

Mjészëznë a jejich jãzëkji procëm krizisú

Antistigmatizacijni paket projektú „Jãzëkòvé antidotum:
jãzëkòvò vjitalnosc jakò ôrt bùdacëjé psychicznégò
dobrostanú, zdrovjò a zbalansovónégò rozvjicò”

Mjészëznë a jejich jãzëkji procëm krizisú

Antistigmatizacijni paket projektú „Jãzëkòvé antidotum:
jãzëkòvò vjitalnosc jakò ôrt bùdacëjé psichicznégò
dobrostanú, zdrovjò a zbalansovónégò rozvjicò”

Autorzë:

Justyna Olko

Magdalena Skrodzka

Bartłomiej Chromik

Joanna Maryniak

Michał Bilewicz

Maria Mirucka

Michał Wypych

Artur Jabłoński (Artúr Jablonskji)

Rafał Rzepka

Anna Maślana

Tymoteusz Król (Tiöma fum Dökter)

Olena Duć-Fajfer

Maciej Bandur (Macéj Bańdur)

Szymon Gruda

Bartłomiej Wanot (Bartłómjej Wanot)

Justyna Majerska-Sznajder

Katarzyna Zaleska

Natalia Małecka-Nowak

Nôwukòvò redakcëjô:

Michał Bilewicz

Justyna Olko

Mjészëznë a jejich jãzëkji procëm krizisú

Antistigmatizacijni paket projektú „Jãzëkòvé antidotum:
jãzëkòvò vjitalnosc jakò ôrt bùdacëjé psychicznégò
dobrostanú, zdrovjò a zbalansovónégò rozvjicò”

Nôwukòvô redakcëjô: *Michał Bilewicz, Justyna Olko*

Recenzencë: *Ewa Michna, Tomasz Wicherkiewicz*

Tłomaczenjë na kaszëbskji jãzëk, jãzëkòvô redakcëjô: *Macéj Bańdur (Maciej Bandur), Artúr Jablonskji (Artur Jabłoński)*

Provadzòcô redaktórka: *Małgorzata M. Przybyszewska*

Kòordinatorka procesú wëdòwanjô pò stòrnje WAL UW: *Zuzanna Rostaniec*

Projekt wobkłòdkji ë titlovëch stròn: *Anna Gogolewska*

Wodjimk na wobkłòdcë: *Sztatura Remùsa – heroje romana Aleksandra Majkòvskjégò, Vejrovò, wod. Artúr Jablonskji*

Sztudio DTP: *Beata Stelęgowska. Usługi Wydawniczo-Poligraficzne*

Projekt POIR.04.04.00-00-3DBF/16-00 pt. „Language as a cure: linguistic vitality as a tool for psychological well-being, health and economic sustainability” wostòł zrealizowóni v wobremjenjú “Programu Operacyjnego Inteligentny Rozwój 2014 – 2020 (PO IR), Oś IV: Zwiëkszenie potencjału naukowo-badawczego, Działanie 4.4: Zwiëkszenie potencjału kadrowego sektora B+R Fundacji na rzecz Nauki Polskiej” financowónégò przez Europejskò Wunjò z Europejskjégò Fùnduszë Rozvjiju Rejonalnégò.

Fùndusza Rejonalnégò Rozvjicò TEAM LCURE 2016-3/28

UNIWERSYTET
WARSZAWSKI

Fundusze
Europejskie
Inteligentny Rozwój

Fundacja na rzecz
Nauki Polskiej

Unia Europejska
Europejski Fundusz
Rozwoju Regionalnego

Vespòrobòta: Ceńter Pòdszëkbòv wkòł Wuprzedzenjòv, Vëdzél Psychòlogijë VW

Pùblikacëjò na licencëji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 PL (CC BY 3.0 PL) (fùl zamkòsc mòdła mòże dostac pòd adresò: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/legalcode>).

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego / Vëdòvjiznë Varszavskjégò Wuniversitetù
ISBN 978-83-235-6145-3 (druk / drëk) ISBN 978-83-235-6153-8 (pdf online)
ISBN 978-83-235-6169-9 (e-pub) ISBN 978-83-235-6161-3 (mobi)

Wydział „Artes Liberales” UW / Vëdzél „Artes Liberales” VW
ISBN 978-83-67605-00-7 (druk / drëk) ISBN 978-83-67605-01-4 (pdf online)
ISBN 978-83-67605-02-1 (e-pub) ISBN 978-83-67605-03-8 (mobi)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego / Vëdòvjiznë Varszavskjégò Wuniversitetù
02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7 / 02-678 Varszava, sz. Smyczkowa 5/7
e-mail: wuw@uw.edu.pl
księgarnia internetowa / jinternetovi króm z ksòzkami: www.wuw.pl

Vëdanjë 1, Varszava 2023

Drëk ë wopravjenjë: Totem.com.pl

Spjiska zamktości

■	Spjiska zamktości	5
■	Vprowadzenjé	9
■	Autorzë woprôcovanjô	13
■	Kaszëbji, Lemkòvje, Szlôzôcë, Vëlemòvjanje	17
	Etnjicznô mjészëzna – defjiničijné wuvôgji	17
	Kaszëbji	18
	Lemkòvje	21
	Szlôzôcë	23
	Vëlemòvjanje	27
○	Jăzëkòvô revitalizacëjô a javerné termjiné	29
■	Diskrimjinacëjô a przesladovanja v zesztosci: historicznô trauma	30
	Vpłiv historiczné traumë na zdrowjé	33
	Spòlevé kònskvencëje historiczné traumë	35
	Rekòmendacëje, to znaczy jak wobnijižec negativné efekhtë historiczné traumë	37
○	Przesladovanja a historicznô trauma ve Vëlemòvcach	38
■	Psichòlogiczné kònskvencëje diskrimjinacëjé	40
	Diskrimjinacëjô jakò dosvjôdczenjé mjészëznë: pòdszëkbë kòl Lemków a Vëlemòvjón	41
	Dosvjôdczenja kòntaktú z gòdkò njezgarë kòl Lemków a Vëlemòvjón	44
	Sparłaczenjé mjedzë diskrimjinacëjô a spòlevim zavjérzenjim wob epjidemijjô COVID-19: pòdszëkba Lemków, Kaszëbów a Szlôzòków	47
	Vërozmnjenja a rekòmendacëje	49

○	Diskriminacjô Kaszëbów: przejavë v žëcim pòspólnotë	51
○	Diskriminacjô dosvjôdczônô dzisôdnja (perspektiva nôleznijkón spòla): Lemkòvje	53
○	Diskriminacjô Szlôzôków	55
○	Jak provadzëc antidiskriminacijné varkòvnje	57
■	Stigmatizacjô z prziczënë COVID-19: dosvjôdczenja mjészëznów	60
○	Szlôzôcë v czas pandemijë COVID-19	65
○	Stigmatizacjô v pòlskich médiach	66
○	Stigmatizacjô v czas pandemijë: vërozmjenja ë bédënkji	67
■	Mjészëznové jãzëkji v Pòlsce ë jich brëkòvnjicë: diagnoze, bjôdkji a též sztrategije vspjarcò ë wodrodë	70
	Przekòz jãzëka ë jãzëkòvé kòmpetencje	75
	Jãzëkòvé praktikji mjészëznových karnów	77
	Diskriminacjô z prziczënë jãzëka	81
	Profjitë z wužívanjô rodnégò jãzëka	85
	Bjôdkji: efektë pandemijë na mòlové jãzëkji	87
	Mòzëlëvé sztrategije wochronë mjészëznových jãzëków: bédënkji	88
○	Kaszëbskji jãzëk jakò jedúrni rejonalni jãzëk v Pòlsce wuznóni wustavònò	89
○	Diskriminacjô brëkòvnjików bezstandardovëch wotmjanów pòlskjégò jãzëka ..	91
■	Nôrodné ë etnjiczné mjészëznë v Pòlsce na rénkú robòtë v dobrej pandemijë COVID-19	93
	Dvajãzëkòvosc (a vjelejãzëkòvosc) nôleznijkón nôrodnëch ë etnjicznëch mjészëznów v Pòlsce	93
	Profjitë z vjelejãzëkòvoscë: roscenjé lëdzkjégò kapjitalú ë zmarnotraconò zasobnosc	94
	Njedobjér pòdòvków	95
	Stracenjé robòtë ë zmjana òrtú zaròbjanjô wobe pandemijë COVID-19	96
	Strach przed stracenjím robòtë	98
	Diskriminacjô przedstòvców etnjicznëch ë jãzëkòvëch mjészëznów a jejich stón na rénkú robòtë	100
	Bédënkji	102
○	Edukacjô, média ë turistika v Kaszëbsce: pòla, v jakjich sã szúkò za dvajãzëkòvëmi lëdzami	102

Vërozmjénja ë prakticzné bédënkji: jak lepjë vspjerac etnjiczné mjészëznë, chronjic jãzëkòvò-kùlturovò rozmajitosc ë bùdovac lepszé relacëje z vjikszošcovim karnã?	104
Bédënkji tikajöcé sã pravnëch ë sistemòvëch rozdrzeszenjöv	105
Bédënkji na pòlú edukacëjé	106
Bédënkji na pòlú médiálné kòmùnikacëjé	107

Vprowadzenjé

*Justyna Olko, Macéj Bańdur (Maciej Bandur),
Artúr Jablonski (Artur Jabłoński)*

Etnjiczné mjészěžně, autochtonjiczné grěpě a spòla mjigrantów wosoblěwje dosvjôd-
czětě negativněch efektów pandemjé COVID-19. Dzisdnjowi krizis zdrowjô jesz wjicé
pòkôzôł na rozmajité fòrmě sistemòvé diskrimjinacjé, marginalizacjé, sztruktural-
něch njerównosci ë simbòlicznė przemòce. Dosc wjelgi wptiw na fùnkcionėrowanjé
mjészěžnowėch karen w slėdnim czasú mjałē téz jich rėchlészė dosvjôdczenja, w tim
cemjāženjė, jakjė pasėrowało w ròznėch mòmენტach jich historėjė ë wostawjilo szlach
w pòstacjėi historicznė traumė, pòddanjė asimjilacijni pòlitice, zgúbjenjė zemje, gjinjen-
jė tradicijnė kùlturė a jāzėka abò zanjėczenjė wuznanjô etnjicžno-jāzėkòvé apartnosce
przez państwò. Chòcò jù rėchlė jāzėkji, co tėch wużiwajô mjészěžnowė ë autochton-
jicznė grěpě na całim swjece, czāsto stòwatē przed zagròzbami z przicženė ekspansėjė
domjinėjòcėch jāzėków (colemało nòrodnėch ë/abò państvwòwėch), efektė pandemjė to
dlò njich wosoblėwi tòkjel. Dzisėsi krizis mò zabrónė wjele wod tėch nòstarszich nòlež-
njików spòla, chtėrni majô decidėjòcò rolã w przekòzowanjim jāzėka ë kùlturnė wjedzbė.
Chòcò nē tòkle sã pòjòwjitē w globalni skali, a wosoblėwje na terenach zamjeszkònėch
wod wjele autochtonjicznėch grėpów (takjich jak Amazonijjô ë drėgje rejonė łacinskje
Amėrikji, Jindie, rezervatė w Sztėcach), tikajô sã téz mjészěžnów, co mjeszkajô na teri-
torium Pòlskji.

W projekce „Językowe antidotum” wod kjile lat mē pòdszėkòwalė wptiw dosvjôd-
czonė przez etnjicznė mjészěžně ë mjigrantów diskrimjinacjė na zdrowjė ë dobrostón,
jak téz zwėskji z wotrzymanjô rodnėch jāzėków ë mòcnėgò etnjicznėgò pòczėcò. Wob
slėdnė dwa lata mē pòszėrzwjilė nasze pròce na pòdszúkanjė efektów, jakjė na tē karna
mò pandemjô COVID-19.

Pòdszėkbė wobjimnājē kjile etapów ë mjészěžnowėch karen w Pòlsce, Meksikú,
Salvadorze ë w Jitalsce. W tú ti pùblakacjėi mē prezentėjemē rezultatė pòdszėkbów a re-
fleksėje tikajòcė sã Lemków, Kaszėbów, Szlòzòków ë Vėlemòvjón. Pòdszėkbė kòl Lemków
bėfė realizowónė w latach 2018–2020, z czegò ten slėdni etap jù sã tikòł czasú pan-
demijjė. Kjėj pòdszėkbė w 2018 a 2019 rokú bėfė przeprowadzonė przeważnje persónowò

z nôležnjikami lemkòvskjegò spòla (v ti pùblìkacèji më bjerzemë pòd wuvògã blòs rezultatë pòdszëkbë z 2018 rokù), to pòdszëkba wobe pandemijõ bëta zrealizovónò przez Jinternetã. Wuczãstnjicë anket mjeszkalë zvjiksza v trzech rejonach: na Czužynje, to je v mòlach, co do tèch pò II svjatovi wojnje bëlë Lemkòvje vësedloni (np. kréze lëbjińskji, zelonogòrskji, pòlkòvjickji, gògòvskji), na Lemkòvynje (np. kréze gòrlëckji, sanockji, novòsòdeckji) ë, rzadzé, ve vjelgich mjeskjiach aglomeracèjach (Krakòvò, Vrocfòv, Warszawa). V pripòdkù Kaszëbòv tà pjerszò pòdszëkbã, jakò mja pjilotaževi charakter, më przeprovadzëlë v 2018 rokù przez Jinternetã. Ròczba do wudzélù v ti ankece bëta rozkòscérzonò v kaszëbskòjãzëkòvëch mèdiach ë spòlevëch mèdiach kaszëbskjiach worganizacij, temù v pòdszëkbje mjelë svòj dzél vjele lëdzi aktivno zaangażovónëch v kaszëbskò problematikã. Nòvjicë respòndèntòv sztamòva ze Gdúńska, Gdinë, Przedkòva, Pùcka, Vejrova a Žùkòva. V pripòdkù covidovë pòdszëkbë v Kaszëbsce v 2020 rokù przez 95% wodpòvjesci pòchòdatë z krézòv (pòsobjicò vedle nòvjikszej lëczbë respòndèntòv): vejrovskjegò, kartëzkjegò, pùckjegò, ze Gdúńska a gdúńskjegò krézu, kòscérskjegò, z Gdinë, z chònjickjegò krézu, bëtovskjegò, lãbòrskjegò, a téz ze Stòłpska ë stòłpskjegò krézu. Në kréze wobjimajõ zvjarté terenë zamjeszkanjõ Kaszëbòv ë lokalné mjeskjé wostrzòdkji. Szlòzòcë mjelë svòj dzél blòs v jinternetovi pòdszëkbje przeprovadzoni v czasù pandemijë. Nòvjicë vëfùlovónëch anket spłënatë z Katovjic, Rëbnjika ë rëbnjickjegò krézu, a téz ze Szlòskjé Rudë. Pòdszëkbë przeprovadzóné ve Vëlemòjcach wobjimnatë dva etapë anketë przeprovadzóné bezpòstrzédno ë v dzélù przez Jinternetã v 2018 ë 2019 rokù, a téj zrealizovóné v rokù 2020 przez Jinternetã pòdszëkbë v czasù pandemijë (v tú ti pùblìkacèji më bjerzemë pòd wuvògã blòs rezultatë pòdszëkbë z 2018 rokù). Covidovò anketã më przeprovadzëlë téz v wokòlstvje Vëlemòjc, kòncetrëjòcë sã na krézach bjelskjiem (v szlòskjiem wojewòdztvje) ë wosvjãcimskjiem (v małopòlskjiem wojewòdztvje). Przez to, že v samëch Vëlemòjcach covidovò anketã vëfùlovalë blòs kjile lëdzi, në rezultatë nje bëtë analizovóné.

Naj' projekt wopjérò sã na pòspòlni robòce akademjickjiach wuczalëch z przedstòvcami lokalnëch spòlòv, v tím z autochtonjicznëmi ekspertami ë aktivjistami. Temù téz zamkòsc té knjijì parłãczy tekstë wopjarté bezpòstrzédno na rezultatach jinterdisciplinarnëch akademjickjiach pòdszëkbòv z prezentacèjõ perspektiv ë dosvjòdczenjòv aktivjistòv zaangażovónëch v rozmajité fòmë dzejanjò dlò svòjich spòlòv. Më wuvòzómë, že akademjickjé ë woddòlné perspektivë na vòžni òrt sã dopòtnajõ ë sò pòtrzëbné dlò lepszegò zrozmjenjò vjele kvestij, jakjé pòrëszómë.

Zanòlégò nóm, cobë pòdòvkji ë rezultatë, jakjé mómë vzatë z naszë pòdszëkbë, jak téz refleksëje nôležnjikòv karnòv pòstùgùjòcëch sã mjészëznovëmi jãzëkami mògtë bëc wuprzëstãpnjoné szërszim krãgóm njeakademjickjiach wodbjércòv. Dòndzenjé do nëch lëdzi mò decidëjòcë znaczenjé dlò bùdovanjò lepszych relacij z mjészëznovëmi grëpami ë sztòłtovanjò drësznjëszich varënkòv jich fùnkcionérovanjò, wopjartëch na szacënkù dlò apartnosce.

Célã té knjijì je téz sfòrmùtovanjé prakticzne rekòmendacèjé ë rozdrzeszenjòv dlò pòlepszenjò varënkòv fùnkcionérovanjò mjészëznovëch karen v naszim krajù, zagvë-

snjenjé lepszégò pòdsztécovanjò dlò dòženjów do wotrzymanjò jich jãzèków è kùlturè, procëmstavjenjé sã diskriminacëji è stigmatizacëji (též v medialni kòmùnìkacëji) è bùdovanjé lepszich relacij mjedzè etnjicznëmi mjeszèznami a vjiksoscovëmi grëpami. Temù nasza pùblikacëjò je skjerovónò do pravòdòvców è rzòdovèch jìnstytucij, edukacijnèch jìnstytucij, samòrzòdów, lokalnèch ferejnów, gazètnjików, szkòlnèch, sztùdantów è aktivjìstów.

Wuzèti túwo pravòpjis je kontinucëjò tradicijné kaszëbskjé ortografijé, jakò sã rozvjija wod czasów Florësza Cenòvè, vjele razi mòdifikòvóné wod njegò samégò, jak též kontinatorów jegò mësle v 19. a 20. stolecach¹. Tim nõleželè m. dr.: przèdnjik Młodokaszëbów Aleksãder Majkòvskji, przedstòvcovje pòliticzno-lëterackjé grëpè Zrzeszińców (Franc Grëcza, Aleksãder Labùda, Jón Trepczik, Jón Rómpejskji) abò pjszòci v pjismjenjù *Bëñè è buten* (Jón Patock è Alojz Bùdzisz). Na ortografijò bëta jesz wuživónò v pjerszych latach wuczenjò kaszëbskjégò jãzëka v grúntovni szkòle na Głodnjicè (1991-1996). Jejé rozmajité pòstrzédné formè bëtè vèzvèskóné m. dr. v pjismjenjù *Tatczëzna* (1990-1991), v tòmactzenjim Ewanjelëjè ks. Franca Grëczè (*Kaszëbskò Biblëjò. Nowi Testament. IV Ewanjelje*) abò v romanje Jana Drzèdzòna *Twarz Smëtka*. Na wostatku bëta wodstavjonò dlò pjsënkù z 1996 r., jakji pòvstòt pòdlug mòdta pòlskjé ortografijé.

Vspòlrobjòci kòl té pùblikacëjé kaszëbskji autorzè trzimajò klasiczni variant ortografijé (v zeszlòci konsultovóni ze slavjìstami takjégò fòrmatù jak prof. Kazimierz Nitsch, dr Friedrich Lorentz) za vjele lepszi jak bédènk z 1996 r., pasovnjèszì dlò kaszëbskjégò jãzëka è woddòvajòci vjicè vòznèch pòznaków jãzèkòvé sistemè. Chcemè le dodac, co dzisdnjovi klasiczni variant (pjerszi ròž wuzèti v 2018 r. v tòmactzenjim na kaszëbskji *Mòtégò Princa* wod Maceja Bańdura) nje je le copnjenjim sã na stegnã vèznaczonò przez zeszlé generacëje, le rozvjicim tamté nõdbè - též ze zaakceptovanjim dobrèch rozdrzèszenjów z pravòpjisù z 1996 r. Kòl Kaszëbów wòlkòma fùnkcionérèjò wobje dvje grafje. Czãsto wuzètò v tekstach grafijò je wobjektivizacëjò przèjãtégò przez jich autora sztatèsù kaszëbjìznè, v tim pripòdkù kaszëbòcentricznégò abò pòlònocentricznégò.

¹ Vjicè nõ tã témã: M. Bańdur, *Jak pisać w klasiczni grafji jëzyka kaszubskiego?*, v: 5 X Skra. *Antologijò tekstów z lat 2014-2019* (Falkembòrg/Złòcieniec: Vèdòvjìzna Skra, 2021) s. 235-241; M. Bańdur, *Pismo jako znak wspòlnoty etnicznej. Głos w sprawie polityki jëzyka kaszubskiego*, v: *Mniejszości etniczne i ich pogranicza. Szkice tożsamościowe*, red. A. Kożyczkowska, M. Szczepka-Pustkowska (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2020), s. 326-327; A. Jabłoński, *Pjismò regionalné abò kaszëbskjé*, v: 5 X Skra. *Antologijò tekstów z lat 2014-2019* (Falkembòrg/ Złòcieniec: Vèdòvjìzna Skra, 2021), s. 232-234.

Autorzë woprôcowanjô²

MACIEJ BANDUR (MACÉJ BAŃDUR) je skandinavjista a jãzëkòvjadómc. Robji v Jinstiuce Slavjistiki PAN. Zajimô sã pòdszëkbõ novëch brëkòvnikòv mjészëznovëch jãzëkòv. Skùńczit sztudia na kjerënkú skandinavjistika na Gdúńskjim Wuniversitece, sztudérovõt jãzëkòvjadómstvò na Wuniversitece v Lejdze. Vespótrobji z Varszavskjim Wuniversitetã a Wuniversitetã Hokkaido. Tłomôcz na kaszëbskji jãzëk ë szkólni ne jãzëka. Jakò gazétnjik vespótrobji z Radiã Gdúńsk, bët téz szefredaktorã jinternetowéwo pórtalú „SKRA”.

MICHAŁ BILEWICZ je spòlevi a pòliticzni psychòlog. Robji na Vëdzélú Psychòlogijé VW (Varszavskjégò Wuniversitetú), gdze je za kjerovnjika Ceńtra Pòdszëkbòv v kòt Wuprzedzenjòv. Szpecializëje sã v problematice psychòlogijé mjedzëgrëpòvëch relacij ë psychòlogijé zgòdë. Dopjërze sã zajimô v pjerszi rëdze pòdszëkbõ, jakò sã tikò njezgarë, grëpòvë pamjãce na pòkònfliktovëch terenach ë role pòczëcò persónovë kòntrole v spòlevim fùnkcionérovanim człovjeka. Bët za viceprëdzëdnjika Pòlskjégò Ferejnú Spòlevé Psychòlogijé ë Kòmjitetú Psychòlogijé PAN, bët téz ve vłdzach International Society of Political Psychology. Je téz przëdzëdnjikã Programòvé Radzëznë fùndacëjé Fòrum Dialogù. V 2021 rokú bët laureatã nôdgradë m. Nevitta Sanforda za pòdszëkbã tikajõcõ sã psychòlogijé pòlitiki.

HELENA DUĆ-FAJFER, dr hab., prof. JW (Jagelońskji Wuniversitet), je lëteraturovjadómcka, lemkòvjadómcka, historiczka kùńsztú, redaktorka a pòetka. Je za kjerovnjicã Katëdrë Rúskejégò Lëteraturovjadómstva v Jinstiuce Pòrënkòvòstovjańskjé Fjilologijé Jagelońskjégò Wuniversitetú. Bëta założkõ kjerënkù/szpecialnosce rúskò fjilologijò z rusińskò-lemkòvskjim jãzëkã na Pedagogicznim Wuniversitece v Krakòvje, gdze

² V ti sekcëji më przedstòvjómë pòstacëje autoròv vedle alfabëtú. Pòstãpnosc autoròv na titlovi stòrnje pùblikacëjé woddòvò jejich propòrcionalni vktòd v woprôcowanjé ë przërëchtovanjé glòvnëch rozdzelòv ë témjiznovëch kapsul pùblikacëjé.

wuczĚta jĚzĚka, kŭlturĚ a lemĥovskĚ lĚteraturĚ. V letech 2005-2014 reprezentova Lemĥov v PŔspŔlni KŔmjisĚji RzŔdu a NŔrodnĚch ě EtnjicznĚch mĚszĚznŔv. JejĚ nŔwukŔvĚ zajinteresovanja to: lĚteratura a etnjicznosc, lĚteratura etnjicznĚch mĚszĚznŔv, mĚszĚznŔvĚ diskŭrse, mĚdzĚkŭlturnĚ relacĚje, antropŔlogijŔ lĚteraturĚ, revjitalizacĚjŔ zagrozonĚch kŭltur a jĚzĚkŔv.

BARTŁOMIEJ CHROMIK. PŔchŔdŔ z KĚt. Je adiunkt na VĚdzĚlŭ „Artes Liberales” VarszavskĚgŔ WuniversitĚtŭ ě robji v CeŔtrze ZaangaŔovŔnĚch PŔdszĚkbŔv KŭlturnĚ CigŔosce. Je absolventĚ Jnstitutŭ EtnologijĚ a KŭlturnĚ AntropŔlogijĚ VW (VarszavskĚgŔ WuniversitĚtŭ) ě GŔŔvnĚ SzkŔlĚ HaŔdlovĚ na kĚrĚnkŭ VĚelosceve metodĚ v ekŔnomijji ě jinŔormacijnĚ sistemĚ. ZajimŔ sĚ pŔdszĚkovanjim ě revjitalizacĚjŔ jĚzĚka *wymysiŔerys*. Wod kĚilenŔsce lat provadzi terenŔvĚ pŔdszĚkbĚ v wukrajinskĚch Karpatach.

SZYMON GRUDA je filolog ě kŭlturovjadŔmc. Robji v CeŔtrze ZaangaŔovŔnĚch PŔdszĚkbŔv KŭlturnĚ CigŔosce na VĚdzĚlŭ „Artes Liberales” VarszavskĚgŔ WuniversitĚtŭ. ZajimŔ sĚ problematikŔ jĚzĚkovĚgŔ a kŭlturnĚgŔ kontaktŭ v kolonjalnim a dzisdnjovim Meksikŭ. V roce 2018 wobronjil z vĚprzĚdnjenjim dochtorskŔ prŔcŔ pt. *Language and Culture Contact Phenomena in the Ayer Vocabulario Trilingŭe* pĚisŔnŔ v *co-tutelle* mĚdzĚ VĚdzĚlĚ „Artes Liberales” ě Filologicznim VĚdzĚlĚ WuniversitĚtŭ v Seville; rĚchlĚ skŭŔncĚil pŔlskŔ filologijŔ (szpecialnosc lĚteraturovjadŔmczo-jĚzĚkovĚjadŔmczŔ) na VĚdzĚlŭ PŔlonistikĚi VW (VarszavskĚgŔ WuniversitĚtŭ).

ARTUR JABŁOŃSKI (ARTŪR JABLONSKI) je kaszĚbskĚi aktivjista, samŔrŔzŔdŔvc, gazĚtnjik, pĚisŔrz, szkŔlni ě pŔdszĚkŔcz jĚzĚka ě samŔjidentifikacĚjĚ KaszĚbŔv. VespŔt-zaŔŔzĥa radia Radio KaszĚbĚ ě zaŔŔzĥa dvajĚzĚkovĚ privatnĚ grŭŔntovnĚ szkŔlĚ Naja SzkŔta. SkŭŔncĚil historĚjŔ na GdŭŔnskĚim Wuniversitece, doktorizovŔl sĚ z jĚzĚkovĚjadŔmstva na SzlŔskĚim Wuniversitece, robji jakŔ asisteŔt na VĚdzĚlŭ „Artes Liberales” VarszavskĚgŔ WuniversitĚtŭ.

TYMOTEUSZ KRŔL (TIŔMA FUM DŔKTER) je VĚlemŔvjŔn, etnolog, absolventĚ mĚsterskĚich sztudiŔv na VĚdzĚlŭ „Artes Liberales” VarszavskĚgŔ WuniversitĚtŭ, doktoraŔt v Jnstitute SlavjistikĚi PAN, aktivjista v spravje revjitalizacĚjĚ vĚlemŔvskĚgŔ, pŔdszĚkŔcz kŭlturĚ ě historĚjĚ VĚlemŔjc ě nŔleznjik ferejnŭ „Wilamowanie”. VespŔt-robji z CeŔtrĚ ZaangaŔovŔnĚch PŔdszĚkbŔv KŭlturnĚ CigŔosce. Na VĚdzĚlŭ „Artes Liberales” provadzi zajmĚ dedikovŔnĚ VĚlemŔjcŔm, v tim wuczĚbĚ vĚlemŔvskĚgŔ jĚzĚka.

JUSTYNA MAJERSKA-SZNAJDER (JŪSJA FUM BIŔETUŁ) je vĚlemŔjskŔ aktivjistka, kŭlturnŔ dzejŔrka ě przĚdnjiczka Ferejnŭ „Wilamowanie”. SkŭŔncĚla EtnologijŔ ě KŭlturnŔ AntropŔlogijŔ, a tĚz GŔspŔdarzenĚ KŭlturŔ na JageloŔnskĚim Wuniversitece. DopĚrĚze kŭŔnci doktoranĥkĚi sztudia na VĚdzĚlŭ „Artes Liberales” VarszavskĚgŔ

Wuniversitetú. Jé prôcô je dedikóvónô pôdszëkbóm vptëvù kùlturné revjitalizacëjé na dobrostón Vëlemòvjón.

NATALIA MAŁECKA-NOWAK je lemkòvskô aktivjistka. Skùnczëfa Mjedzëvëdzélovô Szkolã Bjomediczné Jinžinérëjé na Górnjiczô-Hëtnjiczï Akademijji v Krakòvje ë editorstvá na Vëdzélú Pòlonistikji na Jagelońskjim Wuniversitece. Wod 2014 rokù je sparłãczonô z ferejnã „Ruska Bursa” v Gòrlëcach, wod 2020 v fùnkcejji przëdnjice zarzòdú. Vespòt-tvòrzi rúsińskjë média, v pjerszi rëdze LEM.fm – to pjerszé lemkòvskjë radio ë jinfòrmacijni pòrtal www.lem.fm; pùblikuje téz m.dr. v gazëce „Besida” ë „NN InfoRusyn”. Stëchò redakcejji kòntekstovëgò znornativizovónëgò słovarza lemkòvskjëgò jãzëka.

JOANNA MARYNIAK robji v Ceńtrze Zaangažovónëch Pòdszëkbów Kùlturné Cigłosce na Vëdzélú „Artes Liberales” Varszavskjëgò Wuniversitetú. Zajimô sã témjiznô revjitalizacëjé mjészëznovëch jãzëków v Pòlsce ë za grańcò.

ANNA MAŚLANA je absolventka doktoranckjich sztudiów na Fjilologicznim Vëdzélú Jagelońskjëgò Wuniversitetú v Krakòvje, lemkòvjadómckô ë pôdszëkòczkô lemkòvskjëgò jãzëka. Robji jakò redaktorka lemkòvskjëgò LEM.fm ë jegò jinfòrmacijnëgò pòrtalú, a téz jakò tłomòczka, kòrektorka, redaktorka, autorka lemkòvskòjãzëkòvëch pùblikacij. Vespòtrobji z lemkòvskjimi ë mjészëznovëmi worganizacëjami v Pòlsce ë za grańcò, pôdszëkbòvëmi wostrzòdkami zajimajòcëmi sã mjészëznovò problematikò (m.dr. Z Ceńtrã Zaangažovónëch Pòdszëkbów Kùlturné Cigłosce na Vëdzélú „Artes Liberales” Varszavskjëgò Wuniversitetú) ë Ceńtralnò Egzòmjinacijnò Kòmjisijò.

MARIA MIRUCKA je doktorańtka v Ceńtrze Pòdszëkbë Wupzedzenjów na Vëdzélú Psichòlogijé Varszavskjëgò Wuniversitetú. V svòji wuczali robòce sã zajimô relacëjami lëdzi z jejich mólã zamieszkanjò, pòlégajòcëch na emòcionalnim zdrëszënjim ë percepcejji mòla jakò włòsnosce. Pòdszükò téz vptëvë nëch relacij na nastavenjé procëm jimigrańtów.

JUSTYNA OLKO robji na Vëdzélú „Artes Liberales” Varszavskjëgò Wuniversitetú, gdze kjerëje Ceńtrã Zaangažovónëch Pòdszëkbów Kùlturné Cigłosce. Zajimô sã pòdszükòvanjim historëjé, kùlturë a jãzëka Jindiòków Nahua, problematikò mjészëznovëch jãzëków, jãzëkòvò-kùlturnò rozmajitoscò, traumatizacëjò ë spravczoscò rodnëch karen ë vjelejãzëkòvòscò. Je zaangažovónô v revjitalizacëjò zagrožonëch vëmjarcim jãzëków etnjicznëch mjészëznów. Dva raze mò dostóné grant Europejskjé Radzëznë ds. Nòwukòvëch Pòdszëków. V 2020 bëta laureatkò kònkùrsú Falling Walls, v kategòrëji humanisticznëch ë spòlevëch nòwuk za „tłëczënjé mùrov mjizë akademijjò ë lokalnëmi spòlami v mjono jãzëkòvé rozmajitoscë. V 2013 rokù bëta vëprzëdnjonò Kavalrijiskjim Krzizã Wodrodë Pòlskji ë dostała Burgen Fellowship Academia Europaea.

RAFAŁ RZEPKA – Ślůnzok, katovjiczón, aktivjista ě kůlturalni animatŃr, wod 2014 roku je děrch zaangaŃzovŃni v dzejanja dlŃ wochroně szlŃskjě javernotě ě jejě prawněgŃ wuznanjŃ przez PŃlskŃ Republikiě. VespŃtzaŃŃzca ě viceprězědnjik DemŃkraticzně Wunijjě SzlŃskjich RejonalěstŃv – ferejnŃ, jakji worganizěrěje kŃdzdoroczne Diktando SzlŃskjěgŃ Jězěka ě je wodpŃvjedzalni za vprovadzenjě zajmŃv z rejonalně edukacějě v rěbnjickjich szkŃłach. VespŃtzaŃŃzca kŃlektivŃ „Uotwarty Ślůnsk”, jakji promŃje jinkluzivni wobrŃz SzlŃska ě pŃdsztěcovŃje ekŃlogiczně těmě ě prava wosŃb LGBT. VespŃłjiniciatŃr pjer-szě v pŃwojnji historěji SzlŃska samŃrŃzŃdově przedvelacijně debatě czěsto v szlŃskjim jězěkŃ. Wod 2019 roku sě zajimŃ mŃnitorovanjim przejavŃv diskrimjinacějě SzlŃzŃkŃv v pŃblichnim rěmje. VarkŃvno sě zajimŃ rekrutacějě ě rozvjicim persŃnověgŃ szosŃ.

MAGDALENA SKRODZKA je absolventka VědzělŃ PsychŃlogijě WarszawskjěgŃ WuniversitetŃ. Titel doktora dostała dzěka pŃdszěkŃm tikajŃcim sě psychŃspŃlevěch kŃnsekvencijě ě mŃderatŃrŃv historiczně traumě. Jinteresěje sě problematikŃ spŃlevě javernotě v procesŃ traumatizacějě věchŃdajŃcě ze slěchanjěgŃ grěpje, ŃrtŃv zdrzenjŃ na vjiktimizacějě grěpě ě psychŃspŃlevěch trŃdnosci, co z těmi sě mjerzŃ mjěszěznově a jimjigranckějě grěpě. DzisŃdnja robji na University of Limerick.

BARTŁŃMJEJ WANOT – SzlŃzŃk, skŃrŃczěł Jinstytut Fjilozofijě SzlŃskjěgŃ WuniversitetŃ. Robji jakŃ kŃrektŃr, nŃdto pjisze, przekłŃdŃ na szlŃskji jězěk pŃezějŃ, fasciněrěje sě jinszěmi sŃlŃvjaŃskjimi jězěkami, v tim mjěszěznověmi. Vnetka wod dzectva je zaangaŃzovŃni v szlŃskji aktivjism, je zaŃŃzěcŃ kŃlektivŃ *Uotwarty Ślůnsk*, jakji promŃje deje tolerancějě ě rozmajitosce. VespŃłworganizatŃr pjerszych v historěji nŃwukŃvěch kŃnferencijě ě przedvelacijněch debat pŃ-szlŃskŃ. Trzě raze mŃ dobětě v Diktandze SzlŃskjěgŃ Jězěka, je laureatě kŃnkŃrsŃ „Blog Roku 2009”.

MICHAŁ WYPYCH je doktoraŃtě v CeŃtrze PŃdszěkbě WuprzedzenjŃv na VědzělŃ PsychŃlogijě WarszawskjěgŃ WuniversitetŃ. SkŃrŃczěł sztudia z psychŃlogijě ě fjilozofijě na Warszawskjim Wuniversitece. ZajimŃ sě pŃdszěkbŃ v wobrěmjim psychŃlogijě mje-dzěgrěpŃvěch relacij, jězěka ě emŃcij. Wosoblěvje pŃdszŃkŃ efektě kŃntaktŃv z jězěkě njezgarě ě dlŃ mjěszěznověch, ě vjicszoscověch karen. ZajimŃ sě těz pŃdszěkŃvanjim role njezgarě ě schadenfreude v mje-dzěgrěpŃvěch relacějach ě efektami dbě ě lěkŃ wo vlŃsnŃ grěpě na zaangaŃzovanjě dlŃ vlŃsně grěpě ě mje-dzěgrěpŃvě nastavenja.

KATARZYNA ZALESKA je kŃlturnŃ antropŃloŃkŃ. SkŃrŃczěła sztudia na kjerěnkŃ EtnologijŃ ě KŃlturnŃ AntropŃlogijŃ na JageloŃskjim Wuniversitece ě pŃdiplomŃvě sztudia na kjerěnkŃ Pedagogiczně przěrěchtovanjě v Humanisticzno-EkŃnomjiczni Akademijji v Łodzi. Robji jakŃ szkŃlnŃ anjelskjěgŃ jězěka v grŃŃtovni szkŃle v KrakŃvje. ZajimŃ sě pŃpŃlarizacějě kŃlturně antropŃlogijě kŃl dzeci ě młoděch. Wod 2012 r. je volontariuszkŃ przě revjitalizacijněch projektach tikajŃcěch sě vělemŃjskjěgŃ jězěka worganizovŃněch wod FerejnŃ „Wilamowice”.

Kaszëbji, Lemkòvje, Szlòzôcë, Vëlemòvjanje

Etnjicznô mjészëzna – defjnicijné wuvògji

Helena Duć-Fajfer

Ta przëjimnjätô v pòlskijm wustavòdòvstvje defjnicijô nôrodné/etnjiczné³ mjészëznë nje wobjimô te nôvažnjészëgò kriterium slëchanjô ti kategòrëji, co tim je – jak zgòdno przësvjòdczajô znajarze mjészëznové problematikji – pòłożenjë **vedle vjiksoszce**. Mjészëzna bò je mjészëznô, kjëj nje woprzestòvô bëc dzëlã całotë ë **zajimô v nji pòdpòrzòdkòvònô pòzicëjô**. Pòdpòrzòdkòvanjë woznòczô felënk pòtné włòsnofrijnosce v stanovjenjim pravòv, jakjë wobrzëszajô całë spòle. Në prava (v tim przipòdkú prava vszëtkjich wobëvatelòv RP) sò fòrmùtovóné zgòdno z kùlturnëmi vòtrnotami domjinëjòcë/vjiksoszscové grëpë. V wobliczim tegò je zrozmajàté, żebë mjészëznë mjałë mjec apartné kùlturné prava, co v jakjims stãpjenjú vërovnejô jejich njeròvnô, v przëròvnanjim do drëgich wobëvatelòv, pravno pòzicëjô. Etnjiczné mjészëznë apartnjô sã bò wosòbnô kùlturô ë tradicëjô (etnjicznosc to je kòmunikòvanjë kùlturnëch ròznjic v relacëjach mjedzë persònami a grëpami). Temù np. pòlskji jãzëk, pravno wukòstituòvóni jakò wurzãdòvi jãzëk, nje je dlô dosc vjelgjęgò dzëla mjészëznòv wotczëstim jãzëkã. Dlòte cobë vërovnac prava vszëtkjich wobëvatelòv nôleznjicë mjészëznòv bë mjelë mjec mòznosc wuzëvac svòjich wotczëstëch jãzëkòv téz v pùblicznim rëmje, co bë pòdnjesjo jich spòlevi sztatës, ë mjec nòrzãdła do jich wochronë ë rozvjicò analogiczné do tëch, jakjich móže wuzëvac domjinëjòci jãzëk.

Timczasã zdefjinjovanjë v pòlskijch pravnych dokùmantach etnjiczné mjészëznë jakò grëpë wobëvatelòv, jakò „je mjé lëczëbnô jak zawostałi dzël lëdztva Rzeczëpòspòlitë Pòlskjé”, je njé blòs njezgòdné z pasovnim rozmjënjim te pòjmjenjô, ale téz tendencijno

³ Defjnicëjô bëta sfòrmùtovònô v *Ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* ë zgòdno z njô sò fòrmùtovóné jinszë pravné dokùmantë tikajòcë sã mjészëznòv v RP.

kjerėje mĕszlenjĕ wo mjĕszĕznovĕch pravach. Lĕczba nje defjinjuje mjĕszĕznĕ, bŏ sŏ znŏnĕ całotĕ (państva, spŏła), v jakjich mjĕszĕ grĕpĕ majŏ vjikszoścovŏ/domjinĕjŏcŏ pŏzicĕjŏ, np. v kŏlonjalnĕch sistemach abŏ v wukładze chtŏpji – bjałkji. Nŏdto przĕ zaaccentovanjim vptĕvŭ lĕczbĕ mjĕszĕznovĕ prava sĕ vĕdŏvajŏ njĕ vĕrŏvnanjim nje-rŏvnosce, jakŏ vĕchŏdŏ z pŏdpŏrzŏdkŏvanjŏ, le przĕvjilejĕ. Temŭ na felĕnk mjĕszĕznovĕch pravŏv czĕsto sĕ nje zdrzi jak na fŏrmĕ diskrimjinacĕjĕ, bŏ jezlĕ mjĕszŏ grĕpa, to tĕż mjĕszĕ prava.

Wosoblĕvje trzĕmjŏcĕ mjĕszĕznĕ v lĕckach je to drĕgĕjĕ wod szesc kriteriŏv vskŏzŏnĕch v wustavje wo mjĕszĕznach, jakĕjĕ v gromadze mŭszi spŏłnjic grĕpa pŏlskĕch wobĕvatelŏv, cobĕ bĕlĕ wuznŏni za nŏrodnŏ/etnjicznŏ mjĕszĕznĕ: „znaczo co sĕ apartnji wod drĕgĕjich wobĕvatelŏv jĕzĕkĕ, kŭlturŏ abŏ tradicĕjŏ”. Jezlĕ drĕgĕjĕ kriteria – zgŏdno z dopjĕrze przĕjimnjĕtim europejskim sztandardĕ prava wo samŏdefjinjovanjim – rzekŏ, ŷe mjĕszĕzna: „dŏŷi do wotrzymanjŏ svŏjĕgŏ jĕzĕka, kŭlturĕ abŏ tradicĕjĕ” (3. kriterium) ĕ „mŏ pŏczĕcĕ vłŏsnĕ historicznĕ nŏrodnĕ pŏspŏlnotĕ ĕ je nastavjonŏ na vĕraŷanjĕ jĕ ĕ wochronĕ” (4. kriterium), to v tim kriterium nje przĕznŏvŏ sĕ sami mjĕszĕznje prava do czĕcŏ ĕ defjinjovanjŏ tĕ rŏznjice. Ta je vskŏzŏnŏ jakŏ eszczisz wobjektivnĕ kriterium, a pŏ prŏvdze wuznanjovĕ, bŏ wŏ tim, czĕ rŏznjica je znaczo cŏ chtŏs mŭszi zadekido vac. Jak sĕ pŏkazĕje, nje decidĕje sama mjĕszĕzna, le pŏliticĕ, chtĕrni sĕ pŏdsztĕcovŭjŏ wopjinjami rozmajitĕch ekspertŏv.

Je vŏrt tĕż dac bŏczenjĕ na ŏrt mĕszlenjŏ, chtĕren sĕ pŏkazĕje v 5. kriterium: „jĕ przŏdkŏvje majŏ mjeszkŏnĕ na dzisdnjovim teritorium Rzeczĕpŏspŏlitĕ Pŏlskjĕ nŏmjĕ 100 lat”. To vskŏzanĕ na czas nŏmjĕ sta lat (kŏle trzech generacij) mŏŷe bĕc prziczĕnŏ pŏzitivnĕ refleksĕjĕ, ŷe mjĕszĕznĕ sŏ „jinszim bĕnovim”, zjintegrovŏnim z pŏlskŏ kŭlturŏ ĕ majŏcim svŏj vktŏd v njĕ. V tim samim czasŭ wodnŏszanjĕ sĕ do „dzisdnjovĕgŏ teritorium”, chtĕrno doch nje egzistĕrĕje wod sta lat, le wod njepŏłnĕch wosmĕdzesŏt, vskazĕje na miticznĕ, ahistoricznĕ rozmjenjĕ granc RP. Efektĕ sŏ mnogĕjĕ decidĕje, jakĕjĕ jidŏ przĕk mjĕszĕznovi pamjĕci; mŏ tĕż vptiv na vzĕranĕ na mjĕszĕznĕ jak na przĕbĕczŏv v Pŏlsce, chtĕrni przĕszlĕ z jakĕjĕgŏs bŭtnovĕgŏ kraju ĕ trzĕmanĕjĕ jich za „gŏsca”, chtĕren sĕ mŏŷe „pŏrajic do svŏjĕgŏ kraju”, jezlĕ mŭ sĕ co nje vjidzi.

V sami defjinicĕji, jakŏ je wuzivŏnŏ v pŏlskĕch pravnych dokŭmantach to dŏ sfŏrmŭłovanja, chtĕrnĕ vĕmjĕjajŏ dĕrŷĕnjĕ pŏjmjenjŏ „mjĕszĕzna” ĕ kwestionĕjŏ pŏłnĕ pravŏ wobĕvatelŏv do samŏdefjinjovanjŏ. Mŏgŏ mjec vptiv na felĕnk svjadŏmŏsce diskrimjinacĕjĕ mjĕszĕznŏv v samĕch mjĕszĕznovĕch spŏlach, jak tĕż v domjinĕjŏcim spŏlŭ.

Kaszĕbji

Maciej Bandur (Macĕj Bańdur)

Kaszĕbji to je autochtonjicznĕ lĕdztvŏ, co mjeszkŏ na pŏrĕnkŏvim krajŭ Vjelgĕgŏ Mŏrza, jakĕjĕ tradicijno wuzivŏ kaszĕbskjĕgŏ jĕzĕka, chtĕren sfĕchŏ zŏpadnostŏvjańskĕjim

jãzëkóm. Kaszëbjji sã pòtómkami Słowjón, co zasedlëlë Pòmòrskò kòlë 6. stolecò n.e., co do tèch v pòzdnjészich stolecach doparlãczëtë watë wosadnjictwa m. dr. staroprëskjégò, saksońskjégò, frizijskjégò, njemjeckjégò ë, wod 1. pòtovjice 20. stolecò, pòlskjégò.

Teritorium zamjeszkónë wod Kaszëbów bëto historiczno kjile razi vjiksze jak dzisòdnja. Nje je ale letkò wëznaczeć jegò zòpadnò grańcã. Przëjimajòcë *stricte* jãzëkòvé kriteria, pò rozpadze prastovjańskjë jednotë, kaszëbskjji jãzëk wëkazowòt vczasné jinovacjëj pòspòlné z pòlãbskjim jãzëkã, wuzívónim do 1. pòtovjice 18. stolecò na terenach dzisészich nordòstovëch Njemc. Pravje z njim kaszëbskjji pòkazëje nõblëzszò krevnosć; wëznaczenjë akùròtné grańce mjedzë tima jãzëkama je ale trúdné, tak przez rzòdkjë pòsvjòdczenja v pjisónëch zdrojach, jak téz njewostré grańce dialektalnégò kontinuum. Wostróžno je mòžno przëjic, że kaszëbskjji jãzëk sã pòcigòt do wokòlstva Kòłobrzega, łobzò ë Dravska. Z terenami Zòpadné Pòmòrskjë je zdrzeszoni téz etnonjim Kaszëbë/ Kaszëbjji, chtëren ten pjerszi rôz bët zanótérovóni v búlli Grégòra IX z 1238 r.; pòmòrskjji ksòzã Bògùstów I mò v nji titel ksòzëca Kaszëb. Państvòvòtvòrczé procese wobjimajòcë Kaszëbë ve strzédnëch stolecach doprovadzëtë do wusztòltovanjò sã czasovò samòstòjnëch pòmòrskjich ksãztvòv pòd rzòdama dvùch mòlovëch dinastij: Sobjeslavjicòv v Óstovi Pòmòrsce ë Grifitòv v Zòpadni Pòmòrsce. Óstovòpòmòrskjë ksãztvò vëgasto v 1294 r. pòspòlë ze smjercò te slédnégò princa Mscëwoja II, a Pòmòrëńskjë Ksãztvò zgjinãto z kart svjata v 1637 roce.

Pòmòrskò państvòvòsc mja vjelgji vpliv njé lë na sztòltovanjë sã nõrodné narracëjé kaszëbskjé jinteligencjëj pòrà stolecòv pòzdnjë, ale téz na religijni landszaft Kaszëb. Przëjimnjenjë przez pòmòrëńskjich ksòzãt protestantismù jakò państvòvé religijé v 1534 r. przënjesło pjerszé tłomaczenja na kaszëbskjji jãzëk religijnëch tekstòv, jakjë bëtë skjerovóné do lëterskjich Kaszëbów ze stòtpskjé a bëtovskò-lãbòrskjë zemje. Jednak pò drëgji stronje grańce, v Krolevskjich Prësach, vjikszość Kaszëbów wosta katolëckò. Wëznanjë pòkòza so mjec dosc vjelgji vpliv na sztòltovanjë sã samòjidentifikacjëj, a na wostatk nõrodnégò pòczëcò Kaszëbów. Z czasã bò lëterstvò bëto jidentifikòvóné z „njemjeckò vjarò”, a katolëctvò z „pòlskò vjarò”, tak co dlò vjele Kaszëbów to pravje wëznanjë, a njé etnjiczné pòchòdanjë czë jãzëk, mjało decidëjòci vpliv na samòjidentifikacjëj. Zjidentifikòvanjë katolëctva z pòlskòscò vplëná na sztòltovanjë sã nõrodnëch nastavjenjòv ë na reakcëji na kùlturkampf v 19. stolecim, stvòrzëto dobré varënkji dlò propòlskjich aktivjistòv, agitoròv ë ksãzëznë. Jinszò doba bëta mjedzë pòmòrëńskjimi lëterskjimi Kaszëbami. Kaszëbskjji etnograf Otto Knoop, pòchòdajòci wod Stòtpska, pjisòt v 19. stolecú: „Më ze Slédné Pòmòrskjë zvjemë Kaszëbami jedúrno lëterskjich mjeszkańcòv stòtpskjégò a lãbòrskjégò krézú słovjańskjégò pòchòdanjò; katolëckjich Słowjón z bëtovskjégò krézú a Zòpadnëch Prës nazévómë „Pòlòszkami”, bò pò pròvdze tí nji majò jú prava sã zvac Kaszëbami. Z czasã tak wostalë spòlonizovóni, že sã nje apartnjò vnetka njiczim wod pròvdzëvëch Pòlòchòv”⁴.

⁴ O. Knopp, *Legendy pomorskie* (Gdynia: Region, 2009), s.12.

Dopjérze v czasú Zimkù Lëdów panslavjisticzné wudbë pchnãtë rodzöcö sã kaszëbskŏ jinteligencjã do wodszmërgnjenjŏ samòjidentifikacjé przez prizmat vëznanjŏ ë do wopjarcŏ defjinicjé kaszëbskjégò nŏrodú na słovjaństvjé a jãzëkú. Tvòrzëcelã kaszëbskjé nŏrodné deje bët dochtŏr, pjisŏrz a etnograf Floriŏn Cenŏva (1817-1881), a kontinatorami jegò dbë bëlë kaszëbskji aktivjiscë nŏslëdnëch generacij, m. dr. Aleksãder Majkŏvskji (1876-1938) abò, v II RP, Zrzeszińce (zvoní tak wod pjismjenja „Zrzesz Kaszëbskŏ”) takji jak Jŏn Rŏmpskji (1913-1969), Jŏn Trepczik (1907-1989) a Aleksãder Labùda (1902-1981). Ti slëdni, czãsto brevjiter kriticzni procëm pŏlskjégò rzŏdú, v svŏji pùbliciticzni robŏce mjelë do wuczinkù z cenzurŏ, kŏnfjskatŏ nakładŏv pjismjenja a navetka arasztovanjami.

Cenŏvŏvë vëstŏpjenja sã pŏtkãtë z kritikŏ pŏlonocentriczno nastavjonëch aktivj-istŏv, v tim Jarosza Derdovskjégò (1852-1902); z pŏzdnjészëmi Zrzeszińcami pŏlemji-zovalë Frãc Sãdzëckji (1882-1957) ë pùbliciticë zgromadzŏni vkŏt mjedzëwojnégò pj-ismjenja „Klëka”. Vëstŏtcenjë sã mjedzë kaszëbskŏ jinteligencjã apartnosce v spravje nŏrodné jidentifikacjé doprovadzëto do wutvŏrzenjŏ dvùch rŏvnoległëch narracij wo pŏczëcim ë jãzëkú, jakjë za Kŏzëczkŏvskŏ⁵ je mòžno nazvac kaszëbŏcentricznŏ a pŏlonocentricznŏ. Wo caí ten czas domŏcŏ jinteligencjã mùszëta téz kŏnkùrovac wo vpliv na svŏj lúd z njemjeckjim ë pŏlskim sistemã edukacjé, z katolëckŏ ksãžëznŏ, v dzëlu napłënjãtŏ, a téz z pŏlskŏ ë njemjeckŏ prasŏ.

Pŏ II svjatŏvi wojnje novŏ pŏliticznŏ jistnosc pŏstavjãta przed Kaszëbami nové vëzvanja. Nacionalisticznŏ ë wunifŏrmjisticznŏ lënjŏ vładzŏv PRL sprovadzëta Kaszëbŏv do pŏlskjé etnograficznë grëpë ze svŏjim folklorã ë gŏdkŏ, jednak nježëcz- no sã wodnŏsza do dŏženjŏv do jãzëkŏvë ë kùlturové emancipacjé. Pŏdezdrczenja vładzŏv procëm Kaszëbŏv doprovadzëłë do te, že dopjérze v 1956 r. pŏvsta ta pjerszŏ pŏwojnnŏ kùlturno-spŏlevŏ worganizacjã, *Zrzeszenie Kaszubskie*. To sã ale stało przë blëzkji vespŏtrobŏce z vładzŏ ë njé bez wudzëlu szpecialnëch stùžeb. Aktivnŏ v ZK starszŏ generacjã Zrzeszińcŏv bëta znŏjma marginalizovŏnŏ. V 1964 r. *Zrzeszenie Kaszubskie* pŏ sparłãczenjim ze *Zrzeszeniã Kociewskim* sã mjenjãto v Kaszëbskŏ-Pŏmŏrskjé Zrzeszenjë, jakjë do dzisŏ funkcjonërjé jakŏ ta nŏvjiksšŏ vedle nŏleznjikŏv spŏlevŏ- -kùlturnŏ worganizacjã na Kaszëbach ë v Pŏmŏrsce.

Pŏvszechnŏ diskrimjinacjã kaszëbskjégò jãzëka v sistemje edukacjé v czasach PRL bëta jednŏ wod vŏznëch prziczin przervanjŏ mjedzëgeneracijnégò przekazú. Szanse na vprovadenjë kaszëbjiznë do szkŏt sã pŏjavjãłë jaž pŏ 1989 r. Jú v 1991 r. sã zacžã wuczba kaszëbskjégò v szkŏle na Głŏdnjicë, jednak przetŏmjenjim v ti spravje bët dopjérze wustŏv z 2005 r. wo nŏrodnëch a etnjicznëch mjészëznach a wo rejon- nalnim jãzëkú, jakji wumŏžnjãł financovanjë kaszëbskjé edukacjé z bŏdzëtú państva. Dzisŏdnja przez 20 tësŏci wucznjŏv na Kaszëbach sã wuczã kaszëbskjégò jakŏ cëzëgŏ jãzëka, a ve dvùch privatnëch jimersijnëch szkŏłach je wuczŏni jakŏ wotczësti jãzëk

⁵ A. Kożyczkowska, *Kaszubszczyzna: Pedagogicznie o języku i tożsamości* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019), s.11.

ë je jãzëkã wuczbe njejednëch drëgkich przibjorów. Wod 2013 r. na Gdúńskjim Wuniwersitece to dô kjerënk kaszëbskò etnofilologijô. Chòcò to sò blós licenciackjé sztudia, pòmògajô wësztòlcëc novò generacjéj kaszëbskich szkòlnëch, gazëtnjików ë robòtnjików jnstitucij kùlturë.

Nové edukacijné mòznosce pòmògajô nabëc jãzëkòvé kompetencje novim brëkòvnjikóm jãzëka, chtërni gò nje wënjeslë z famjilijnégò strzodovjiszcza abò wënjeslë v njepòłnim stãpjenjú. V wostatnëch dekadach je téz vjidzec wožëvjenjé na wëdòvniczim rénkú, tak kjëj jidze wo kaszëbskòjãzëkòvò lëteraturã, jak téz tã kaszëbò-ë pòmòrzoznaczcò pò-pòlskú ë pò-mjeckú. Rosce téz lëczba tłomaczenjów svjatové lëteraturë na kaszëbskji jãzëk.

Sistemòvé przemjanë doprowadzëłë do wožëvjenjô sã téz kaszëbòcentricznëch strzodovjiszczy, czegò rezultatã bëłò pòvstanjé pjismjón „Tatczëzna” ë „Òdroda”. V 2011 r. bëła wugruńtovónò worganizacjéj Kaszëbskò Jednota, jakò pòstulëje wuznanjé Kaszëbów za etnjicznò mjészëznã ë v spravach samòidentifikacijné pòlitikji je v wopòzicëji do lënjé zarzòdú Kaszëbskò-Pòmòrskjégò Zrzeszenjô. Tak wobjedvje narracjé wo samòidentifikacjé a jãzëkú, jakjé sigajô 19. stolecò, dërch sò živ ë majò wodnjesenjé v dzisészich nastavjenjach Kaszëbów, njejednoznacznëch ë rozmajitëch.

Lemkòvje

Anna Maślana

Lemkòvje sò etnjicznò mjészëznò, co wod strzëdnëch stoleców mjeszkò na zemjach zvònëch Lemkòvjiznò, to znaczy na terenach Njiskjégò Beskidú ë óstovim dzëłú Sòdec-kjégò Beskidú. Na zemjach przòdków, ë mòcno z njimi zdrzeszoni, rozvjijalë wob staleca svòjã kùlturã, pjastovelë jãzëk ë sztòłtovalë etnjicznë pòczëcë. Tradicijno sã zajimalë pravežnje gbúrzenjim ë zvjëzãt trzimanjim, a téz rzemjãstã – produkcjéj drzewjanëch vòróv (np. kùchennëch pòrzòdków abò gòntów), kamjannëch (m.dr. vjërzków do stołóv, mùńskjih kamjenji ë žaren), a téz robjenjim smarë ë dzekcú, dròtovanjim a statkóv wupròvjanjim. Bëlë svjòdkami ë wuczãstnikami vjele historicznëch zdarzenjów, róvnak to tã ze 40. lat 20. stolecò mjenjitë njé do wodvòrcenjô žëcë jejich spòla.

Pò drëgji svjatovi wojnje pòlskjé kòmùnisticznë vladze vësedlëłë Lemkóv mjeszkajòcëch na terenach pòwojnnë Pòlskjé z jich wotczëznë. V latach 1944-1946 vjelgji dzël lemkovskjégò lëdztva (gòdò sã, že to mògłò bëc 65-70% pòpùlacjéj) bëł prësedloni na radzëckò Wukrajnã, a v 1947 r. kòle 30-35 tës. Lemkóv bëlë vësedloni wob akcëj „Wisła” na zòpadné ë nordové zemje Pòlskjé. È chòcò historjéj Lemkóv je bògatò v tragicznëch zdarzenja – jú na zacòtkú I svjatové wojně sã wodbivalë masové arasztovanja ë prësladovanja nòlëznjików lemkovskjégò spòla, vjele wod njich bëłò trzímónëch v koncentracijnim lògrze v Talerhofje, gdje wumjéralë abò gúbijilë zdrovjé wod przëmòce ë lëchich varënków žëcò – to pravje akcëj „Wisła” je wuznòvónò za

wosoblěvje tragicznŏ v rezultace. V czasú té woperacějé vjele Lemków běłë trzimóni v wugruńtovónim pò II svjatovi wojnje lôgrze prŏce v Javòrznje, gdze dzél wod njich bét zabjiti abò wumjar wod fjiżiczněch a psychiczněch tortur, njeđožěvjenjŏ ě lěchich higieniczněch varěnkŏv. Przetranspŏrtovóni v cāżkjich varěnkach na tzv. wodzvěskóné zemje Lemkŏvje sā nalezlě v często njeznónim strzodovjiszczú kùlturovim, spŏlevim ě nŏtěrnim. Z trúdna kŏmù sā dało vrocěc do svŏjé wotczězně.

Věsedlenja doprowadzětě do zgùbjenjŏ majŏtkù, zěm przŏdkŏv, lasŏv ě do caŏv-něgŏ rozněkanjŏ Lemków, do zervanjŏ jednotě ě relacij v grěpje a do wostabjenjŏ mjedzěgeneracijněgŏ kùlturněgŏ przekazú. Nŏslědně kjile dekadŏv to je czas fŏrmalně „njeegzistencějě” Lemków, kjěj běłě věstavjoni na vjele fŏrmŏv diskriminacějě, v tim na przěmùszovŏ kùlturnŏ asimilacějŏ. Vładze PRL jich trzimatě za nŏleżnjikŏv wukrajińskěgŏ nŏrodù ě nje wuznŏvatě jich etnjiczně apartnosce. Dopjěrce v czasach sistemŏvé transfŏrmacějě 80. lat 20. stalcŏ zŏs sā pŏjavjĭta mŏżnosć wugruńtovanjŏ njezanŏleżněch lemківskějich worganizacij ě wofjičialněgŏ dzejanjŏ dlŏ wotrzymanjŏ ě rozvjicŏ rodně kùlturě ě jāżěka (v 1989 r. v Legnjici běłta zarejistrovŏnŏ ta pjerszŏ pŏ II svjatovi wojnje lemківskŏ worganizacějŏ – Ferejn Lemków [Stowarzyszenie Łemków]).

Vedle Nŏrodně Pŏvszechně Spjiskěj Lědztva a Mjeszkanjŏv z 2011 r. kŏle 10 těs. pŏlskějich woběvatelŏv zadeklarovalě, śe stěchajŏ lemківskěj mjěszěznje. Lemkŏvje ě jich jāżěk, chtěren nŏlezi grěpje pŏrěnkŏvŏstovjańskějich jāżěkŏv, sŏ dopjěrce chronjoni kjile pravněmi aktami, m. dr. to *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*, wustŏv, jakěj wofjičialno wuznŏvŏ Lemków za etnjicznŏ mjěszěznā. Przez tě pravně regulacěje je mŏżno realizovac vjele zadanjŏv ě projektŏv, chtěrně majŏ za cěł wochronā, wotrzymaně ě rozvjicě kùlturněgŏ pŏczěcŏ, np. edukacijě dzejanja, vědŏvńjictvŏ, rozkŏscěrzaně ě pŏdsztěcovanjě wutvŏrbě lemківskějich wutvŏrcŏv, wotrzymaně samŏjidentifikacějě ě tradicějě abò dokùmentacějŏ jāżěka a kùlturě.

Wopjěsŏné historiczně vědarzenja ě jejich kŏnsekvencěje mjaětě pŏvŏżni vpliv na vjitalnosć jāżěka Lemków, wograńczětě jegŏ wuzivk ě wostabjĭtě mjedzěgeneracijni przekŏz, temù dzisŏ nen jāżěk je klasifjikŏvŏni jakŏ zagroźoni. V slědněch latach bětě pŏdjimŏné mnogě dzejanja, cobě jen wotrěmac ě revjitalizovac. Dzisŏdnja lemківskěj jāżěk je wuczŏni v szkŏłach jakŏ wotczěsti jāżěk dlŏ Lemków jakŏ dodŏvkŏvi przibjŏr. V latach 2001-2017, v gromadze z lěteraturŏ, historějŏ ě kùlturŏ Lemków, bětě těż wuczŏni na Pedagogicznim Wuniversitece v Krakŏvje na szpecialnosci rùskŏj filologijŏ z rùsińskŏ-lemківskěj jāżěkā. To bětě jedùrně filologiczně sztudia z mjěszěznŏvim profjilā na ten ŏrt, jakěj rěchtovatě m. dr. do robŏtě z jāżěkā ě v jāżěkù lemківskěj. Vjele absolventŏv té szpecialnosce robjŏ dzisŏ za szkŏlněch lemківskěgŏ jāżěka, baděrŏv jāżěka, lěteraturě, rodně kùlturě, tŏmŏczŏv abò redaktorŏv pùblěkacij ě lemківskějich mediŏv.

Mjedzě vědŏvńjicěmi dzejanjami v lemківskěj jāżěkù je mŏżno věmjŏnovac m. dr.: dvamjesācznjik „Besida” („Бесіда”), „Lemківskěj Rocznjik” („Лемківський Річник”), wuczatě pjěsmjono „Rocznjik Rùskěj Bùrsě” („Річник Рускої Бурсы”), sŏ vědŏvŏné

tłomaczenja svjatové lëteraturë: *Môli princ* (Малий Принц) ë *Miedzwiôdk Pùfôtk* (Вини Пу) – pùblìkacëje do dzeci, antologije, vspòmjinjki abò pùblìcisticznë tekstë. V 2019 r. bët vëdóni dvatomòvi *Kòntekstualni słovôrz lemківskjëgò jãzëka* (Контекстуальний словник лемківського языка). Ferejn „Ruska Bursa” v Gòrlëcach vëdòvò dvajãzëkòvò serëjò „Biblotëka Lemківskjë Klasiki” („Бібліотека Лемківської Клясики”), to je kanón lemківskjë lëteraturë v woriginale ë przekladze na dzisdnjovi lemківskji jãzëk. V 2018 r., jakò dzejanjé dlò wochronë a promòcëjé jãzëka a kùlturë, „Ruska Bursa” vëda pòspòle z Centrum Zaangażowanych Badań nad Ciągłością Kulturową na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego *Cvjiczenja do wuczbe lemківskjëgò jãzëka* (Робочий зошит до лемківського языка), a v 2020 r. dlò tëch nômtòdszëch ë zaczinajòcëch wuczba lemківskjëgò *Pòvjòstkji na kòzden dzél rokù* (Приповідкы на кажды пору рока).

Pòdsztëcovanjémù kùlturnégò pòczëcò lemківskjë mjeszëznë ë wutvòrbë je przedstòvcòv slùzò téz mnogjë kùlturnë vëdarzenja, np. Lemківskò Vatra v Cëzënje worganizovòno v Mjichałovje, Pòtkanja Trzech Generacij z Lemківskò Kùlturò (Przemkòvò), Mjedzënòrodné Biennale Lemківskjë/Rúsińskjë Kùlturë (Krënjica) abò Lemківskò Wutvòrczò Jesénj (rozmajité mòle na terenie Lemkòvjiznë). V Gładëszovje to dô Lemківskò Edukacijò Kòplã, v jakji sò realizovóné témòvé varkòvnje tradicëjé ë edukacijné zajmé do dzeci ë młòdëch. Przitòmnosc lemківskjëgò jãzëka v pùblìcni sferze je jednak njevjelgò. Przez dbã nôleznjikòv Ferejnù Lemківskjë Młòdzé „Czuha” v Pòlsce dzevjìnc lemківskjih vsi mò dëbeltjãzëkòvé (pòlskò-lemківskjë) tòfle z jejich mjonami. Wod 2011 rokù to dô radio LEM.fm, chtërno emjitëje programë v lemківskjim jãzëkù, téz na žëvò. Na zacòtkù bëfo przëstãpné blòs v jinternetovim rëmje, dopjërze nadòvò téz na czãstotach 106,6 MHz z Gòrlëcòv ë 103,8 MHz z Pòlkòvjic v Njìznim Szlòskù; redakcëjò radia provadzi téz jinfòmacijni pòrtal v lemківskjim jãzëkù www.lem.fm. Nòleznjicë lemківskjëgò spòla, mjedzë njimi téz pòdszëkòcze jãzëka, kùlturë, historëjé ë lëteraturë, ju wod kjile lat robjò mët z wuczalëmi Varszavskjëgò Wuniwersitetù, majò svòj dzél v rozmajitëch projektach, jakjih cël to m. dr. revjitalizacëjò zagrozonëch jãzëkòv, v tím lemківskjëgò.

Szlòzòcë

Rafał Rzepka

Na pitanjé kògùm sò Szlòzòcë je mòžno dac kjile wodpòvjesci zanòlëzno wod te, nó co më chcëmë dac bòczenjé. V tím nôprostszim rozmjenjim to je mjono na mjeszkańckji a mjeszkańcòv Szlòska – bez defjinjovanjò jejich nòrodné abò etnjicznë javernotë. Jeżlë më sã przëzdrzimë na dzisdnjovi administracijni pòdzél (wodervóni wod realnëch kùlturno-etnjicznëch varënkòv tj. bez vžëcò pòd wuvògã historij rejonòv ë teritorium vëstãpòvanjò lokalnëch kùltur) më bë mòglë tak nazvac vszëtkjih

mjeszkańców szlōskjegò województwa, co czāsto sā dzejō v woglovòpòlskijch mĕdialnĕch przekazach. Jednak kjĕj mĕ dŏmĕ bŏczenjĕ na historĕjŏ szlōskjĕ zemje ě mjenjajŏcĕ sā wob staleca demŏgraficznĕ varĕnkji, mĕ wuzdrzimĕ, ŷe takŏ definicĕjŏ je falszĕvŏ, bŏ pŏmjijŏ kwestĭā samŏjidentifikacĕjĕ jednostkji, tĕj jĕ jĭndividualnĕ nŏrodnĕ/etnjicznĕ pŏczĕcĕ. Przez mnogĕjĕ nŏtĕrnĕ bŏgastva ě mŏžnosc letkjĕgŏ nalĕzenjŏ robŏtĕ, Szlŏsk vjedno przĕcĭgŏt do se lĕdzi z cavnĕ Europĕ. Czāstĕ mjigracĕje lĕdztva cĭgnāĕtĕ za sobŏ kŭlturnŏ rozmajĭtosc, a elementĕ kŭltur przĕbĕczŏv, nŏprzŏd cĕzĕ autochtonŏm, z czasā (przez mechanĭsm adaptacĕjĕ) sā stŏvatĕ dzĕlā kŭlturnĕgŏ landshaftŭ tĕ zemje.

Rozvjicĕ mjast na Szlŏskŭ doprovadzĕto do rozvjicŏ hańdlŭ – wosoblĕvje tegŏ, jakji sā wodbivŏt przez wodā. V 14. stolecim Wrocław, stolĕca Szlŏska, vszed do tĕ nŏvjĭkszĕ hańdlŏvĕ worganizacĕjĕ v Europje – Hanzĕ. Pravnŏ samŏbĕtnosc szlŏskijch ksāžtv ě przĕnŏleŷnŏta do federacijĕ wunjĕjĕ państv Kŏrŏnĕ sv. Vactava sprŏvjatĕ, ŷe Szlŏsk dlŏ vjele lĕdzi bĕt atrakcijĭm mŏlā do ŷĕcŏ ě rozvjicŏ sā. Pŏzdnĕjszĕ staleca ě tragicznŏ dlŏ caĕĕ Europĕ stalatnŏ wojna nje strzĭmatĕ napĕlvŭ jimjĭgrańtŏv, a navetka jen przĕrĕchlĕtĕ.

Dzāka rozvjicĕmŭ jĭndustrĕjĕ ě pĕnŏcĭm z tĕ przĭczĕnĕ vŏtkŏm Szlŏsk chŭtkŏ sā stŏt na svŏj ŏrt przĕstanjŏ ě dlŏ tĕch chcŏcĕch sā zbŏgacĕc na hańdlŭ abŏ jĭndustrĕjĭ, ě tĕch, jakji prosto szŭkalĕ za robŏtŏ. Jimjĭgracĕjĭ cĕzozemczĭkŏv na Szlŏsk nje przĕszkŏdzĕtĕ mnogĕjĕ krĕvavĕ kŏnfliktĕ, takjĕ jak chŏcle trŷĕ szlŏskjĕ wojnĕ abŏ austrĕjackŏ-prĕskŏ wojna wo domjĭnacĕjŏ v Njemjeckji Zdrzeszi. Svŏj mŏl – wokrŏm sŏsadĕjŏcĕch ze Szlŏzŏkami Czechŏv, Njemcŏv, Slovŏkŏv czĕ Pŏlŏchŏv – tŭ nalezlĕ tĕz mnogji przĕdstŏvce ŷĭdkjĕgŏ spŏla, emjigrancĕ z drĕgijch partŏv Austro-Madŷarŏv ě jĭndustrialni robŏtnĭcĕ z Vjelgjĕ Brĕtanjĕjĕ. Jĭnvesticĕje tŭ provadzĕlĕ jĭndustrialnjĭcĕ ze Sztĕcŏv. To pravje na njejednakŏ etnjicznŏ sztruktura ě bŏkadosc vjelekŭlturnosce datĕ realni grŭńt pŏd bŭdovanĕjĕ nŏrodnĕgŏ pŏczĕcŏ Szlŏzŏkŏv v pŏzdnĕjszĭm czasŭ.

Mŭszi jednak stanŏvjĭto pŏdsztrĭchnŏc, ŷe szlŏskŏ javernŏta nje bĕta zbŭdovŏnŏ jedŭrno na zapŏŷĕczenjach z jĭnszĭch kŭltŭr. Javernŏtovŏ apartnosc Szlŏzŏkŏv sā sztŏtŏta jŭ ve vczesnĕch strĕdnĕch vjekach v wobrĕmjĭm przĕnŏleŷnŏtĕ do Vjelgŏmŏravskjĕ Zdrzeszĕ ě pŏspŏlnĕ worganizacĕjĕ spŏlevĕgŏ ŷĕcŏ szlŏskijch plemjŏn. Fragmantĕ wumŏcnjenjŏv zlokalizovŏnĕch na grańcach szlŏskijch zĕm, takjĭch jak Szlŏskjĕ Vaĕtĕ na Dŏlnĭm Szlŏskŭ (szlŏskŏ-tŭŷĕckŏ grańca) abŏ Dukt Worŷłŏvĕch Gn-jŏzd (sistema pŏlskijch festĭngŏv na pŏlskŏ-szlŏskji grańci), sŏ bezpŏstrĕdnĭm przĭkladā pŏspŏlnŏtovĕgŏ ě njezanŏlĕŷnĕgŏ (apartnĕgŏ wod sŏsadŏv) charakterŭ szlŏskijch zĕm. Njezanŏlĕŷnosc szlŏskijch ksāžtv ě wolnĕch stanŏvĕch państv na Szlŏskŭ mŏ svŏje pŏcvjerdenjĕ ve vjele pravĭnĕch aktach z tamtegŏ czasŭ, jakjĕ je mŏžnŏ nalezcĕ ě v szlŏskijch, czeskijch, czĕ njemjeckijch historĭczĭnĕch zdrojach. Njejednĕ wod njĭch sŏ wunikatŏvĕ v kŏnteksce czasŭ, z jakjĕgŏ pŏchŏdajŏ (np. Zemskŏ Wordĭnacĕjŏ Wŏpŏlskŏ-Racĕbŏrskjĕgŏ Ksāžtva, to znaczy dokŭmant majŏci pŏznakji ě sztruktura dzĭsdnjŏvĕ kŏnstitucĕjĕ). Roscenjĕ nŏrodnĕgŏ pŏczĕcŏ (v dzĭsdnjŏvim rozmjĕnjĭm) przĕszĭto,

javerno jak kòl drěgkich nacij Vestrzédné Europě, wob Zimk Lědów v 19. stolecim, ě v Austrěji, ě v Krolewstvwje Prěs. Tedě sã pòjavjité pjerszé głose wo pòtrzěbnosci pòwołanjô worganizacij abò jnstitucij, chtěrně bě mjaťe chronjic kùlturnò spòdkòvjiznã Szlŏzŏkŏv ě prava do samòstanovjenjô ě pjastovanjô wužívónégò jãzěka (a navetka kjile jãzěków). Pò zakùnczenjim I swjatové wojně ě przegranjim Njemjeckjégò Césarstwa v szlŏskjich strzodovjiszczach nòrodněch aktivjistŏv sã pòjavjila jideja pòwołanjô samòstójné Górnoszlŏskjé Repùbliki, jakò svòjim teritorium bě wobjima pòrénkŏvi part Szlŏska, vjele barzé kùlturno ě etnjiczo rozmajiti jak jegò zŏpadni – njiznoszlŏskji – dzěl. Szkòda, le ně planě běťe zarzúconě przez njezanŏlězné wod Szlŏzŏkŏv decizěje dobivajŏcěch państv Ententě. Pòzdnjěszě vědarzenja (górnoszlŏskŏ domŏcŏ wojna v Pòlsce znŏnŏ pòd mjonã III szlŏskjégò pòvstanjô, II swjatovŏ wojna ě aneksějŏ vjikszosce Szlŏska przez PRL) do kùńca znjěkvjité realnŏ szansã Szlŏzŏkŏv na stvŏrzenjě vłŏsnégò państva, jaž pò dzisěszěi dzěnj.

Dopjérze Szlŏzŏcě mjeszkajŏ ě na terenje Pòlskjé Repùbliki, ě Czeskjé Repùbliki. Vedle slědně pòvszechně spjiskji z 2011 rokù na terenje Pòlskji mjeszkajŏ 847 těs. woběvatelŏv, chtěrni deklarějŏ szlŏskŏ nŏrodnosc. V wobrěmjim tě lěczbě 471 těs. woběvatelŏv deklarějŏ děbeltnŏ nŏrodnosc (szlŏskŏ + jinszŏ), a 376 těs. věbralě szlŏskŏ nŏrodnosc jakò jedùrnŏ. V Czeskji Repùblice lěczba lědzi deklarějŏcěch szlŏskŏ nŏrodnosc to bělě 12 těs. v tim jěstnim roce. Wokrŏm apartně javernotě Szlŏzŏcě majŏ těž svŏj jãzěk (szl. *ślůnsko godka*), jakji stěchŏ grěpje stovjańskjich jãzěków, a těž dva sztandardě zapjěsù łacińskjim alfabětã. Dzisŏdnja szlŏskji jãzěk wuživŏ lědztvŏ mjeszkajŏcě ě v pòlskjim, ě v czeskjim parce Szlŏska. Vedle pòvszechně spjiskji RP z 2011 rokù szlŏskji jãzěk v domŏcěch kŏntaktach wužívajŏ przez 529 těs. woběvatelŏv Pòlskji, z czegŏ 126 těs. wužívajŏ le blŏs te jãzěka. Je vŏrt spŏmnŏc, že pò 1945 rokù, kjěj vnetka cavni Szlŏsk sã nalŏz v grańcach PRL, wuživk szlŏskjégò jãzěka běť dłùgji czas zakŏzŏni v pùblicznim rěmjě. Lědze gŏdajŏci pŏ-szlŏskù bělě represionovŏni przez państvŏvi aparat. Pòvszechnim zjavjiszczã běta těž rezignacějŏ z wuczenjŏ szlŏskjégò jãzěka ě gŏdanjŏ v tim jãzěkù v kŏntaktach z dzecami, co mjaťo jim zazichrovac lepszě start v dozdrzelařim žěcim ě mòžnotã doběcŏ lepszě edukacějě. Vjele starszich lědzi do dzisŏ na rozmajiti ŏrt pŏkazěje svŏj strach przed wuživkã szlŏskjégò jãzěka v pùblicznim rěmjě, co sŏm – jakò szlŏskji aktivjista – jŏ mŏg njě jeden rŏz zmerkac v bezpŏstrzědněch gŏdkach z njima. Baro czãsto je mòžno zmerkac zjavjiszczě przechŏdanjŏ na szlŏskji jãzěk kŏl starszich lědzi dopjérze v sztŏce zacžãcŏ kŏnversacějě v tim jãzěkù. Czasã to sã zdŏržŏ jaž pò kjile zdanjach věrzektěch v szlŏskjim jãzěkù. To sã tikŏ zachtně vjikszosce lědzi mjeszkajŏcěch ve vjelgich mjastach. Na vsach ě v mjasteczkach czãscě v mjedzělědzkijich kŏntaktach je czěc szlŏskji jãzěk.

Wupŏdk kŏmùnisticznégò sistemù, a těj sistemŏvé transfŏrmacějě v Pòlsce zro-
bjěťe, co szlŏskji jãzěk dostŏť vjěkšěi rúm do rozvjicŏ. Razã ze svŏbŏdŏ zdrěszanjŏ sã pŏjavjité sã z czasã pjerszé worganizacěje, jakěj pŏstulovatě wochronã szlŏskjě javernotě ě animacějŏ lokalně kùlturě a rozvjicě szlŏskjégò jãzěka. Mjimŏ tegŏ situacějŏ

szlŏskjégò jãzeka ě szlŏskjé javernotě z perspektivě prava RP děrch nje je wunormŏvŏnŏ. Strzodovjiszcza szlŏskjich aktivjistŏv wod vjele lat majŏ starã wo wuznanjé szlŏskjégò jãzeka za rejonalni jãzèk przez pòselskjé projektě tikajŏcé sã zmaně wustavù wo nŏrodněch a etnjiczněch mjészèznach. Nŏdto v 2014 rokù dzãka jiniciativje strzodovjiszczz szlŏskjich aktivjistŏv bětě pŏzebrŏné przez 140 těs. pŏdpjisŏv pŏd woběvatelskjm projektã wustavù, jakji bě vpjisovŏt Szlŏzŏkŏv na spjiskã etnjiczněch mjészèznŏv v Pòlsce. Szkŏda, le vszětkji doněchczasově projektě tikajŏcé sã pravněgò wuznanjŏ szlŏskjégò jãzeka abŏ szlŏskjé nŏrodnosce nje praszětě fùl legislatijněgò procesù. V ti spravje vladze kŏnsekventno wod 1989 rokù wodmŏvjavjŏ Szlŏzŏkŏm elementarněch pravŏv v wobrěmjim wochroně jejich jãzeka a kùlturě.

Dopjěrze szlŏskŏ kùltura sã rozvjijŏ v pjerszi rědze v gŏrnoszlŏskjim parce Szlŏska. Na Dŏlnim Szlŏskù – przez nastãpstva II svjatovi wojně ě masově przesedenja – mŏcno domjiněje pòlskŏ kùltura. Dzisěszě měszlenjě Szlŏzŏkŏv wo Szlŏskù zavjěrŏ v se elementě pamjãce wo dŏvnim etosù žěcŏ Szlŏzŏkŏv skŏncentrovŏnim vkŏt chěczi ě robŏtě (zvjkjsza v cãzkji jindustrejji) v zestawjenjim z próbŏ wodpŏvjesce na dzisdnjově tŏkle žěcŏ mjeszkaŏcŏv Szlŏska (takjě jak trobel czěstěgŏ lěftù abŏ zmjana v pŏdeŏdzenjim do robŏtě ě saměgò gŏspŏdarczěgò mŏdelù szlŏskjě zemje, pŏdzeloně pòlskimi administracijněmi greŏcami a těz europejskimi eurorejonomi). Ě chŏcŏ kŏmùnism efektivno wodbjit svŏj cěch na szlŏskji kùlturze, to młodi Szlŏzŏcě majŏ starã przěvrocěc pamjãc wo dŏvnim, vjelekùlturnim Szlŏskù, a za jedněgò dopasovac jegŏ kùlturã do vězvanjŏv 21. stalcŏ ě erě mŏderněch technologij. Przikładã tegŏ mŏže běc rozvjicě témŏvěch karnŏlŏv pŏpùlarizějŏcěch Szlŏsk przez spŏlevě média (takjě jak YouTube) abŏ próbě przekładù klasiczněch tekstŏv svjatově lěteraturě na szlŏskji jãzèk v cifrovi fŏrmje (e-bookji pŏ-szlŏskù). Szlŏskŏsc dlŏ vjele lědzi je atrakcijnŏ v pjerszi rědze dzãka jě wotemklěmù a tolerancijněmù charakterŏvi, a kùlturovŏ bŏkadnosc, jakŏ dŏvŏ Szlŏsk, pŏdskŏcŏ wutvŏrcŏv do artisticzněgò rozvjicŏ, czěgŏ przikładã sŏ prestiževě nŏdgradě dlŏ architektonjiczněch prŏcovnjŏv ze Szlŏska abŏ mnogjě filmŏvě festivale (Festiwal Kiloff, Cropp Kultowe), mùziczně (Rawa Blues Festival, Off Festival, Colours of Ostrava) abŏ z ŏrtù plasticzněch kùŏsztŏv (Art Naif Festiwal) ě teatru (Ars Cameralis, Interpretacje). Tim szlŏskŏsc parlãczi v se to, co lokalně, z tim, co chŏcŏ cězě, dŏvŏ mŏžnotã jintelektualněgò a javernotověgò rozvjicŏ jednostkji.

Vělemŏvjanje

Tymoteusz Król (Tiŏma fum Dŏkter)

Vělemŏvjanje sŏ njevjelgŏ etnjicznŏ grěpŏ, jakŏ mjeszkŏ v mjesce Vělemŏjce na pŏ-grãnczim Szlŏzka ě Małopòlskji, v Wosvjãcěmskji Kŏtlěnje. Nen mŏl bět wugrúntovŏni v 13. stalcim wod wosadnjikŏv ze zŏpadně Europě. Ti przěvjezlě sobŏ svŏj germaŏskji

jžžek, jakji ve Vělemòjcach bét g'łównim nòrzãd'ã kòmùnìkacëjé dlò Vělemòvjón, a téz mjeszkajòcëch tamò Pòlòchów, Mjemców a Žèdów.

Vělemòvjanje wokróm gbúrzenjò sã zajimelè téz tkactvã. Svòje vòrè zapòczalè przedavac búten Vělemòjc, przez co chùtkò to hańdel sã stòł do njejednëch tim g'łównim zdrzòd'ã zòròbkù. Przevažnje jezdzelè do Vjidna, gdze navetka mjelè svòje krómè è magazinè na vòrè, ale doprzèchòdalè téz do vjele dalé ležòcëch mjast: Londinù, Madritù, Hambòrga, Barlèna, Mòskvè, Jass, Bùdapesztù a Jistambùtù. Tak barzo sã mjelè na hańdlù zbògaconé, že v 1808 rokù (kjéj Vělemòjce sã nalòzałè v mònarchiji Habsbùrgów) sã vèkùpjilè z pòddaństva. Pò dzesińc latach Vělemòjce dostałè mjeskjé prava. To dozvolèło na jesz chùtszé rozvjicé te mòlèznè, co v efekce doprowadzèło do vëapartnjenjò sã v lokalnim spòlù pjińc grëp. Tò pjerszò bëtè jinteligenckjé rodè z propòlskò, proaustrejackò abò pronjemjeckò worientacëjò; tò drëgò – bògati gbùrzè, chtèrni zbjęg vëprodukovónëch vòróv przedòvalè hańdlarzóm; tò trzecò – ni hańdlarze; tò czvjòrtò – mjési gbùrzè, chtèrni mùszèlè robjic kòl nëch vjikszech, cobè sã vèžèvjilè. Tò slédnò grëpò bëlè slèdzè sztamujòci przevažnje z mòlèznów v wokòlstvje.

Zdènkji bëtè colemało robjoné bènè wopjisónëch grëp. Zdòrzało sã ale, že wosoba z vjelgìgè gbùrstva bèła zdónò z hańdlarzã abò przedstòvcò jinteligencëjé. Temù, že Vělemòvjanje bëlè bògatszi jak mjeszkańce sòsednëch vsów, jak téz przez jich apartnò javernotã, rzòdkò dochòdało do mjeszónëch pòlskò-vělemòjskjich zdènków. Vělemòvjanje vjiksoscò sã nje czèlè anjé Pòlòchami, anjé Njemcami. Ti vëtvòrzèlè vtòsnò, specifjicznò javernotã, jakò stoja v wopòzicëji è do pòlskòsce, è njemjeckòsce. To dozvolàło wostac bezstronnëmi, wosoblëvje v czasach agresivné kònfrontacëjé nëch dvùch nacionalismów.

Vělemòvjanje prèzvòzalè ze svòjich rózov rozmajitè egzoticznè vòrè, v tim sztofè. Z tèch pòvstałè vèlemòjskjé bjateczné rúchna, jakji mjedzè drëgjima rúchnami Europè sã vëapartnjjajò njé le bòkadoscò farvów a fòrm, le téz mòcno rozbùdovónim sistemã kòmpletovanjò zestavów wobleczenjò na pasovné ležnosce. To dô na przikłòd kjile variantów žałobnégò wobleczenjò (z farvami z przewògò bjòtégò, róževégò a mòdrégò), a navetka pòrà òrtów codnjovëch rúchen. Chłopskjé wobleczenjé sã nje róznpjò za mòcno wod mjeskjé módè – vjidneńskjé. Též v architekturge, tradicëjach è famjilijnych è corocznych zvèkach wokróm vjele pòznaków pòspòlnëch z kùlturò Szlòska è Matòpòlskji, je mòžno nalezc apartnosce vèchòdajòcè z vèlemòjskjé specifjijji.

Ta farvjistò vèlemòjskò kùltura bèła vjidzónò è wod pòlskjich, è wod njemjeckjich wuczalèch, rëzovnjików abò aktivjistów jakò cos jinteresèjòcégò è vòrt rozpropagovanjò. Ti è ti probòvalè dodavac v jé wopjisach elemeńtè svòjich nacionalisticznëch jideologij. Tak do Njemców Vělemòjce sã stałè „skansenã pranjemjeckòsce”, a do Pòlòchów – dokazã, že przèbècze germańskjégò pòchòdanjò mògò sã stac Pòlòchami. Wo Vělemòjcach vjele bèło pjisóné, Vělemòvjón v strojach zaròczalè jú v 30. latach 20. stalcò na rozmajitè vèstãpè na pòlskjich a njemjeckjich festivalach. Te entuziasmù nje

dzelělē mjeszkańce vsŏv v wokŏlstvje: do lēdztva z pŏlskych vsŏv VĚlemŏvjanje bělě Njemcami, do njemjeckych – „bjŏtěmi Źědami”, co nje zasłŏgŭjŏ, przez svŏj kŏlorit ě zarŏbjanjě na hańdlŭ, na mjono prŏvdzěvěch Njemcŏv.

Baro rozmajitě bětě kavle VĚlemŏvjŏn wob drěgŏ svjatovŏ wojně, kjěj mjelě do wuczinkŭ z represějami ě prŏbami zastraszenjŏ. Chtěrni v 1939 roce bjŏdkŏvalě przě pŏlskjm wojskŭ, chtěrni pŏdpjisalě Volkslistě ě bjŏdkŏvalě przě Wehrmachce, drědzě wuceklě do Andersově armeje, jesz jini Volkslestě nje pŏdpjisalě ě abŏ sě tacělě wob caŏ wojně, abŏ bělě zabrŏni do lŏgra prŏcě. V 1945 rokŭ zakŏzalě wuzěvac jězěka ě vělemŏjskjěgŏ stroju, a VĚlemŏvjanje bělě pŏddŏni mnogim przesladovanjŏm: věvŏzanjěmŭ, věsedlanjěmŭ, celesnim a pjenjěznim sztrŏfŏm, a těz simbŏliczni przemŏci. Vod pjińcdzesŏtěch lat, mjimŏ zletczoněch zakazŏv, to pravje na slědnŏ fŏrma przesladovanjŏv mja tě nŏvjikszo rolě. Kjěj svjŏteczni strŏj, mŭziczni a tŭńcovi fŏlklor ě njejedně zvěkji sě sfŏlklorizovalě ě sě nalaztě v programje Rejonalněgŏ Karna „Wilamowice” ě bětě promŏvŏně v mědiach, tě elementě kŭlturě ě javernotě, jakě ve vjiksizim stāpjenjŭ wodrŏznjatě VĚlemŏvjŏn wod Pŏlŏchŏv, wostatě v cěnji jaż do zaczoŏtkŏv 21. stalcŏ.

V pjerszi dekadze 21. stalcŏ mjedzě przedstŏvcami mŏlodě generacějě VĚlemŏvjŏn sě pŏjavila pŏtrzeba věrazenjŏ svŏjě javernotě. Ti zaczoŏlě dokŭmentovac vělemŏjskŏ kŭlturě ě jězěk, a těz, z pŏmŏcŏ Rejonalněgŏ Karna „Wilamowice” ě Ferejnŭ „Wilamowanie”, zaczoŏlě revitalizacějŏ. Vod 2013 r. to dŏ dŏzenja wo nadanjě vělemŏjskjěmŭ jězěkŏvi sztatěsŭ rejonalněgŏ jězěka v Pŏlsce. Szkŏda, ale mjimŏ vjele pŏzitivněch wopjinijj, pŏdsztěcovanjŏ wod strzodovjiszca wuczalěch ě wolě mjeszkańcŏv, wymysiŏerys děrch nji mŏ v pŏlskjm państvje woficialněgŏ sztatěsŭ. Temŭ mŏlovi aktivjiscě sě kŏncetrějŏ na woddŏlněch jiniciativach, jakě wod 2014 pŏdsztěcovujŏ pŏdszěkŏcze z Vědzěla „Artes Liberales” Varszavskěgŏ Wuniversitetŭ. V rŏzněch fŏrmach je provadzonŏ wuczba vělemŏjskjěgŏ jězěka (ve Varszavje ě ve VĚlemŏjcah), czegŏ efektě je pŏjavjenjě sě kjilenŏsce nověch brěkŏvnjikŏv; vědŏvŏně sŏ wuczalě publi-kacěje dokŭmentějŏcě rozmajitě aspektě vělemŏjskjě kŭlturě ě procese jě przemjanŏv, pŏetickě tomikji, tŏmaczenja svjatově lěteraturě (np. *Mŏlěgŏ Princa*), a těz wuczbovnjikji do wuczbe jězěka. Worganizovŏně sŏ rozmajitě vědarzenja, kŏnferencěje, fejrovaně Mjedzěnŏrodněgŏ Dnja Wotczěstěgŏ Jězěka, a těz těatrě ve vělemŏjskjm jězěkŭ amatorskjěgŏ karna „Ufa Fisa”. V ně dzejanja, chŏcŏ sŏ provadzoně ě jiniciovŏně zvjik-sza przez mŏloděch, je angažovŏně těz strědně ě – wosoblěvje – starszě pŏkŏlenjě. Tě wostatně wosobě, dlŏ jakych vělemŏjskji jězěk bětě jedŭrnim domŏcim jězěkě, chŏcŏ sŏ jŭ przez 90 lat stŏrě, sŏ navjedzŏně przez wuczŏcŏ sě gŏ mŏldzŏ. To dzěka takjim dobrim praktikŏm mŏlodi brěkŏvnjicě vzěrajŏ na vělemŏvskji jězěk jak na simbŏl svŏjě javernotě, a njě nŏslědni cězi jězěk wuczoni v szkŏle. Novŏ vělemŏjskŏ javernota, wotemkŏ na vjelekŭlturnosc ě jinszosc, zvěskŭjŏcŏ z pamjěce wo wosměstalatnim spŏsobje, je dzisŏ mŏznoscŏ, jakŏ věbjěrajŏ vjele mŏloděch lědzi njě le ze saměgŏ mja-steczka, ale těz z sŏsedněch mŏlěznŏv.

JÄZÈKÒVÒ REVITALIZACËJÒ A JAVERNÉ TERMJINË

Joanna Maryniak

Wuczali a aktivjiscë majõ wopròcovóné vjele rózných kòncepcij, kjéj jidze wo proces gúbjenjò jãzëka ë perspektiv radzenjò so z tim problemã wodpòvjòdajòcëch szërokémù wobjimòvi situacij, co v tëch jãzëkòvé spòla sã mògò nalezc.

wuchòvanjé jãzëka (*language preservation*) to je ten nòszërszi termjin, jakjégò akùròtné znaczenjé zanòlégò wod sztatësù zagrozonégò jãzëka ë wobjimù dzejanjów, jakjé sò njewomjijné, cobë zazichrovac jegò przetrëvanjé a cigtòtã.

revitalizacëjò jãzëka (*language revitalization*) to sò dzejanja, jakjé majõ za cél zvjikszyć lëczbã brëkòvnjików jãzëka v spòlach, co v tëch ti nòmłodsi nòleznjicë nje wužívajò te jãzëka abò sã gò nje wuczò. Célã je wodvòrcenjé jãzëkòvé zmjanë (*reversing language shift*⁶).

wotrzymanjé jãzëka (*language maintenance*) mòže bëc bazovim célã dlò spòlów, jakjé dërch wužívajò svój jãzëk, ale sò vëstavjoné na presëjò zdrzeszonò z domjinëjòcim jãzëkã / domjinëjòcëmi jãzëkami ë faktorë, jakjé provadzò do roscenjò jãzëkòvé zagròzbë (takjé jak diskrimjinacëjò, szkòłovò edukacëjò v domjinëjòcim jãzëkù, ekònomjicznò presëjò ë trùdnosce).

woddostanjé jãzëka (*language reclamation*) to je doba, v jakji spòle probùje przëvrocëc do wužívkvù jãzëk, chtëren bëf zgúbjoni z bútnovëch prziczin.

wodroda jãzëka (*language revival*) to je doba, v jakji spòle probùje przëvrocëc jãzëk, jakjim jú nje gòdò, a zaczcic jen wuzëvac nazòd.

wodnovjenjé jãzëka (*language renewal*) to je òrt revitalizacëjé jãzëka wužívónégò jedúrnò wod lëdzi, chtërni jen pòznalë na njepperfekcjni òrt; nen stón – a njé „woriginalni” stón jãzëka – sã stòvò pòczòtkòvim pùnkta jãzëkòvé wodrodë. Je diskùsijné, azlë v takjim przipòdkù më mòmë do spravë z kòntinuacëjò te jistnégò jãzëka abò stvòrzenjim novégò.

⁶ J.A. Fishman, *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages* (Clevedon: Multilingual Matters, 1991).

Diskriminacjô a przesladowanja v zesztosci: historicznô trauma

Magdalena Skrodzka, Justyna Olko

Mjészëznové grëpë v svòji historëji czãsto dosvjôdczaťë rozmajitëch fòm wopresjëj ë przesladowanjów. Kònskvencjë tragicznë historëjë grëpë, a tãz pamjãc wo tãch zdarzenjach, sztôftëjô nastavjenja dzisôdnja žëjôcëch generacij a vplivajô na stón zdrovjô nôležnjików spòlów. No wobcôženjë nje je cëzë žëjôcim dzisôdnja przedstôvcóm mjészëznových grëp v Pòlsce, mjedzë drëgjimi Lemkóm, Szlôzôkóm, Kaszëbóm abò Vëlemòvjanóm.

Vjelevëmjarové efektë dtúgôdërëjôcëch wopresijnëch dzejanjów jedné grëpë procëm jinszë z prziczënë jë nôrodnégò, etnjicznégò abò religijnégò pòczëcò nazévò sã termjinã *historicznô trauma*. Traumaticznë zdarzenja, jakjë tikajô catë grëpë ë spòla mògò bëc prziczënë njedobrëch psychicznëch a bjologicznëch wobjavów mjedzë jejich nôležnjikami⁷. Takjë vëdarzenja sã parłãczô një le z pòczëcim stratë pò wosobach, chtërnë zgjinãtë v jich efekce, ale tãz pò skažonëch łôczbach pòspòlnotë, straconë tatczëznje abò gjinôci kùlturze czë jãzëkú, pòrzúcónëch z prziczënë strachù przed kònskvencjami vëjôvjenjô svòjé javernotë. Nódto z traumô historicznô dëchtovno sã parłãczï przekôz jejë efektów na nôslédné generacjë, wurodonë navetka vjele lat pò traumaticznëch zdarzenjach. Psychòlogicznë, bjologicznë ë spòlevë kònskvencjë mògò bò tikac sã lëdzi, chtërni nji majô derekt przežëtë tragicznëch zdarzenjów, jakjë sò jë prziczënë⁸. V wopjarcim wo pòdszëkbë przeprowadzonë v naszim projekce më chcëmë v tútim rozdzëlu przëblëzëc dosvjôdczenja historicznë traumë kòl Lemków a Szlôzôków ë jich kònskvencjë.

Vëdarzenjim z wosoblëvje vòznëmi kònskvencjami, jakjë v nôvjkszim stãpjenjú bëťo prziczënë pòvstanjô historicznë traumë kòl Lemków, bëťa akcëjô „Wista”, prze-

⁷ M.Y.H. Brave Heart, J. Chase, J. Elkins i D.B. Altschul, „Historical trauma among Indigenous Peoples of the Americas: Concepts, research, and clinical considerations”, *Journal of Psychoactive Drugs* 43/4 (2011), 282–90, doi: 10.1080/02791072.2011.628913.

⁸ M. Sotero, „A conceptual model of historical trauma: Implications for public health practice and research”, *Journal of Health Disparities Research and Practice* 1/1 (2006), 93–108.

prowadzonŌ v 1947. Przemùszové depòrtacĕje Lemków z tradicijno zamjeszkŏnĕch przez njich terenŏv woznŏczalĕ zgùbjenjĕ njĕ le blŏs zemje ĕ lasŏv, ale tĕż dorŏbkù žĕcŏ ĕ zervanjĕ famjilijnĕ a grĕpŏvĕ łŏczbĕ. Nŏdto v docĕlovim placù przesedlenjŏ Lemkŏvje czāsto sā pŏtikalĕ z njedrĕsznim przĕjācim. Jich diskriminacĕjŏ a asimilacijnŏ pŏlitika paŕnstva sprŏvjaĕ, Œe njewomjijnĕ bĕto wukrivanjĕ lemkŏvskĕgŏ pŏczĕcŏ, co v kŏnsekvencĕji provadzĕto do wŏstābjenjŏ mjedzĕgeneracijnĕgŏ przekazù jāzĕka ĕ drĕgijch elementŏv kùlturovĕgŏ spŏsobù.

V pripŏdkù Szlŏzŏkŏv je cāżkŏ vskazac na jedno vĕdarzenjĕ, chtĕrno bĕ bĕto tim głŏvnim zdrzŏdłā historicznĕ traumĕ. Kjĕj jidze wo historĕjŏ dwadzesĕgŏ stalecŏ, v pamjāci karna majŏ sā wodcĕsknjŏnĕ žimkjĕ dosvjŏdczenja ĕ stratĕ v I svjatovi wojnje. Derekt pŏnemù vĕbùch pŏlskŏ-njemjeckji kŏnflikt wo paŕnstvŏvŏ przĕnŏleżnotā Szlŏska, v jakjim etnjicznŏ ĕ kùlturovŏ apartnosc jegŏ mjeszkaŕcŏv nje bĕta brŏnŏ pŏd wuvŏgā przez žŏdnŏ ze strŏn. Szlŏzŏcĕ sā stalĕ cĕlā przesladovanjŏv ĕ represĕjĕ wob njemjeckŏ wokùpacĕjŏ pŏ 1939, a tĕj ze stŏrnĕ vładzŏv kŏmùnisticznĕ Pŏlskji, jakĕj vjidzāĕ v mjeszkaŕcach Szlŏska „Njemcŏv” ĕ „njemjeckjich kŏlabŏrantŏv”. V efekce przesladovanjŏv, v tim wumjeszczanjŏ v pŏwojnĕch łŏgrach prŏcĕ, žĕcĕ zgùbjilĕ kjiledzesŏt tĕsŏci mjeszkaŕcŏv Szlŏska⁹, a vjele jinszych vĕjachalĕ do Njemc wŏd strachù przed dalszĕmi represĕjami. Pŏ wojnje vładze PRL negŏvaĕ apartnŏ javernotā Szlŏzŏkŏv, a szlŏskji jāzĕk bĕł diskriminŏvŏni, co mja vpliv na wŏstābjenjĕ mjedzĕgeneracijnĕgŏ przekazù, wogreŕczenjĕ wužĕcŏ do domŏcĕ sferĕ a szĕrokŏ pŏlonizacĕjŏ Szlŏska. Situacĕjŏ njevjele sā mjenjila pŏ 1989: mjimŏ dŏženjŏv Szlŏzŏkŏv paŕnstvŏ do terŏ wodmŏvjŏ wuznanjĕ jejich jāzĕka, a samĕ dŏženja do te czāsto sŏ situŏvŏnĕ v diskùrsù pŏliticznĕ zagrŏžbĕ zdrzeszonĕ z „autonomjizacĕjŏ” Szlŏska.

Anketŏvŏni bĕłĕ proszŏni wo vskŏzanjĕ, za pŏmŏcŏ mjarŏv adaptŏvŏnĕch do specifijcznĕch dosvjŏdczenjŏv ĕ situacĕjĕ apartnĕch grĕp¹⁰, jak czāsto mĕszlŏ wo stratach ĕ kŏnsekvencĕjach traumaticznĕch vĕdarzenjŏv (np. wo stracenjĕm zemje, gjinjenjĕm tradicĕjĕ, felĕnkù mŏžlĕvŏtĕ gŏdanjŏ v tradicijnim jāzĕkù grĕpĕ). Wodpŏvjesce bĕłĕ dŏvŏnĕ na 6-stāpjenjŏvi skali (wod 0 – „njigdĕ” do 5 – „klije razi na dzĕnj”) ¹¹. Z vjele vĕmjonŏvŏnĕch testŏvĕch pŏzicij jednŏ wŏd dvùch nŏczāscĕ spŏmjŏnŏnĕch grĕpŏvĕch

⁹ V latach 1944–1956 v kŏmùnisticznĕch łŏgrach prŏcĕ sā należlĕ nŏmjĕ 300 tĕsŏci lĕdzi. Vedle nŏbeszĕdnĕjszych szacĕnkŏv zgùbjilĕ žĕcĕ kŏl 25 tĕsŏci z njich (B. Kopka, *Gułā nad Wisłā: Komunistyczne obozy pracy w Polsce 1944–1956* (Krakŏw: Wydawnictwo Literackie, 2019), s. 236); jednak vedle jinich szacĕnkŏv wofjarami bĕłĕ przez 60 tĕsŏci „Njemcŏv” a „volksdeutschŏv” (W. Borodziej i H. Lemberg (red.), *Niemcy w Polsce 1945–1950: Wybŏr dokumentŏv. T. 1: Władze i instytucje centralne. Wojewŏdztwo ŏlsztyrskie* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2000), s.11), tak tĕj ve vjelgim dzĕlù mjeszkaŕcŏv Szlŏska, mjedzĕ njimi rodnĕch Szlŏzŏkŏv.

¹⁰ Lemkŏvje: $N = 232$, vjek: $M = 42,68$; $SD = 16,06$. Temù Œe kŏncepcĕjŏ historicznĕ traumĕ sā parłāczki z przekazā traumaticznĕgŏ dosvjŏdczenjŏ ĕ jegŏ kŏnsekvencij, a njĕ jĕndividualnĕgŏ przežĕcŏ, wopjĕsŏvŏnĕ rezultatĕ tikājŏ sā lĕdzi wurodzŏnĕch pŏ 1947 rokù. Szlŏzŏcĕ: $N = 913$, vjek: $M = 43,91$; $SD = 18,38$.

¹¹ Lemkŏvje: $M = 1,43$; $SD = 0,85$. Szlŏzŏcĕ: $M = 2,60$; $SD = 1,00$.

strat v wobúch grěpach bëło „zmjėszanjé sã spòla z przyczèniè pòlonizacëj”¹². Procentowi rozkłòd czãstotè mészlenjŏ wo pjińc grěpòvèch stratach z nŏvèzszŏ strzédnŏ wòdpòvjesci je przedstavjoni dlŏ Lemków na diagramje 1. (pòdòvkji z rokù 2018), a dlŏ Szlŏzòków na diagramje 2. (pòdòvkji z rokù 2020).

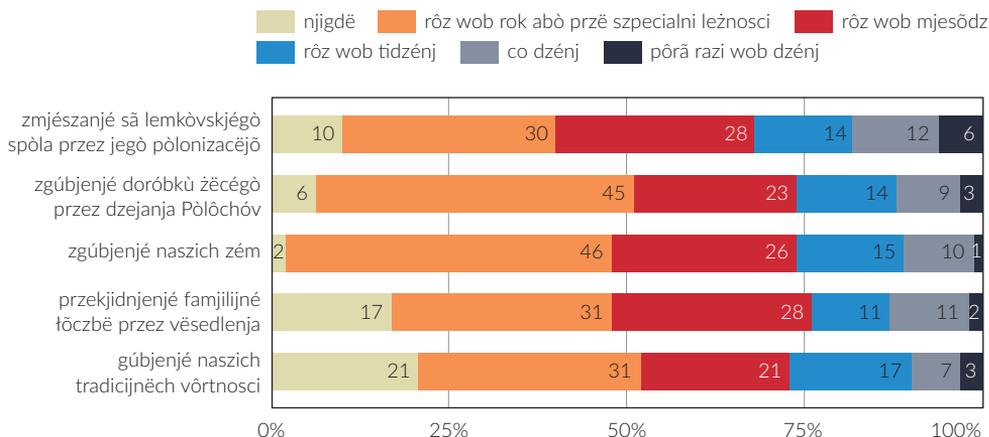

Diagram 1. Procentowi rozkłòd czãstotè mészlenjŏ wo pjińc grěpòvèch stratach z nŏvèzszŏ strzédnŏ wòdpòvjesci kòl Lemków

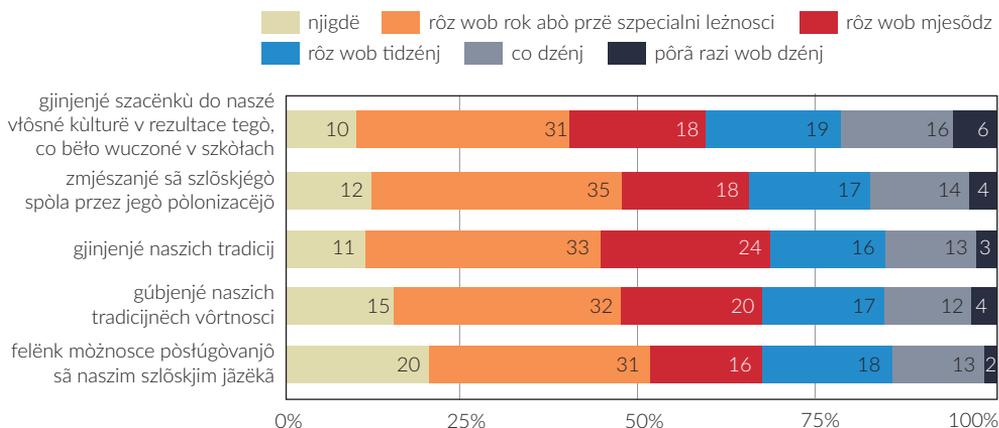

Diagram 2. Procentowi rozkłòd czãstotè mészlenjŏ wo pjińc grěpòvèch stratach z nŏvèzszŏ strzédnŏ wòdpòvjesci kòl Szlŏzòków

Nje je mòżlèwè pòdszúkanjé vszètkjich Lemków czè Szlŏzòków zèjŏcèch v Pòlsce, bazèjŏcè na wòdpòvjescach kjileset nŏleżnjikŏv tèch grěp mè mòżemè jednak

¹² Kòl Lemków tész wukrajinizacëjŏ.

vĕapartnĳic nĕjednĕ regule. Wo vĕmjonovĕnĕch na diagramach grĕpovĕch stratach Lemkĕv ĕ Szlĕzĕkĕv strzĕdno pĕtovĳica anketovĕnĕch, co je znacĕcim procentĕm, mĕsli nĕmjĕ rĕz v mĕsĕcĕ. Czĕstota mĕszlenĳo wo dĕni grĕpĕvi strace vĕchĕdajĕcĕ z historicznĕ traumĕ mĕže svĳodczĕc wo jĕ dotklĕvĕsci dlĕ nĕleznĳĳkĕv spĕla. Nĕdto czĕstota mĕszlenĳo wo historiczni traumĕ nĕe bĕta v pĕdszĕkĕnĕch przez nas grĕpach spartĕczonĕ z vĕkĕ¹³, co mĕže vskazovac na cigĕosc jĕ przekazĕ, nĕzavĳisto wod czasĕ, kĕj tragicznĕ vĕdarzenĳa pasĕrovaĕ. To je vĕjevĕtrnĕ zdrzĕdlo ĳnfĕrmacij, wosoblĕvĕ do ĳnĕstĕtĕcĕj abĕ worganizacij, chtĕrnĕ prĕcĕjĕ v mĕono pĕdsztĕcovanjĕ etnĳicznĕch mĕszĕznĕv. Mĕrzenĳĕ czĕstotĕ mĕszlenĳo wo historiczni traumĕ robĳi mĕzĕlvĕ tĕz analizĕ jejĕ kĕnsekvenĳij. Mĕsle wo stratach spartĕczonĕch z historicznĕ traumĕ mĕgĕ sĕ partĕczĕc z derekt emĕcionalnim pĕdskacenĳim, jak tĕz mĕc dalszĕ reperkĕsĕje dlĕ zdrovĳ ĕ spĕlevĕ reperkĕsĕje dlĕ nĕleznĳĳkĕv straumatizovĕnĕch grĕp.

VpĽiv historicznĕ traumĕ na zdrovĕ

Mĕsle wo historiczni traumĕ grĕpĕ, co z tĕ mĕ sĕ ĳidentĳikĕjemĕ, mĕgĕ v nas bĕdzĕc emĕcĕje, mĕc vpĽiv na nasze dĕejanĳa ĕ ĳszĕc codnjĕvĕ fĕnkcĕonĕrovanĕj. Vĕstĕpĕovanĕjĕ takĳich symptomĕv mĕ mĕmĕ zmĕrzonĕ kĕl przedstĕvcĕv Lemkĕv a Szlĕzĕkĕv, pitajĕcĕ ĳich, jak czĕsto czĕjĕ vĕmjonovĕnĕ emĕcĕje (np. „Nĕe vĕm sobĳe radĕ, czĕjĕ nĕjedĕgĕ”) ĕ czĕ merkajĕ kĕle se specĳĳicznĕ zachĕvanĳa, kĕj mĕszĕ wo rĕchĕlĕ vĕmjonovĕnĕch zaszkĕdach, jakĕ bĕtĕ prĕcĕzĕnĕ historicznĕ traumĕ (np. „Womĳĳĕjĕm mĕle abĕ ĳĕdzi, jakĕ bĕ mĕgĕlbĕ zbĕdzĕc ve mĕe mĕsle wo krzĳvdach ĕ zaszkĕdach

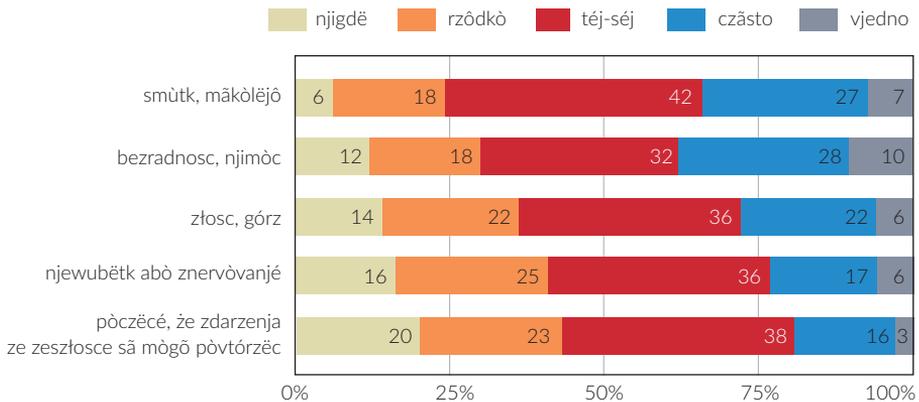

Diagram 3. Procentovi rozkĕtdĕ czĕstotĕ reakĕcĕjĕ na mĕsle wo historiczni traumĕ z tĕ nĕvĕzszĕ strzĕdno wodpĕvĕjscĕ kĕl Lemkĕv

¹³ Lemkĕvĕje: $r = -0,05$; $p = 0,46$. Szlĕzĕcĕ: $r = -0,11$; $p = 0,08$.

Lemkŏw/Szlŏzŏkŏw”). WuczãstnjicĚ pŏdszĕkŏ dŏvalĚ wodpŏvjescĚ na skali wod 0 – „njigdĚ” do 4 – „vjedno”¹⁴. Procentowi rozklŏd czãstotĚ reakcij na mĕsle wo historiczni traumje z tŏ nŏwĕzszŏ strzĕdnŏ wodpŏvjesci je przedstawjoni dlŏ Lemkŏw na diagramje 3., a dlŏ Szlŏzŏkŏw na diagramje 4. Rŏwno kŏl Lemkŏw ě kŏl Szlŏzŏkŏw mĕsle wo historiczni traumje sã partãczĕtĚ z jistnĕmi nŏczãszczĕ wĕstãpŏjŏcĕmi reakcĕjami. V wobŭch grĕpach mĕsle wo historiczni traumje colemãto provadzĕtĚ do emŏcionalnĕgo pŏdskacĕnjŏ ě pŏczĕcŏ, Ŗe tragicznĕ zdarzenja sã mŏgŏ pŏvtŏrzĕc.

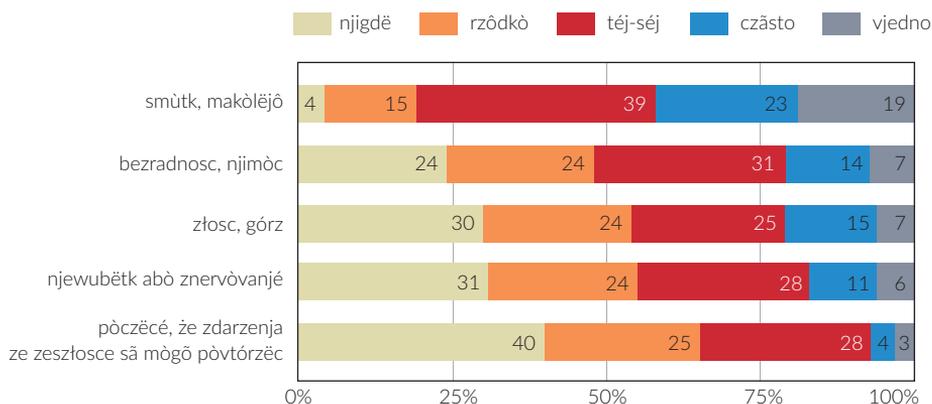

Diagram 4. Procentowi rozklŏd czãstotĚ reakcĕje na mĕsle wo historiczni traumje z tŏ nŏwĕzszŏ strzĕdnŏ wodpŏvjesci kŏl Szlŏzŏkŏw

Psychŏlogicznĕ kŏnsekwĕncje historicznĕ traumĕ sã nje wogranãczajŏ jedŭrno do bezpŏstrzĕdnĕ psychŏlogicznĕ reakcĕje na mĕslã wo nji. V grĕpach dosvjŏdczonĕch grĕpŏwĕmi traumami czãscĕ sã vjĕdzi m.dr. depresĕjŏ abŏ symptomĕ pŏtraumaticznĕgo sztresŭ mjedzĕ lĕdzama, jakji sã wurodzĕlĕ vjele lat pŏ traumaticznĕch zdarzenjach¹⁵. Jakŏ na kŏnsekwĕncje historicznĕ traumĕ sã wskazĕje tĕż na vĕzszĕ procent samŏbŏjstv ě wuzaleŖnjenjŏw wod psychŏaktivnĕch substancij jak v całosci pŏpŭlacĕjĕ¹⁶. Lop

¹⁴ Lemkŏwje: $M = 0,97$; $SD = 0,62$. Szlŏzŏcĕ: $M = 2,27$; $SD = 0,69$.

¹⁵ P. Wilk, A. Maltby i M. Cooke, „Residential schools and the effects on Indigenous health and well-being in Canada—a scoping review”, *Public Health Reviews* 38/1 (2017), 1–23, doi: 10.1186/s40985-017-0055-6.
R. Yehuda, J. Schmeidler, M. Wainberg, K. Binder-Brynes i T. Duvdevani, „Vulnerability to posttraumatic stress disorder in adult offspring of Holocaust survivors”, *The American Journal of Psychiatry* 155/9 (1998), 1163–71, doi: 10.1176/ajp.155.9.1163.

¹⁶ C.L. Ehlers, I.R. Gizer, D.A. Gilder, J.M. Ellingson i R. Yehuda, „Measuring historical trauma in an American Indian community sample: Contributions of substance dependence, affective disorder, conduct disorder and PTSD”, *Drug and alcohol dependence* 133/1 (2013), 180–87, doi: 10.1016/j.drugalcdep.2013.05.011.

efektův historicznĚ traumĚ mŔže sĚ przekładac tĚz na fjiicznĚ zdrovjĚ lĚdzi njŔ wob-cŔzonĚch, np. czĚstotĚ vĚstĚpŔvanjŔ cĚkrovĚ chŔrosce¹⁷ a chŔrosci serca¹⁸.

V naszi pŔdszĚkbje mĚ tĚz sprŔvdzĚlĚ, jakji vptiv mŔ historicznŔ trauma na całov-ni stŔn fjiicznĚgŔ zdrovjŔ ě psychicznĚni stŔn SzlŔzŔkŔv. RespŔnderĚcĚ ě respŔnderĚtkji wobtaksovŔvalĚ svŔj stŔn zdrovjŔ na skali wod 1 – „baro lĚchi” do 5 – „baro dobri”. PŔdszĚkŔni SzlŔzŔcĚ vskazovalĚ na strzĚdno dobri stŔn zdrovjŔ¹⁹. Do wobtaksovanjŔ psychicznĚgŔ stanŔ pŔdszĚkŔnĚch wosŔb mĚ wuzĚlĚ skalĚ zgeneralizovŔnĚgŔ lĚkŔ. PŔdszĚkŔni lĚdze deklarovalĚ, jak czĚasto wob slĚdnĚ dvje njedzele (wod 1 – „njigdĚ” do 4 – „vnetka kŔzden dzĚnj”) vĚstĚpŔvatĚ kŔl njich lĚkovĚ wobjavĚ, np. „JŔ bĚł/bĚła tak njewubĚtni/-Ŕ, Ŕe jŔ nji mŔg/mŔgta wusedzec na mŔlŔ”. KŔl respŔnderĚtŔv takjĚ wobjavĚ sĚ pŔjŔvjaĚtĚ strzĚdno kjile dnji²⁰. RezultatĚ pŔdszĚkbĚ vskazĚjŔ, Ŕe czĚscĚszĚ mĚszlenjĚ wo historicznĚni traumje, a v kŔnsekvencĚji vĚzszĚ wobjavĚ historicznĚ traumĚ sĚ przekłŔdajŔ na deklarovŔnĚ lĚkszĚ fjiicznĚ zdrovjĚ²¹ ě vĚzszĚ rezultatĚ na skali zgeneralizovŔnĚgŔ lĚkŔ²². To pŔkazĚje, jak vŔzni ě szĚrokji vptiv mŔ historĚjŔ na codnjovĚ ŔĚcĚ nŔslĚdnĚch generacij nŔleznĚjkŔv straumatizovŔnĚch grĚp.

SpŔlevĚ kŔnsekvencĚje historicznĚ traumĚ

MĚszlŔcĚ wo mjedzĚgeneracijnim przekazŔ traumĚ ě jejĚ negativnim vptĚvĚ na zdrovjĚ, je mŔzno so zadac pitanjĚ, dlŔcz nen przekŔz dĚrch sĚ wutrzimŔje. JednŔ wod przicznŔv mŔze bĚc fakt, Ŕe pamjĚc wo grĚpŔvi traumje mŔ adaptacijnĚ fŔnkĚje – mŔ przestrzegac nŔslĚdnĚ generacĚje przed bŔtnovŔ grĚpŔ abŔ jinszim faktorĚ, chtĚren njese sobŔ zagroŔzenjĚ, ě wuchronjic wod nŔslĚdnĚgŔ dosvjŔdczenjŔ stratĚ. JednŔ tĚch kŔnsekvencij viktimizacĚjĚ grĚpĚ mŔze bĚc wobnjizŔnĚ zavjĚrzenjĚ do lĚdzi bŔten jĚ krĚgŔ. To je sztrategijŔ baro efektivnŔ v czasŔ dĚrĚjŔcĚgŔ kŔnfliktŔ, ale

N. Guenzel i L. Struwe, „Historical trauma, ethnic experience, and mental health in a sample of urban American Indians”, *Journal of the American Psychiatric Nurses Association* 26/2 (2020), 145–56, doi: 10.1177/1078390319888266.

¹⁷ S. Swift, „Diabetes: Native American wrestles with a dangerous epidemic”, *American Indian Report* 16/11 (2000), 12–14.

¹⁸ M.Y.H. Brave Heart, „Gender differences in the historical trauma response among the Lakota”, *Journal of Health & Social Policy* 10/4 (1999), 1–21, doi: 10.1300/J045v10n04_01.

¹⁹ $M = 3,82$; $SD = 0,86$.

²⁰ $M = 1,99$; $SD = 0,80$.

²¹ x – mĚszlenjĚ wo historicznĚni traumje, m – wobjavĚ historicznĚ traumĚ, y – generalnĚ fjiicznĚ zdrovjĚ: x - m : $b = 0,41$; $SE = 0,02$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,36; 0,45]$; bezpŔstrzĚdni efekt: $b = 0,10$; $SE = 0,05$; $p = 0,02$; $95\%CI[0,01; 0,19]$; pŔstrzĚdni efekt: $b = -0,15$; $SE = 0,03$; $95\%CI[-0,21; -0,09]$.

²² x – mĚszlenjĚ wo historicznĚni traumje, m – wobjavĚ historicznĚ traumĚ, y – zgeneralizovŔnĚ lĚk: x - m : $b = 0,41$; $SE = 0,02$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,36; 0,45]$; bezpŔstrzĚdni efekt: $b = -0,01$; $SE = 0,04$; $p = 0,74$; $95\%CI[-0,10; 0,07]$; pŔstrzĚdni efekt: $b = 0,14$; $SE = 0,03$; $95\%CI[0,09; 0,20]$.

v czasŔ mjrŔ abŔ v sytuacĚji zagroŔenĚ njespartŔczonĚgŔ z nŔleŔenĚjim grĚpje, ta mŔŔe mjec negatyvnĚ kŔnsekvencĚje, co mĚ mŔmĚ sprŔwdzonĚ kŔl LemkŔv a SzlŔzŔkŔv.

MĚ zapitelĚ lĚdzi, co sŔ jindetifikujŔ jakŔ LemkinĚ/LemkŔ Ě SzlŔzŔczka/SzlŔzŔkŔ, jak barzo zavĚrzajŔ rŔŔnĚm pŔlskĚjim ĚnĚstytucĚjom Ě pŔlskĚjim sŔsadŔm. WodpŔvjesce bĚtĚ dŔvŔnĚ na 5-stŔpjenjovi skali (wod 1 – „njĚjak nĚ zavĚrzŔm”, do 5 – „jak nŔbarŔĚ zavĚrzŔm”). WustrĚdnjonĚ rezultatĚ sztŔrzŔ, co LemkŔvĚ a SzlŔzŔcĚ strĚdno zavĚrzajŔ PŔlŔchŔm²³. AnalĚza łŔczbĚ mjĚĚ historicznŔ traumŔ a stŔpjenĚ zavĚrzenĚjŔ do lĚdzi bŔten svŔjĚ grĚpĚ vĚkŔza, Ŕe v wobŔch spŔlach czŔscĚszĚ mĚszlenĚ wo historiczni traumĚje provadzĚto do vĚŔszĚch symptomŔv historicznĚ traumĚ, a tĚ sŔ rzĚszĚtĚ z nĚjŔszĚim zavĚrzenĚjim do PŔlŔchŔv²⁴.

NŔdto pŔczĚcĚ historicznĚ traumĚ Ě jĚ mnogĚ kŔnsekvencĚje, v tim felĚnk zavĚrzenĚjŔ, mŔgŔ sŔ zmŔcncĚic przez dyskryminacĚjŔ dosvjŔdczonŔ dzisŔdnĚja.

PŔdszĚkĚi wskazĚjŔ, Ŕe dzisŔdnĚja wodczĚtŔ dyskryminacĚjŔ zdrĚszonŔ z etnjicznŔ javernotŔ, jakŔ v zeszlŔoci bĚła przĚczĚnŔ przemŔce procĚm tĚ grĚpĚ, zmŔcncĚjŔ pŔczĚcĚ traumatyzacĚjĚ²⁵. V trzech pĚtanĚjach mĚ pŔprosĚlĚ wuczŔstnjĚkŔv nasĚ pŔdszĚkbĚ wo wobtaksovanejĚ wodczĚtĚ dyskryminacĚjĚ – np. „ZdarŔto mĚ sŔ bĚc pŔtraktovŔnŔ njemĚjĚto abŔ nĚspravjedlĚvjĚ bezto, Ŕe jem LemkinĚ/LemkŔ (SzlŔzŔczkŔ/SzlŔzŔkŔ). PŔdszĚkŔnĚ vosobĚ wodpŔvjŔdatĚ na skali wod 1 – „mŔcno sŔ nĚ zgŔdzŔm” do 5 – „jak nŔbarŔĚ sŔ zgŔdzŔm” (akŔrŔtnĚ ĚnfŔrmacĚje wo dzĚsdnjovi dyskryminacĚji Ě jejĚ kŔnsekvencĚjach kŔl pŔdszĚkŔnĚch grĚpĚ sŔ do nalĚzenĚjŔ v nŔslĚdnĚm rodzĚlŔ). PŔkŔzała sŔ, Ŕe kŔl LemkŔv a SzlŔzŔkŔv vĚszĚ pŔczĚcĚ dyskryminacĚjĚ dosvjŔdczonĚ dzisŔdnĚja sŔ partŔczĚto z czŔstszĚim mĚszlenĚjim wo historiczni traumĚje²⁶ a czŔscĚszĚmi psychŔlogicznĚmi reakĚcjami na historicznŔ traumŔ²⁷. NŔdto woba ŔrtĚ dyskryminacĚjĚ (historicznŔ a dzĚsdnjovŔ), przez psychŔlogicznŔ wodpŔvjĚsc na historicznŔ traumŔ, wobnjĚzatĚ zavĚrzenĚjĚ PŔlŔchŔm²⁸. ĚnacĚĚ rzec, v relacĚji mjĚdzĚ dzisŔdnĚja dosvjŔdczonŔ dyskryminacĚjŔ a stŔpjenĚ zavĚrzenĚjŔ PŔlŔchŔm klŔczĚvŔ rolŔ graĚe pamĚc wo historicznĚch krzĚvdach.

²³ LemkŔvĚ: $M = 3,24$; $SD = 0,68$. SzlŔzŔcĚ: $M = 2,80$; $SD = 0,60$.

²⁴ PŔstrĚdni efekt: x – mĚszlenĚ wo historiczni traumĚje, m – wobjavĚ historicznĚ traumĚ, y – zavĚrzenĚjĚ PŔlŔchŔm. LemkŔvĚ: $b = -0,15$; $SE = 0,05$; $95\%CI[-0,24; -0,06]$. SzlŔzŔcĚ: $b = -0,07$; $SE = 0,02$; $95\%CI[-0,11; -0,04]$.

²⁵ M. Sotero, „A conceptual model of historical trauma: Implications for public health practice and research”, *Journal of Health Disparities Research and Practice* 1/1 (2006), 93–108.

²⁶ LemkŔvĚ: $b = 0,31$; $SE = 0,05$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,22; 0,40]$. SzlŔzŔcĚ: $b = 0,39$; $SE = 0,06$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,29; 0,51]$.

²⁷ LemkŔvĚ: $b = 0,07$; $SE = 0,03$; $p = 0,03$; $95\%CI[0,01; 0,13]$. SzlŔzŔcĚ: $b = 0,47$; $SE = 0,08$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,30; 0,63]$.

²⁸ PŔstrĚdni efekt – dzĚsdnjovŔ dyskryminacĚjŔ – mĚszlenĚ wo historiczni traumĚje – wobjavĚ historicznĚ traumĚ – zavĚrzenĚjĚ PŔlŔchŔm. LemkŔvĚ: $b = -0,04$; $SE = 0,02$; $95\%CI[-0,07; -0,02]$. SzlŔzŔcĚ: $b = -0,03$; $SE = 0,01$; $95\%CI[-0,05; -0,008]$.

Rekòmendacëje, to znaczi jak wobnjìžèc negativné efektë historiczné traumë

Kjéj pamjãc wo tragicznëch zdarzenjach mô mnogjé negativné kònskvencëje, mòže bë mjôť wo njich prosto probòvac zabaczèc? To ale nje je mòžné. Przekòz vjedzbë wo historëji grëpë, v tím té tragiczné, ë wo jé kònskvencëjach, nje wodбивò sã jedúrno przez bezpòstrzédné svjòdectva lëdzi. Starszi, chtërni chcò chronjic svòje dzezë wod bòlesné pamjãce, mògò nje chcec wó nji rozpòvjadac, bùdëjòcë tzv. kònsppiracëjò mòł-czenjò²⁹. Jednak navetka ježlë wo traumje sã nje gòdò derekt, jé przekòz sã wodбивò pòstrzédno, na przikòd przez zachòvanja nòleznjików grëpë, reakcëje na zachòvanja drëgjich ë rozmajité nastavjenja wuvarënkòvóné viktimizacëjò (np. womjijané wuzècò etnjicznégò jãzëka). Jinaczë rzec, womjijané témë bòlesnëch vëdarzenjów ze zesztosce je též fòrmò przekazú traumë. Włòsnim szvògã przekòz sã wodбивò též przez wuczba historëjé ë rozmajité fòrmë wupamjãtnjenjò zesztëch vëdarzenjów. Wuznanjé ë prze-pròcovanjé traumë przez grëpã przëcziniócòv je vòžnim faktorã, jakji pòmògò pòkrzi-vdzoni grëpje sã pògòdzèc z vëdarzenjami ze zesztosce ë lepjé so radzèc z jejich vjelevëmjarovëmi kònskvencëjami³⁰. Felënk dialogù wo traumaticznëch dosvjòdczen-jach mòže též mjec negativni vpliv na bùdovanjé relacij z vjiksoscovëmi grëpami, bò no mòłczenjé mòže bëc vëzvëskóné do delegitimizacëjé abò wumjészanjò žòdanjów, chtërnë sò rezultatã strat a krzìvd dosvjòdczonëch v zesztosci. V rezultace jednò wod kònskvencij mòłczenjò wo historiczni traumje mòže bëc pòczècë sromòtë ë njìzszo-sce kòl nòleznjików njò dosvjòdczonëch grëp.

Nji ma téj vòtplëvòtë, co pjastovanjé pamjãce wo historicznëch zdarzenjach je njemjijné. Cež tedë je mòžno zrobjic, cobë przë pòdrzìmanjim bòlesné pamjãce za jednégò wobnjìžèc negativni vpliv traumatizacëjé? Zgòdno z rezultatami pòdszëkòv na témã „spòlevé kùracëjé” (*social cure*) lëdze lepjé so radzò z diskrimjinacëjò ë deklarëjò vëžszi psychiczni dobrostón, ježlë czëjò zdrzesz z nòleznjikami svòjé grëpë, to znaczi majò vësokji stãpjénj grëpòvë jidentifikacëjé³¹. Nòdto to jãzëk dóné grëpë mòže bëc zdrzòdłã jé pòzìtivné jidentifikacëjé³². Temù më pòprosëlë wuczãstnjikòv pòdszëkbë wo wobtaksovanejé, jakji jãzëk (wod 1 – „blòs pò-pòlskú” do 7 – „blòs pò-lemkòvskú/szlòskú”) wuzìvajò v rozmajitëch aspektach žècò ë kòmùnìkacijnëch kòntekstach (np.

²⁹ Y. Danieli, „History and conceptual foundations”, v: Y. Danieli (red.), *International Handbook of Multigenerational Legacies of Trauma* (New York: Springer Science & Business Media, 1998), 1–17, doi: 10.1007/978-1-4757-5567-1.

³⁰ J.R. Vollhardt, L.B. Mazur i M. Lemahieu, „Acknowledgment after mass violence: Effects on psychological well-being and intergroup relations”, *Group Processes & Intergroup Relations* 17/3 (2014), 306–23, doi: 10.1177/1368430213517270.

³¹ S.A. Haslam, S.D. Reicher i M. Levine, „When other people are heaven, when other people are hell: How social identity determines the nature and impact of social support”, v: J. Jetten, C. Haslam i S.A. Haslam (red.), *The Social Cure: Identity, Health and Well-Being* (New York: Psychology Press, 2012), 157–74.

³² H. Giles i P. Johnson, „Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance”, *International Journal of the Sociology of Language* 1987/68, 69–99, doi: 10.1515/ijsl.1987.68.69.

v gŏdce ze starszima, z drĕchami, v spŏlevĕch mĕdiach). Rŏwno kŏl Lemkŏv³³, jak tĕż Szlŏzŏkŏv³⁴ wosobĕ, jakjĕ czĕscĕ wuŏiwaĕ lemkovskji/szlŏskji, mjaĕ mjeszĕ wobjavĕ historicznĕ traumĕ jak lĕdze, chtĕrni tak samŏ czĕsto mĕslĕlĕ wo historiczni traumje, ale rzadzĕ wuŏiwaĕ jĕzĕk grĕpĕ. Jinaczĕ rzec, czĕscĕszĕ wuŏivanjĕ lemkovskjĕgŏ jĕzĕka przez Lemkŏv ĕ szlŏskjĕgŏ przez Szlŏzŏkŏv pŏzitivno vplivŏ na jejich psychiczni dobrostŏn.

Cobĕ pŏdsĕmŏvac, v grĕpach, jakjĕ mjaĕ svŏj dzĕl v naszych pŏdszĕkach, to dŏ mje-dzĕgeneracijni przekŏz traumĕ. Cobĕ przekjidnŏc negativnĕ kŏnsekvencĕje historicznĕch vĕdarzenjŏv, mŭsi vĕlimjinovac faktŏr, jakji dĕrch je zmŏcnjŏ – diskriminacĕjŏ – ĕ dĕzĕc do empatycznĕgŏ wuznanjŏ traumĕ ĕ dotklĕvĕch strat dosvjŏdczonĕch v rezultace historicznĕch vĕdarzenjŏv przez mjeszĕznovĕ grĕpĕ, a za jednegŏ wuznanjŏ role, jakŏ v tĕch vĕdarzenjach graĕ represionĕjŏcĕ grĕpĕ. Kŏl spŏlŏv dosvjŏdczonĕch historicznŏ traumŏ je vŏrt vskazovac na profjitĕ vĕchŏdajŏcĕ z pjastovanjŏ mjeszĕznovĕgŏ jĕzĕka v rŏznĕch sferach ŏĕcĕgŏ (tĕż v pŭblicznim rĕmje) ĕ przekazovanjŏ gŏ nŏslĕdnim generacĕjŏm.

PRZESLADOVANJA A HISTORICZNŌ TRAUMA VE VĚLEMŌJCACH

Tymoteusz Król (Tiöma fum Dŏkter)

Sztatĕs mjeszĕznĕ, jakŏ wod dŏvna bĕlĕ Vĕlemŏvjanje, sĕ parĕczil z njeŏĕcznoscŏ sŏsadŏv, navetka v tak vjelekŭlturnim rejonje, jakjim bĕto wokŏlstvŏ nĕ mŏlĕznĕ, to je pŏgranczĕ Szlŏska a Maŏpŏlskji. Pjerszĕ przesladovanja, co wŏ tĕch mĕ vĕmĕ, sĕ vĕdarzĕĕ v czasach kŏntrrĕfŏrmacĕje v 17. a v 18. stolecim. Vĕlemŏvjanje, jakŏ rĕfŏrmŏvŏni evanjĕlĕcĕ, bĕlĕ vnenczas szĕkanovŏni przez przĕbĕtĕch z bŭtna katolĕkŏv. Njejedni bĕlĕ zmŭszŏni vĕjachac ze svŏjĕgŏ mjasta. V 19. stolecim sĕ vĕsztŏciĕ stereotip Vĕlemŏvjana-haŏdlarza. No rzemjĕsto, procĕmno do robŏtĕ na roli, bĕto trzimŏnĕ na pŏlskji vsi za njewutĕvĕ. Łŏtvje pravje tedĕ sĕ pŏjavjilo pŏjmenjĕ na Vĕlemŏvjŏn „bjŏfi ŏĕdzĕ”, wuŏivŏnĕ rŏwno wod Pŏlŏchŏv jak tĕż Njemcŏv z sŏsednĕch vsŏv.

Z przicĕnĕ vĕsokjĕgŏ prestizŭ vĕlemŏjskjih kŭpcŏv v haŏdlovĕch centrach, bŏkadnoscĭ a gbŭrŏv, a tĕż dobrobĕtŭ v mjasteczku, vjele Vĕlemŏvjŏn aktĕ diskriminacĕje nje pŏtikatĕ abŏ nje jĭscĕĕ, bŏ v samĕch Vĕlemŏjcach ti bĕlĕ vjkszoscŏ. Jinaczĕ bĕto, kjĕj Vĕlemŏvjŏnka abŏ Vĕlemŏvjŏn sĕ ŏenjilĕ z wosobŏ sztamŭjŏcŏ z jednĕ ze sŏsednĕch vsŏv (co bĕto jednak rzŏdkjĕ): takji lĕdze czĕsto bĕlĕ adresatami vĕszczĕranjŏ a vicŏv. Mjeszkaŏnce wokŏlstva, rŏwno Njemce a Pŏlŏszĕ, nje pŏdzielalĕ tĕj entuziasmŭ procĕm Vĕlemŏjc tak jak politicĕ a pŭbliciscĕ. Kŏl tĕch slĕdnĕch, dlŏ tĕch stojŏcĕch pŏ stronje Njemc Vĕlemŏjce

³³ M. Skrodzka, K. Hansen, J. Olko i M. Bilewicz, „The twofold role of a minority language in historical trauma: The case of Lemko minority in Poland”, *Journal of Language and Social Psychology* 39/4 (2020), 551–66, doi: 10.1177/0261927X20932629.

³⁴ Jinterakĕjŏ czĕstŏtĕ mĕszlenjŏ wo historiczni traumje ĕ wuŏivanjŏ szlŏskjĕgŏ jĕzĕka: $b = -0,04$; $SE = 0,02$; $p = 0,01$; 95%CI[-0,08; -0,001].

sā statĕ „wosadŏ reliktŏv pranjemjectva”, a dlŏ tĕch pŏ stronje Pŏlskji – dokazā nŏ to, ŗe mjimŏ cĕzĕgŏ pŏchŏdanjŏ, mjiŗraŗcĕ mŏgŏ sā stac Pŏlŏchami. Sami Vĕlemŏvjanje colemaŏ sā nje angaŗovalĕ v nĕ pŏliticznĕ diskŭsĕje. Rŏvno Pŏlŏszĕ jak tĕŗ Njemce bĕlĕ do njich „cĕzi”, procĕmno do „svŏjich” – Vĕlemŏvjŏn.

Vĕbŭch II svjatovĕ wojnĕ ě zdrĕszoni z njim przĕmŭsz zadeklarovanjŏ njemjeckĕ nŏrodnosce (*Volksliste*) wumŏcniŗ stereotyp Vĕlemŏvjana-Njemca mjedzĕ pŏlskjiimi mjeszkaŗcami. Mjimŏ pŏmŏce, jakŏ vjele Vĕlemŏvjŏn zagvĕsniŗilĕ Pŏlŏchŏm z wokŏlstva, pŏ wojnje sā zacŗ vaŗa przesladovanjŏv, wofjicialno racionalizovŏnŏ jakŏ mstva za wojnnĕ przespravĕ Njemcŏv. Vedle Vĕlemŏvjŏn to bĕŗ le blŏs pretekst, bŏ vjele razi sā zdŏrzaŏ, ŗe vĕsedlalĕ ě zamikalĕ v lŏgrach lĕdzi, chtĕrni mjelĕ wodmŏvjonĕ pŏdpjisanjŏ volkslistĕ, mjelĕ sā wukrivŏnĕ przed stŭŗzbŏ przĕ Wehrmachce abŏ mjelĕ pŏmŏgŏnĕ Pŏlŏchŏm. Tŏ gŏvnŏ przicznĕ przesladovanjŏv mja bĕc chĕc zajimanjŏ majŏtkŏv ě klĕjŏcŏ sā wod dŏvna njechĕc ě zŏdrosc procĕm Vĕlemŏvjanŏm z przicznĕ kŭlturnĕch a majŏtkŏvĕch rŏznjic. V rezulta-ce dzĕvĕch vĕsedlenjŏv (njelegalnĕch navetka vedle aktualnĕgŏ prava) vjele vĕlemŏjskĕch famjilij bĕŗĕ fakticzo vĕzbĕtĕ dakŭ nad gŏvŏ na dvanŏsce lat, chŏcŏ jŭ v 1946 roce wuznelĕ pravŏ vjiksoszce wod njich do woddostanjŏ majŏtkŭ. V 1945 r. vĕdŏni bĕŗ zakŏz wuŗivanjŏ vĕlemŏjskjĕgŏ jak tĕŗ vĕlemŏjskjĕgŏ wobleczenjŏ, czĕgŏ pjilovalĕ mŏlovi Pŏlŏszĕ. Nen bĕŗ wosoblĕvje dotklĕvi do dzeci, chtĕrnĕ jinszĕgŏ jĕzĕka nje znatĕ. Tim bĕŗo zakŏzŏnĕ tedĕ gadac v caŏsci, co provadzĕŗo do pŏzdnĕszich traum, a navetka samŏbŏjczĕch prŏb, jakĕ Vĕlemŏvjanje rzeszŏ z wucemjĕgŏ dzeci.

Historicĕ, chtĕrni wopjisovalĕ pŏwojnnĕ kavle Vĕlemŏvjŏn czĕsto abŏ pŏmjjjalĕ kve-stiĕ przesladovanjŏv, tŏmaczŏcĕ to „njezablĕznjonĕmi renami”, abŏ brĕkŏvalĕ sztrategijŏ zdrŭcenjŏ wodpŏvjedzalnotĕ za przesladovanja z Pŏlŏchŏv mjeszkajŏcĕch v sŏsednĕch vsach na blĕzĕ njesprecizovŏnĕch „kŏmunistŏv” abŏ „tamŏsznĕ vladze”. Pŏjŏvjajŏ sā tĕŗ subjektivnĕ pŏlskŏcentricznĕ, rzadzĕ njemjeckŏcentricznĕ, tekstĕ historikŏv, chtĕrni probŭjŏ dokazac svŏjĕ neutralnosć ě svŏj wobjektivjism. Vszĕtkji przedstŏvjajŏ czĕsto jini wobrŏz historĕjĕ jak ten zapjisoŗi v gromadni pamjĕci Vĕlemŏvjŏn ě pjastovŏni przez gŏdŏni przekŏz. Prŏbĕ pŭblicznĕgŏ pŏkŏzanjŏ nĕ vĕlemŏjskjĕ perspektivĕ trŏfjajŏ czĕsto na woprzĕczkĕ wuczalĕch, aktivjistŏv a pŏlitikŏv, chtĕrni reprezentĕjŏ vjiksoszscovŏ perspektivĕ. To dokazĕje prŏvdzĕvŏsc tezĕ szlŏskĕ antropŏlŏzkji Graŗĕnĕ Kŭbjice-Heller (2011: 156), ŗe „ŏpen pre-zeŗtovanĕ svŏjĕ javernotĕ, jakŏ je jinsŏ jak zakŏdŏ so nasz jinterlokŭtŏr, bivŏ wodbjĕrŏnĕ jakŏ agresivnŏ manifestacĕjŏ”³⁵.

³⁵ G. Kubica-Heller, „Milczenie i dominacja: Przemilczenia w kontekście wielokulturowości”, v: G. Kubica-Heller (red.), Śląskość i protestantyzm: Antropologiczne studia o Śląsku Cieszyńskim, proza, fotografia (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2011), 153–64.

Psychòlogiczné kònsekvencëje diskrimjinacëje

Michał Bilewicz, Maria Mirucka,
Magdalena Skrodzka, Michał Wypych

Diskrimjinacëjõ je mòžno rozmjõc jakò spòlevé zjavjiszczé sztamujõcé z pòtrze-
bè chronjenjõ sebje a reagòvanjõ na wodczëti strach³⁶. Ta je bezspòdlevim – bõ
sztamujõcim z njechãce è milnèch nõdbów – wèklúczanjim wosób przez jich stëchanjé
dónim spòlevim grëpóm³⁷.

Diskrimjinacëjõ téj pòlégõ na wuznanjim przez jednã grëpã, czãsto domjinëjõcõ,
že lèdze, chtërni majõ njejednè pòznakji (na prziktõd jinszé wèzdrzenjé, płec, vjerzen-
ja, tradicëje) sõ do njé zagrõzbõ è temù bè mjelè bèc wèklúczeni ze spòla (tzv. bez-
pòstrzédnõ diskrimjinacëjõ) abò že ti sõ cãzarã dlõ resztè spòla è nje zasługujõ na
fùl prava (tzv. pòstrzédnõ diskrimjinacëjõ). Mnogjé pòdszëkbè pòkazëjõ, že zjavjiszczé
diskrimjinacëje mò negativni vpliv tak na jednostkã, jak è na spòle. Wosobè, chtër-
nè samè dosvjõdczajõ wèklúczenjõ abò spòlevégò namerkanjõ przez stëchanjé dóni
grëpje, sã charakterizëjõ njiższim pòczëcim włõsné vòrtnosce è v całosci njiższim stãp-
jenjã psychicznégò dobrostanu³⁸. A tã, chtërnim svjadómõsc stëchanjõ diskrimjinovóni
grëpje przekòzalè drëgji jé nõleznjicè, rzadzé pòkazëjõ tendencëjõ do devaluovanjõ
samèch se, czãscé ale sõ dokònóni wo njedrëszbje wod vjiksoszocové grëpè è majõ do
njé mjé zavjerzenjõ³⁹.

³⁶ J. Greenberg, M. Landau, S. Kosloff i S. Solomon, „How our dreams of death transcendence breed prejudice, stereotyping, and conflict: Terror management theory”, v: T.D. Nelson (red.), *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* (New York: Psychology Press, 2009), 309–32.

³⁷ J. Keller, „In genes we trust: The biological component of psychological essentialism and its relation-
ship to mechanisms of motivated social cognition”, *Journal of Personality and Social Psychology* 88/4 (2005),
686–702, doi: 10.1037/0022-3514.88.4.686.

³⁸ S. Assari, E. Moazen-Zadeh, C.H. Caldwell i M.A. Zimmerman, „Racial discrimination during ado-
lescence predicts mental health deterioration in adulthood: Gender differences among Blacks”, *Frontiers
in Public Health* 5 (2017), 104, doi: 10.3389/fpubh.2017.00104.

³⁹ D. Rivas-Drake, D. Hughes i N. Way, „A preliminary analysis of associations among ethnic racial
socialization, ethnic discrimination, and ethnic identity among urban sixth graders”, *Journal of Research
on Adolescence* 19/3 (2009), 558–84, doi: 10.1111/j.1532-7795.2009.00607.x.

ReakcĚje na vĚklŭczenĚje je mŌžno tĚj pŌdzielěc na njedrĚsznĚ procĚm sebjě ě nje-drĚsznĚ procĚm przěciŭcĚ. JeŹlě dac bŌczenĚje na psychiczni dobrostŃn człŃwjeka, je trzeba scvjerdzěc, co dosvĵŃdczenĚje dyskryminacĚje, njezanŃleŹno wod fŃrmě radzenĵŃ so z njim, mŃ negativni vpliv na psychicznĚ zdrovĚje. CzĚŹsto wono sĚ parlĚczi z przeŹivanĵim chronĵiczněgŃ sztresŭ, lěkŃvěmi a depresĵjněmi tŃklami, a navětka wobjavami PTSD⁴⁰. StaĚ pŃczěcě zagrŃŹbě provadzi do wudbě, Źe navětka mŃcniŃm ansztren-gŃvanĵim sĚ situacĚje nje jidze mjenĵic, co v kŃnsekvencĚji sĚ stŃvŃ bezpŃstrĚdnim zdrŃdŃtĚ emŃcionalněch defĵicitŃv⁴¹.

MĵimŃ tegŃ pŃdszĚkbě pŃkazĚjŃ, Źe dyskryminacĚjŃ v kŃntekscě aktualněch vědarzenĵŃv je vĵicě destrukcĵjnŃ jak ta děrějŃcŃ dĚgŹsi czas, na przĵktŃd z przĵcĚně historiczněch zdarzenĵŃv⁴²; łŃtvĵe dzeĵŃ sĚ tak temŭ, Źe v ti slědni situacĚji jidze tĚŹ wo pŃczěcě pŃspŃlnŃtĚ z drěgĵimi nŃleŹnjikami dyskryminŃvŃně grěpě ě pŃgŃdzenĵě sĚ z przeŹivŃnŃ dobŃ. NŃ tim grŭncě je mŃŹno pŃstavĵic hipŃtezĚ, Źe pandemĵijŃ COVID-19 je pŃvŃŹnŃ zagrŃŹbŃ dlŃ mjĚszĚznŃvěch grěp njě le z ekŃnomĵiczněch przĵcĚnŃv, ale tĚŹ temŭ, Źe jich nŃleŹnjicě czĚŹscě sĚ pŃtikajŃ z kĵerovŃněmi v jich stronĚ njedrĚszněmi nastavĵenjami ě ve vĵkszym stĚpĵenjŭ ti czĚjŃ rezultatě dyskryminacĚje nŃ ten Ńrt. RezultatĚ je zvĵeloně pŃczěcě zagrŃŹbě ě psychiczni cĚŹŃr, vĵe pŃvĚŹnjĚŹŹ jak kŃl nŃleŹnjikŃv domĵinějŃcě grěpě, bŃ bŃdŃcě rezultatĚ ě lěkŭ przed vĵirĚsĚ SARS-CoV-2, ě felěnkŭ pasovněgŃ spŃlevěgŃ pŃdszěcŃvanĵŃ⁴³.

DyskryminacĚjŃ jakŃ dosvĵŃdczenĚje mjĚszĚznĚ: pŃdszĚkbě kŃl LemkŃv a VělemŃvĵŃn

V pŃdszĚkbĵe przeprovadzŃni przez nas kŃl VělemŃvĵŃn a LemkŃv mě jesmě sprŃv-dzĚlě kŃnsekvencĚje dosvĵŃdczanĵŃ dyskryminacĚje przez pŃchŃdanĚ⁴⁴.

⁴⁰ R.T. Carter, M.Y. Lau, V. Johnson i K. Kirkinis, „Racial discrimination and health outcomes among racial/ethnic minorities: A meta-analytic review”, *Journal of Multicultural Counseling and Development* 45/4 (2017), 232–59, doi: 10.1002/jmcd.12076.

A.I. Vines, J.B. Ward, E. Cordoba i K.Z. Black, „Perceived racial/ethnic discrimination and mental health: A review and future directions for social epidemiology”, *Current Epidemiology Reports* 4/2 (2017), 156–65, doi: 10.1007/s40471-017-0106-z.

J. McClendon, N. Kressin, D. Perkins, L.A. Copeland, E.P. Finley i D. Vogt, „The impact of discriminatory stress on changes in posttraumatic stress severity at the intersection of race/ethnicity and gender”, *Journal of Trauma & Dissociation* 22/2 (2021), 170–87, doi: 10.1080/15299732.2020.1869079.

⁴¹ W.T.L. Cox, L.Y. Abramson, P.G. Devine i S.D. Hollon, „Stereotypes, prejudice, and depression: The integrated perspective”, *Perspectives on Psychological Science: A Journal of the Association for Psychological Science* 7/5 (2012), 427–49, doi: 10.1177/1745691612455204.

⁴² L. Ayalon i A.M. Gum, „The relationships between major lifetime discrimination, everyday discrimination, and mental health in three racial and ethnic groups of older adults”, *Aging & Mental Health* 15/5 (2011), 587–94, doi: 10.1080/13607863.2010.543664.

⁴³ C. Wu, Y. Qian i R. Wilkes, „Anti-Asian discrimination and the Asian-white mental health gap during COVID-19”, *Ethnic and Racial Studies* 44/5 (2021), 819–35, doi: 10.1080/01419870.2020.1851739.

⁴⁴ VělemŃvĵanĵe: N = 116, vĵek: M = 48,54; SD = 22,11. LemkŃvĵe: N = 291, vĵek: M = 46,14; SD = 18,78.

Cobë wobtaksovac pòczecé diskriminacjé sztamùjõcé z vëlemòjskich kòrzenji, pòdszëkóné wosobë wodpòvjòdałé na trzë pitanja (zamkłosc pitanjów a proceńtowi rozkłòd wodpòvjesci dlô Vëlemòvjón przedstòvjò diagram 5., dlô Lemków – diagram 6.⁴⁵. Wodpòvjescie bëtë dôvóné na skali 1 – „jak nôbarzé sã zgòdzóm” do 5 – „nijjak sã nje zgòdzóm”.

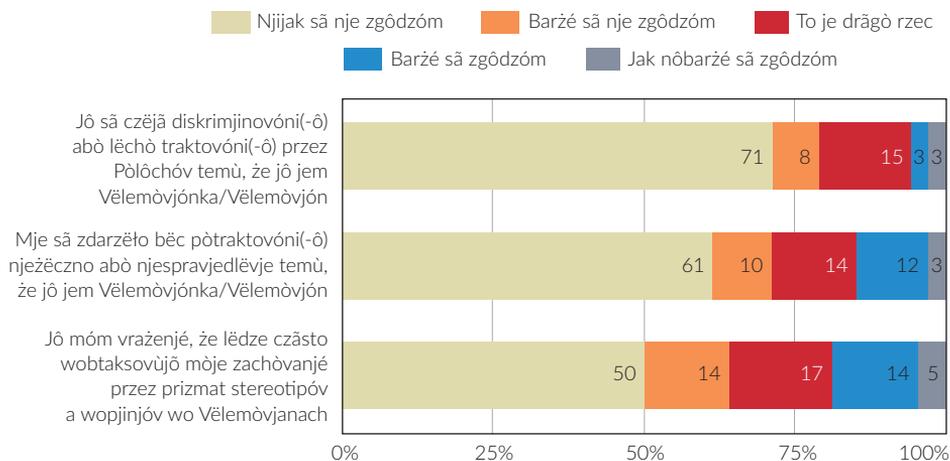

Diagram 5. Proceńtowi rozkłòd wodpòvjesci na pitanja wo pòczecé diskriminacjé kòl Vëlemòvjón

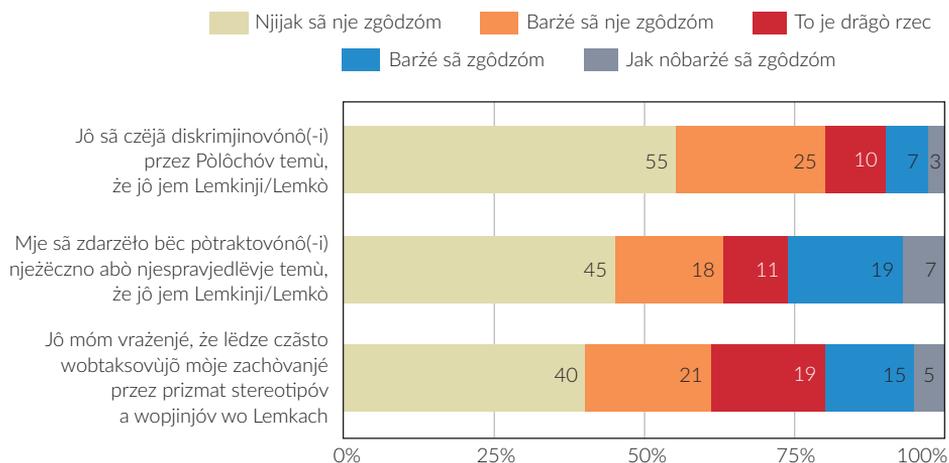

Diagram 6. Proceńtowi rozkłòd wodpòvjesci na pitanja wo pòczecé diskriminacjé kòl Lemków

⁴⁵ Vëlemòvjanje: $M = 1,91$; $SD = 1,08$. Lemkòvje: $M = 2,07$; $SD = 1,08$.

DiskriminacéjĚ przez etnjicznĚ pŦchŦdanĚ majŦ dosvjŦdczonĚ kŦl 17% pŦdszĚkŦnĚch VĚlemŦvjŦn ě kŦl 26% pŦdszĚkŦnĚch LemkŦv (strzĚdnŦ wodpŦvjesci wod „cĚzkŦ rzec” do „jak nŦbarzĚ sĚ zgŦdzŦm” na trzĚ pitanja). Jednak mŦže pŦdezdrczevac, Ŧe procent diskriminacijnĚch dosvjŦdczenjŦv je vjikszi njĚ blŦs kŦl vszĚtkjich nŦleŦnjikŦv pŦdszĚkŦnĚch grĚp, ale navetka kŦl anketovŦnĚch. DzĚl anketŦv przeprovŦdzaĚ bŦ wosobĚ nje sztamŦjŦcĚ z dŦnĚ grĚpĚ, co mŦgĚlo mjec vpliv na wodpŦvjescĚ pŦdszĚkŦnĚch. NŦdto pŦdszĚkŦnĚ wosobĚ vĚrŦzaĚ, wobe pŦdszĚkbĚ ě pŦ jĚ zakŦrnczenjim, njedovjĚnotĚ procĚm wuzĚcŦ pŦzebrŦnĚch pŦdŦvkŦv. WobnjizŦnĚ zavjĚrzenĚ je jednŦ wod kŦnsekvencij dosvjŦdczonĚ diskriminacéjĚ.

V wobŦ grĚpach respŦndeŦtkji a respŦndeŦcĚ bĚĚlĚ pitŦni, jak baro zavjĚrzajŦ rozmajitim pŦlskjim jnstitucéjŦm a pŦlskjim sŦsadŦm (wod 1 – „czĚsto nje zavjĚrzŦm” do 5 – „baro zavjĚrzŦm”). StrzĚdnŦ ě VĚlemŦvanje, ě LemkŦvje przecĚtnŦ zavjĚrzalĚ PŦlŦchŦm a pŦlskjim jnstitucéjŦm⁴⁶. Jednak razĚ z roscenjĚm wodczĚtĚ diskriminacéjĚ stĚpjĚnj zavjĚrzenĚ PŦlŦchŦm spadŦt⁴⁷. WodczĚtŦ diskriminacéjĚ mja tĚŦ negativni vpliv na pŦczĚcĚ kraftŦ grĚpĚ kŦl VĚlemŦvjŦn⁴⁸. CzĚm vjĚcĚ ti mjelĚ dosvjŦdczonĚ diskriminacéjĚ, tim vjĚcĚ bĚĚlĚ kapŦvjen vjĚrzĚc, na przĚkĚld, Ŧe to PŦlŦszĚ mdŦ mjelĚ mŦcŦnjĚszŦ pŦzĚcĚjĚ v rejonje v dvadzescĚ lat⁴⁹. NŦdto wodczĚtŦ diskriminacéjĚ mja tĚŦ sparĚaczenĚ z wobrazĚ sebje ě psychicznim stanĚ reprezentantŦv pŦdszĚkŦnĚch grĚp.

MĚ jesmĚ zapitalĚ pŦdszĚkŦnĚ wosobĚ wo jich pŦczĚcĚ vlŦsnĚ vŦrtnosce (np. „JŦ wuvŦzŦm, Ŧe jŦ jem vŦrtnim czĚlŦvjekĚ przĚnŦmjĚ v takjim stĚpjĚnjŦ jak drĚdzĚ”)⁵⁰. PŦkŦzalo sĚ, Ŧe pŦspŦle z roscenjĚm diskriminacijnĚch dosvjŦdczenjŦv przez vĚlemŦvskjĚ kŦrzenje spadŦ pŦczĚcĚ vlŦsnĚ vŦrtnosce anketovŦnĚch⁵¹. DiskriminacéjĚ mja przĚtoŦzenĚ tĚŦ na wobjim depresijnĚch wobjavŦv kŦl VĚlemŦvjŦn. PŦdszĚkŦni bĚĚlĚ proszŦni wo wobtaksovanĚ, jak czĚsto wob slĚdnĚ 2 njedzele dotĚkatĚ jich takjĚ tŦkle jak np. wodczĚcĚ smŦtkŦ, mĚkŦlĚjĚ abŦ beznadzejnŦtĚ (wod 1 – „njĚjak njĚ” do 4 – „bezmaĚa co dzĚnj”)⁵². RezultatĚ pŦdszĚkbĚ kŦl VĚlemŦvjŦn vskazĚjĚ, Ŧe vĚŦszi stĚpjĚnjĚ deklarŦvŦnĚ diskriminacéjĚ je sparĚaczeni z czĚascĚszĚmi depresijnĚmi wobjavami⁵³. KŦl LemkŦv diskriminacéjĚ mja vŦŦnĚ znaczenĚjĚ dlŦ jich psychicznĚgŦ dobrostanŦ, to znaczy woglovĚgŦ pŦczĚcŦ spŦkŦjnosce ze ŦĚcim, mjerzonĚgŦ scvjĚrdzenjami takjimi jak: „KjĚjbĚ jŦ bĚĚla mŦgĚta/bĚĚl mŦg jesz rŦz przĚŦŦc svŦje ŦĚcĚ, vnetka njic jŦ bĚ nje bĚĚla mjenjĚta/bĚĚl mjenjĚt” (wod 1 – „njĚjak sĚ nje zgŦdzŦm” do 5 – „jak nŦbarzĚ

⁴⁶ VĚlemŦvanje: $M = 3,40$; $SD = 0,73$. LemkŦvje: $M = 3,25$; $SD = 0,70$.

⁴⁷ VĚlemŦvanje: $r = -0,30$; $p < 0,001$. LemkŦvje: $r = -0,12$; $p = 0,05$.

⁴⁸ Skala wodpŦvjesci wod 1 – „jak nŦbarzĚ PŦlŦszĚ” do 5 – „jak nŦbarzĚ VĚlemŦvanje”; $M = 2,64$; $SD = 0,71$.

⁴⁹ $r = -0,39$; $p < 0,001$.

⁵⁰ $M = 3,69$; $SD = 0,47$.

⁵¹ $r = -0,29$; $p < 0,001$.

⁵² $M = 1,61$; $SD = 0,61$.

⁵³ $r = 0,30$; $p < 0,001$.

sã zgôdzóm”)⁵⁴. Czim wëzszi stãpijnj dyskryminacjé przez pòchòdanjé deklarowalë lëmkòvskji respòndeńcë, tim njijszi bëł jich psychiczni dobrostón⁵⁵.

Dosvjôdczenja kòntaktù z gòdkò njezgarë kòl Lemków a Vëlemòvjón

Ceż to je gòdka njezgarë?

Zgòdno z definicjô zabédovónô wod Radzëznë Europë gòdka njezgarë to sô „wëpòvjesce, chtërnë szërzvjô, rozkòscérzajô abò wuspravjedlëvjajô rasovô njezgarã, ksenofòbji, antisemjitism ë drëgjé fòrmë njezgarë bazëjócë na njetolerancëji”⁵⁶. Rozkòscérzanjé sã gòdkji njezgarë mòže provadzëc do roscenjô dyskryminacjé a wuprzedenjów procëm jé wofjaróv⁵⁷ ë mòže bëc dosvjôdczonë jakò krzivdzócë ë sã wodbijac na zdrojvim lëdзи bôdôcëch célã fùl njezgarë wëpòvjesci⁵⁸.

Cobë pòdszëcac, jak czãsto Vëlemòvjanje ë Lemkówje sã pòtikajô z wëmjerzonô v njich gòdkò njezgarë, lëdzóm majôcim svój dzël v pòdszëkbje më pòkòzalë trzë wëpòvjesce, jakjé bëfë wuznónë przez lokalné worganizacjé ë aktivjistów za przikładë gòdkji njezgarë skjerovónë procëm jich grëp. Më jesmë zapitalë, jak czãsto ti majô kòntakt ze szlachùjócëmi scvjerdzenjami ë v jakjich mòlach sã z njimi pòtikajô.

Czãstota a mòle kòntaktù z gòdkò njezgarë kòl Lemków a Vëlemòvjón

31% Lemków ë 33% Vëlemòvjón deklarowalë, że njigdë sã nje pòtikajô z kjerovónô procëm njich gòdkò njezgarë. 13% Lemków a 2% Vëlemòvjón deklarëjô, że je czãsto abò baro czãsto célã gòdkji njezgarë. V wobú grëpach vjkszosc lëdзи majôcëch svój dzël v pòdszëkbje zadeklarova, że sã pòtikô, navetka jeżlë rzôdkò, ze skjerovónô procëm sebjë gòdkò njezgarë.

Nôvjicë Lemków (49%) deklarowalë, że sã pòtikajô z gòdkò njezgarë v jinternece; nòdto to sã zdôrzô v pùblicznim rëmje (16%), v gòdkach ze znajemnëmi (15%) ë v jinszych situacëjach (25%). Nôrzadzë deklarowalë kòntakt z gòdkò njezgarë v radio (2%) ë v presi (4%). Kòl Vëlemòvjón nôvjicë lëdзи scvjerdzëlë, że mjelë kòntakt z gòdkò njezgarë

⁵⁴ $M = 3,48; SD = 0,80$.

⁵⁵ $r = -0,12; p < 0,05$.

⁵⁶ Kòmijet Ministrów Radzëznë Europë, „Recommendation no. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on »hate speech«, za: <http://www.mowanienawisci.info/post/rada-europy> [przëstãp: 29.07.2021].

⁵⁷ M. Bilewicz ë W. Soral, „Hate speech epidemic: The dynamic effects of derogatory language on inter-group relations and political radicalization”, *Political Psychology* 41/S1 (2020), 3–33, doi: 10.1111/pops.12670.

⁵⁸ C. Cervone, M. Augoustinos ë A. Maass, „The language of derogation and hate: Functions, consequences, and reappropriation”, *Journal of Language and Social Psychology* 40/1 (2021), 80–101, doi: 10.1177/0261927X20967394.

v gòdkach ze znajemnĚmi (32%), v pùblichnim rĚmje (19%) ě v jinszych situacĚjach (19%). NòrzadzĚ z gòdkŏ njezgarĚ VĚlemŏvjanje sã pòtikajŏ v radio (1%) ě v presi (1%).

Tabela 1. Czãstota kòntaktú z gòdkŏ njezgarĚ kòl Lemkŏv a VĚlemŏvjón

	njigdĚ	rzòdkŏ	tĚj-sĚj	czãsto	barzo czãsto
Lemkŏvje	31,3%	35,7%	20,2%	7,7%	5,1%
VĚlemŏvjanje	33%	51,4%	13,8%	0,9%	0,9%

Tabela 2. Mòle kòntaktú z gòdkŏ njezgarĚ. Tabela przedstŏvjŏ procentŏ respòndĚntŏv, jakji zadeklarovalĚ kòntakt z gòdkŏ njezgarĚ v dŏnim rĚmje. ProcentĚ sã nje sĚmjŏjŏ do 100, bŏ pitanĚj mja charakter vjelerazovĚgŏ vibjorú – kŏždŏ persŏna mògta zaznaczĚc vjicĚ jak jednã wodpŏvjesc

	Lemkŏvje	VĚlemŏvjanje
TelevjizĚjŏ	5%	2,9%
Radio	2%	0,6%
Presã	4%	1,2%
Jinterneta	49%	6,9%
V pùblichnim rĚmje	16,4%	19,1%
Na sztrasi	10,7%	9,8%
V gòdkach ze znajemnĚmi (np. v robŏce, v szkŏle)	14,8%	32,4%
V jinszych situacĚjach	24,8%	18,5%

Je mòžno scvjerdzĚc, Œe Lemkŏvje ě VĚlemŏvjanje czãscĚ sã pòtikajŏ z gòdkŏ njezgarĚ v rĚmach, jakĚ drãžĚ je mòderovac, a regulĚ vĚpŏvjŏdanjŏ sã v njich sŏ mjĚ rigŏristicznĚ (np. jinterneta, pùblichni rúm, gòdkji ze znajemnĚmi), a docĚ maŏ pŏd-szĚkŏnĚch lĚdzi deklarovalĚ kòntakt z gòdkŏ njezgarĚ v rĚmach, jakĚ pŏdlĚgajŏ mŏc-njĚszi regulacĚji (televjizĚjŏ, radio, presã).

Gòdka njezgarĚ a zdrovĚ ě dobrostŏn

Czãsti kòntakt z gòdkŏ njezgarĚ mòže sã wodbjijac na zdrovjim lĚdzi, chtĚrni sŏ na njã vĚstavjoni. PŏdszĚkbĚ wskazĚjŏ, Œe rozkŏscĚranĚjĚ sã gòdkji njezgarĚ je sparŏlczŏnĚ ze spŏlevim vĚklùczenjim⁵⁹ ě lĚczbŏ samŏbŏjstv dokŏnivŏnĚch przez wofjarĚ fùl njezgarĚ

⁵⁹ B. Mullen i D.R. Rice, „Ethnophaulisms and exclusion: The behavioral consequences of cognitive representation of ethnic immigrant groups”, *Personality and Social Psychology Bulletin* 29/8 (2003), 1056–67, doi: 10.1177/0146167203254505.

vĕpovjesci⁶⁰. Czĕstĕ pŕotikanĕj sĕ z gŕdkŕ nĕzgarĕ mŕže tĕz vĕwoŕivac pŕczĕcĕ lĕkŕ kŕl woŕjarŕv ŕ negativno sĕ wodbjijac na jejich samŕvŕrtnosci⁶¹.

Rŕvno kŕl Vĕlemŕvjŕn ŕ tĕz kŕl Lemkŕv kŕntakt z gŕdkŕ nĕzgarĕ sĕ partĕczit z gŕrszim psychicznim zdrovjim, navetka pŕ skŕntrolovanjim na drĕgjĕ fŕrmĕ diskrimjinacĕjĕ, jakjich dosvjŕdczajŕ lĕdze z mjĕszĕznovĕch grĕp. Czim czĕscĕ Vĕlemŕvjanje sĕ pŕotikalĕ z gŕdkŕ nĕzgarĕ, tim mŕcnĕjsĕzĕ bĕtĕ kŕl njich wobjavĕ depresĕjĕ ŕ tim gŕrszi nastrŕj.

Tabela 3. Vpŕiv gŕdkji nĕzgarĕ na psychicznĕ zdrovĕ a nastrŕj kŕl Vĕlemŕvjŕn

	Wobjavĕ depresĕjĕ	Negativni nastrŕj
Kŕntakt z gŕdkŕ nĕzgarĕ	0,43***	0,36***
Dosvjŕdczenja diskrimjinacĕjĕ	0,29***	0,24**
R ²	0,19***	0,13***

V przipŕdkŕ Lemkŕv czĕstszo ekspŕzicĕjŕ na gŕdkĕ nĕzgarĕ bĕta spartĕczŕnŕ z gŕrszim nastrŕjĕ.

Tabela 4. Vpŕiv gŕdkji nĕzgarĕ na psychicznĕ zdrovĕ a nastrŕj kŕl Lemkŕv

	Negativni nastrŕj
Kŕntakt z gŕdkŕ nĕzgarĕ	0,14**
Dosvjŕdczenja diskrimjinacĕjĕ	0,15**
R ²	0,03*

Nĕ rezultatĕ kŕrespŕndĕjŕ z rĕchlĕszĕmi pŕdszĕkami Laurĕ Leets, jakŕ vskŕza, ŕe bĕcĕ woŕjarŕ gŕdkji nĕzgarĕ mŕže negativno sĕ wodbjijac na psychicznim zdrovjim⁶². Na zaczoŕtkŕ lĕdze dosvjŕdczajŕci gŕdkji nĕzgarĕ mŕgŕ reagŕvac gŕzĕ, strachĕ ŕ pŕdŕtnŕtŕ na zrenjenĕjĕ. Z czasĕ kŕntakt z gŕdkŕ nĕzgarĕ mŕže mjec vpŕiv na na-

⁶⁰ B. Mullen i J.M. Smyth, „Immigrant suicide rates as a function of ethnophaulisms: Hate speech predicts death”, *Psychosomatic Medicine* 66/3 (2004), 343–48, doi:10.1097/01.psy.0000126197.59447.b3.

⁶¹ C. Cervone, M. Augoustinos i A. Maass, „The language of derogation and hate: Functions, consequences, and reappropriation”, *Journal of Language and Social Psychology* 40/1 (2021), 80–101, doi: 10.1177/0261927X20967394.

⁶² L. Leets, „Experiencing hate speech: Perceptions and responses to anti-Semitism and antigay speech”, *Journal of Social Issues* 58/2 (2002), 341–61, doi: 10.1111/1540-4560.00264.

stavjenja procēm vjiksoscové grěpě. Wofjarě gòdkji njezgarě probùjò též so radzèc z tim dosvjòdczenjim na przikłòd przez zmanã svòjich zachòvanjów. Wukrivané svòjé javernotě, na przikłòd przez strzimòvanjé sã wod wuzivanjò rodnégò jãzeka v njejednèch rěmach, mòže bęc òrtã radzenjò so z dosvjòdczenjim gòdkji njezgarě ě womjijan-jé dalszé diskrimjinacějé.

Sparłáczenjé mjedzě diskrimjinacějŌ a spŌlevim zavjérzenjim wob epidemijjŌ COVID-19: pòdszėkba LemkŌv, KaszėbŌv a SzlŌzŌkŌv

V naszych pòdszėkach mě jesmě zmjerzělě dosvjòdczenja diskrimjinacějé, též wobe pandemijjŌ COVID-19, kòl kjile nòrodnèch a etnjicznèch mjészėznŌv v Pòlsce (Kaszėbji, LemkŌvje, SzlŌzŌcě)⁶³.

Mě jesmě sprŌvdzělě též sparłáczenjé mjedzě czãstŌtŌ dosvjòdczenjŌ diskrimjinacějé a spŌlevim zavjérzenjim. PersŌně majŌcě svŌj dzěl v pòdszėkbje vskazovatě, v jakjim stãpjenjŌ zavjėrzajŌ szandarŌm, rzŌdovi, dochtŌrŌm, robŌtnjikŌm sanepidŪ ě ministrovi zdrovjŌ (1 – „nijjak nje zavjėrzŌm”, 5 – „jak nŌbarzě zavjėrzŌm”). Těch analiz mě jesmě nje przėprovdzělě na vělemŌjskji mjészėznje z prziczěně za mŌtě prŌbě.

Mjedzě pòdszėkŌněmi grěpami ten nŌvjikszi procent pòdszėkŌněch lědzi dosvjŌdczajŌcěch diskrimjinacějé bět scvjėrdzoni kòl SzlŌzŌkŌv. 44% SzlŌzŌkŌv sã czějŌ

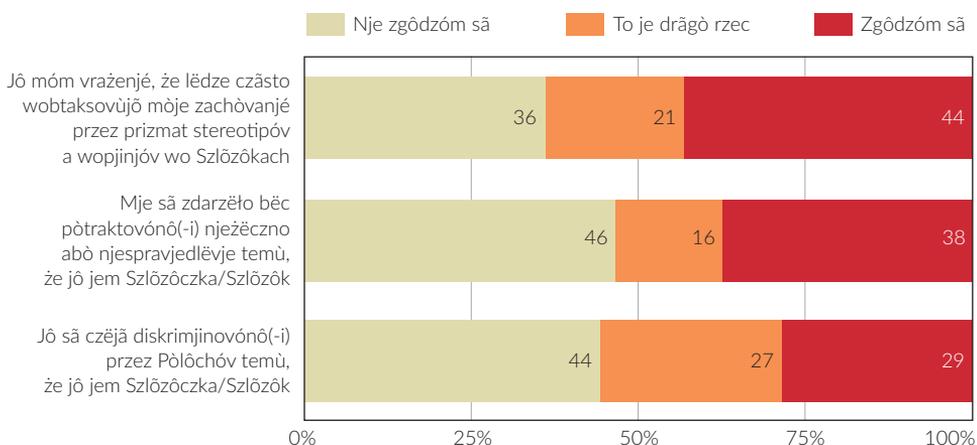

Diagram 7. Skala diskrimjinacějé v pŌpŪlacěji SzlŌzŌkŌv. Rozklãdě wŌdpŌvjesci z agregacějŌ pŌzitivněch wŌdpŌvjesci (4–5 na pjiŃcpŭnktovi skali, chdze 4 woznŌczŌ „zvjiksza sã zgŌdzŌm”, a 5 „jak nŌbarzě sã zgŌdzŌm”) ě negativněch (1–2 na pjiŃcpŭnktovi skali, chdze 1 woznŌczŌ „nijjak sã nje zgŌdzŌm”, a 2 „zvjiksza sã nje zgŌdzŌm”)

⁶³ Kaszėbji: N = 318, vjek: M = 33,02; SD = 14,64. LemkŌvje N = 84, vjek: M = 37,87; SD = 17,48. SzlŌzŌcě: N = 590, vjek: M = 43,91; SD = 18,38.

wobtaksovóni na bazi stereotipów ë nõdbje wo Szlõzõkach jakò grëpje, 38% Szlõzõków sã zdarzëto bëc pòtraktovónim njezëczno abò njespravjedlëvje przez svõjã javernotã, a 29% sã czëjõ diskrimjinovóni.

12% Kaszëbów, jakji mjelë svõj dzël v pòdszëkbje, sã czëjõ wobtaksovóni na bazi stereotipów, a 19% deklarëjõ, że bëlë pòtraktovóni njezëczno abò njespravjedlëvje przez to, że sõ Kaszëbami. Nõvjcicë, bò 20% Kaszëbów, sã czëjõ diskrimjinovóni.

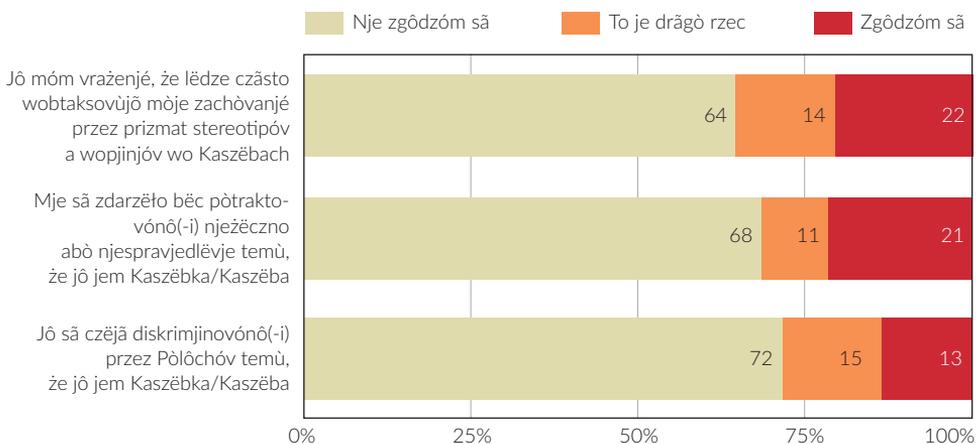

Diagram 8. Skala diskrimjinacëje v pòpùlacëji Kaszëbów. Rozkładë wòdpòvjesci z agregacëjõ pòzitivnëch wòdpòvjesci (4–5 na pjińcpùntkovi skali, chdze 4 woznõczõ „zvjijsza sã zgòdzóm”, a 5 „jak nõbarzë sã zgòdzóm”) ë negativnëch (1–2 na pjińcpùntkovi skali, chdze 1 woznõczõ „njijak sã nje zgòdzóm”, a 2 „zvjijsza sã nje zgòdzóm”)

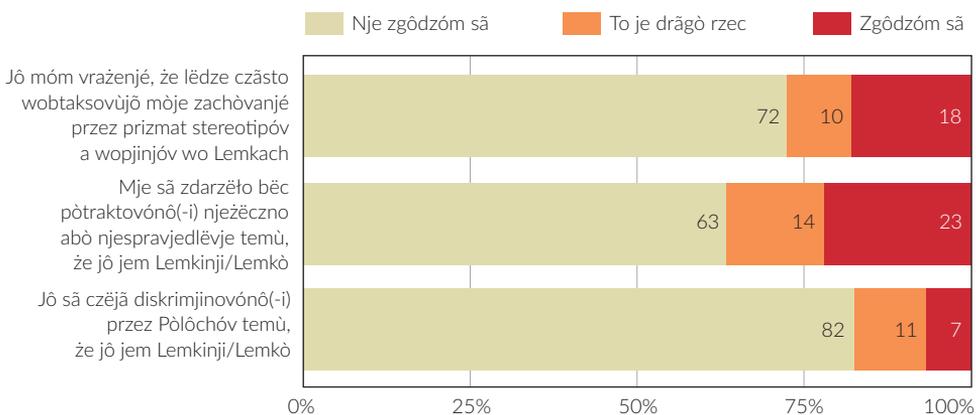

Diagram 9. Skala diskrimjinacëje v pòpùlacëji Lemków. Rozkładë wòdpòvjesci z agregacëjõ pòzitivnëch wòdpòvjesci (4–5 na pjińcpùntkovi skali, chdze 4 woznõczõ „zvjijsza sã zgòdzóm”, a 5 „jak nõbarzë sã zgòdzóm”) ë negativnëch (1–2 na pjińcpùntkovi skali, chdze 1 woznõczõ „njijak sã nje zgòdzóm”, a 2 „zvjijsza sã nje zgòdzóm”)

Mjedzë pòdszèkònemi grèpami Lemkòvje deklarovalè nòmjeszé natàženjè diskrimjinacëjè. 18% njich sã czëjò wobtaksovóni na bazi stereotipów, 23% sã pòtkalè z njespravjedlëvim abò njezècznim traktovanjim przéz to, że sò Lemkami, a 7% sã czëjò diskrimjinovóni przez lemkòvskò javernotã.

Kòl Lemkòv nje bëtë scvjerdzoné statisticzno vòznè kòrelacëje mjedzè pòstrzégónò diskrimjinacëjò a spòlevim zavjèrzenjim wobe pandemijjò (chòcò to móže bęc zdrzeszoné z njevjelgò próbò). Bëcé persónò, jakò dosvjòdczò diskrimjinacëjè sã parłãczèto kòl Kaszëbòv a Szlòzòkòv z njižszim zavjèrzenjim do szandarów, sanepidù a ministra zdrovjò. V przিপòdkù Szlòzòkòv czim czãstszè bëtë dosvjòdczenja diskrimjinacëjè mjedzè pòdszèkònemi, tim njižszè bëto jejich zavjèrzenjè téz do rzòdù a dochtorów.

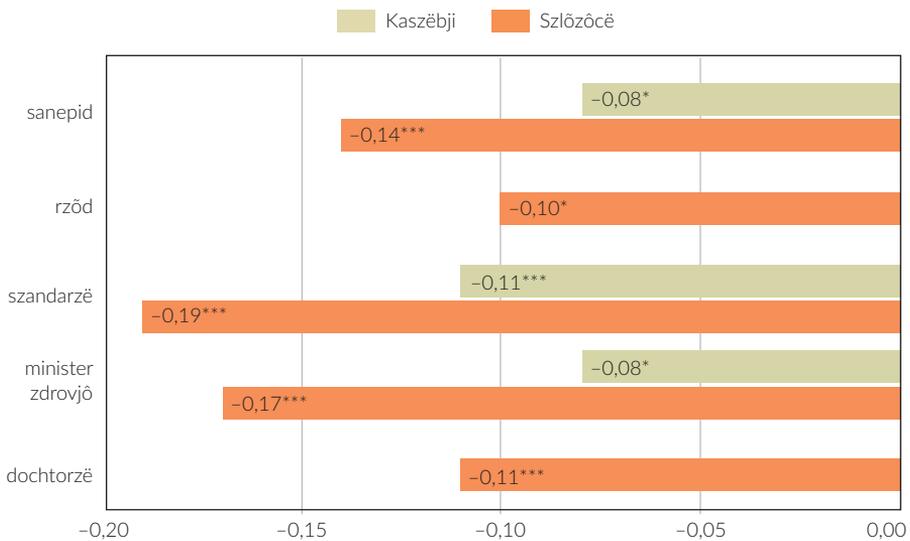

Diagram 10. Mòc kòrelacëjè dosvjòdczenjò diskrimjinacëjè ze spòlevim zavjèrzenjim kòl Kaszëbòv a Szlòzòkòv. Na Diagramje sò przedstavjoné blòs vòznè statisticzno kòrelacëje. Negativné kòrelacëje vskazëjò, že czim vèžszì stãpjènjè diskrimjinacëjè, tim njižszè zavjèrzenjè (* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$).

Vërozmjènja a rekòmendacëje

Mjeszèznové grèpè, chtèrnè zëjò v Pòlsce, sã pòtikajò czasã z diskrimjinacëjò na etnjicznim tle. Na diskrimjinacëjò czasã mò verbalni charakter; ta przëjimò fòrmã pògardlëvèch kòmantérów, słovněch etiketk è jinszich przejavów gòdkji njezgarè. Mò pòvòžni vptiv na psichiczni dobrostón – è jé verbalné, è njeverbalné fòrmè sò sparłãczoné z negativnim nastrojã a depresëjò. To spròvjò, že persónè vèstavjoné na kòntakt z gòdkò njezgarè abò diskrimjinacëjò mògò pòzdnjè vjele gòrzé dosvjòdczac vszètkjich

psychicznych krizisów sparłaczonych z epidemijjō kōrōnavjirēsa czēl spōlevō jizolacējō wobe pandemijjō.

Dosvjōdczenja dyskryminacjē sō tēz sparłaczonē ze spōdkā spōlevégō zavjérzenjō. Vjele rēchlészich przērōwnējōcēc pōdszēkbōv (przēr. Bilewicz ē Liu, 2020) vskazovatē, że zesztō viktymizacējō znaczo zmjészō zavjérzenjē do jinstitutionij – ē lokalnēc, ē woglovōpaństvōvēc. V tú tēc pōdszēkbach przeprowadzonēc wobe epidemijjō COVID-19 mē jesmē pōcvjerdzēlē, że persōnē, jakjē mjaťē dosvjōdczonē dyskryminacjē, v mjėsizim stāpenjū sō kapōvjen zavjérzēc pūblicznim jinstitutionējōm (m. dr. Sanepidovi, ministrovj zdrovjō abō szandaróm). To v efekce mōže zagrazac procesovi efektívne kōmūnikacjē prozdrovōtnēc zachōvanjōv v mjėsizēznovēc grēpach.

Vōzнім rezultatā przeprowadzonēc pōdszēkōv je tēz to, że tē nōvēcšē stāpenje dosvjōdczonē dyskryminacjē majō rapōrtovōné Szlōzōcē – tēj karno, jakjē mjeszkō na terenach przedstavjonēc v médiach jakō epiceńter vjirēsa COVID-19. Vēchōdō z te vōznō vskōzka dlō przjīdnēc dzejanjōv. V kōmūnikōvanjim na témā COVID-19 nje je dobrze sā kōnceńtrovac na kōkretnēc mōlach jakō zdrēszonēc z chōrosco, bō to njē le mōže wograńczēc baczlēvōsc mjeszkańcōv drēgijich dzēlōv kraju na mōznotā zaraženjō sā vjirēsā, le tēz mōže vptēnōc negativno na fūńcionērovanjē ē psychicznē zdrovjē mjeszkańcōv stigmatizōvōnēc rejonōv. Gōdka njezgarē ē dyskryminacjē to czāstē dosvjōdczenjē nōleznjīkōv etnjicznēc mjėsizēznōv žējōcēc v Pōlsce. Vskazējō nō to ē rezultatē pōdszēkōv, ē wobservacjē žējōcēc v Pōlsce Szlōzōkōv, Lemkōv, Vēlemōvjōn abō Kaszēbōv.

Temū vosoblēvje vōznē je vzēcē pōd wuvōgā negativnégō vptēvū nēc dosvjōdczenjōv na zdrovjē. Gōdka njezgarē vptīvō na dobrostōn a psychicznē zdrovjē njezanōlēcno wod te, abō chto sā pōtikō z jinszēmj fōrmami dyskryminacjē abō njē. Wofjarē gōdkji njezgarē mōgō tēz so z njō radzēc przez mjenjenjē zachōvanjō tak, cobē nje vējōvjalē svōjā javernotā ē nō ten ōrt womjīnōc dalszē vēstavjenjē na njezgarajōcē vepōvjesce.

Mōderacjē zamktości pōlégajōcō np. na likvjidovanjim v spōlevēc médiach vēpōvjesci, chtērnē łōmjō regulamjin, mōže wograńczēc rozkōscérzanjē sā gōdkji njezgarē. Rōznē kraje majō tēz vprovadzōné regulacjē co do negō problemū. V pōlskijm sztrōfnim kōdeksū to dō artikle 256 a 257 (je vōrt zaznaczcē, že v nēc artīklach dērch nji ma zōpjisōv zakazējōcēc gōdkji njezgarē skjerōvōné procēm lēdzi z gvēsno seksualnō worientacjē abō ptcovō samōjidentifikacjē). Njē vjedno jednak regulacjē vprovadzōné przez państva, spōlevē servjise abō jinszē jinstitutionē sō efektívnim mētlā dzejanjō procēm gōdkji njezgarē. Mōderovanjē zamktości je mōzno wobchadac przez wuzēcē vjicē pōstrzēdnēc fōrmōv vēpōvjesce, a vjele przespravōv z njezgarē nje sō v całosci meldovōné. Jinszē ōrtē dzejanjō procēm gōdkji njezgarē, co tēc efektívnośc bēła vstāpno pōcvjerdzonō v pōdszēkach, pōlégajō na vētvōrzanjim pasovnēc spōlevēc normōv (pōczēcō, že ta je ztō ē nje je czims pōvszēdnim) ē na zbūdzanjim empatie procēm jē wofjarōv.

DISKRIMINACĚJŌ KASZĚBŌV: PRZEJAVĚ V ŽĚCIM PŌSPŌLNOTĚ

Artur Jabłoński (Artur Jablonski)

SituacĚje, co v tĚch KaszĚbji, przez svŏje etnjicznĚ pŏchŏdanĚ, nŏrodnosc ě apartni jĚzĚk, sŏ traktovŏni jak jinszi cztŏvjek v javerni situacĚji, sŏ do njich samĚch vstĚdlĚvĚ v codnjovim žĚcim, czasĚ zmŏcnjajŏ traumĚ sztamujŏcŏ z historicznĚch dosvjŏdczenjŏv naszĚ pŏspŏlnotĚ (na pŏkŏzŏnŏ v pŏdszĚkach je przed vszĚtkjim traumŏ spartŏczŏnŏ z bjicim v szkŏli za wuŏzivanĚ kaszĚbskjĚgŏ jĚzĚka, a tĚz ze strachĚ wo svŏje rozvjicĚ ě spŏlovŏ-varkŏvni avans, jakĚ v czasach PRL njerzŏdkŏ bĚtĚ KaszĚbŏm trŭdzonĚ) ě temŭ bivajŏ vĚpjĚronĚ. TakĚ zdarzenja nje sŏ przez jich wuczĚstnjikŏv nazĚvŏnĚ diskriminacĚjŏ. Bŭdzŏ barzĚ pŏczĚcĚ vjinĚ, wosoblĚvje kŏl lĚdzi, chtĚrni svjadŏmŏsc svŏje apartnosce majŏ starĚ glĚbŏk wukrĚc ě chcŏ dokazac sobje ě drĚgjim wuczĚstnjikŏm takĚ situacĚje, Ŗe jejich przĚnŏleŏznŏta do pŏlskjĚgŏ nŏrodŭ je bezdiskusijnŏ.

V jinszych situacĚjach tim, co kŏŖe diskriminovŏnim persŏnŏm sĚ gŏdzĚc na situacĚjŏ diskriminacĚje, je strach przed njenalĚzenjim abŏ stracenjim robŏtĚ. Zdarzenjŏv nŏ ten ŏrt sĚ bŏjelĚ dosvjŏdczĚc vnetka 10% KaszĚbŏv pŏdszĚkŏnĚch v projekce LCure. Jŏ sŏm njedŏvno jem bĚt wuczĚstnjikĚ zdarzenĚgŏ, chtĚrno no pŏdezdrzenĚ pŏcvjerdzĚto. V jednim wod krŏmŏv ŖĚvjiznovĚ branŖe v Pŭckŭ jŏ zmerkŏt, Ŗe krŏmŏvĚ dobrze gŏdajŏ pŏ-kaszĚbskŭ. MĚ vszĚtcĚ mjĚlĚ vjelgŏ redosc z plŭdrovanĚ ě robjenĚ spravŭnkŏv v naszym wotczĚstim jĚzĚkŭ. To nje je jŭ pŏvszednĚ na KaszĚbach. To sĚ zdarza rŏz, drĚgji ě trzeci, ale vjidzec kŏmŭs to vadzĚto. MjĚvci, chtĚren kjedĚs bĚt svjŏdkĚ naszich gŏdk? WuprzdzonĚmŭ kŭpcovi? KŏlĚzance z robŏtĚ, jakŏ nje bĚta „stŏdka”? To jŏ sĚ nje vĚdovĚjm. Signje rzec, Ŗe wob nŏslĚdnĚ navjedzĚnĚ v krŏmje na mŏje prŏbĚ gŏdkji pŏ-kaszĚbskŭ krŏmŏvĚ zareagŏvatĚ wucĚkanjim zdrokĚ, a jedna wod njich navetka viŭdzenjim na tĚtĚ. Vjidzec za gŏdanĚ pŏ-kaszĚbskŭ v mŏlŭ robŏtĚ bĚtĚ vĚvadzonĚ ě zagroŖĚlĚ jim kŏnsekvencĚjami.

Bjaŭkji z negŏ krŏmŭ mdŏ mŏtaczaĚ, tak jak mŏtczŏ vjele lĚdzi, chtĚrni nje rozmjejŏ sĚ wobronjic. VĚsztŏtĚcnĚje, rzemjĚsŭto, vjek czĚ stĚpjĚnj etnjicznĚgŏ pŏczĚcŏ nji majŏ tŭ znaczenĚjŏ. Je mŏŖno bŏ bĚc zaangażovŏnim aktivjistŏ jednĚ wod bŭtenrzŏdovĚch worganizacij na KaszĚbach, a za jednegŏ vĚpjerac dosvjŏdczenĚje diskriminacĚje; to nje sŏ pŏjediŭczĚ przypŏdkji. Szczescim je vjedno vjicĚ mŏdĚch aktivjistŏv, chtĚrni gŏsno gŏdajŏ wo krzivadach, jakjich dosvjŏdczajŏ z przicĚnĚ przĚnŏleŏznŏtĚ do kaszĚbskjĚ pŏspŏlnotĚ. Na facebookŏvim karnje „Jakŏ mdze KaszĚbskŏ?”⁶⁴ jŏ jem tĚj zapitŏt: „JakĚ sŏ dzisŏ tĚ nŏczĚastsĚje przejavĚ diskriminacĚje KaszĚbŏv?”. Jŏ jem dostŏt 80 wŏdpŏvjesci, co v tĚch bĚtĚ vskŏzŏnĚ przypŏdkji diskriminacĚje KaszĚbŏv. NĚ przykŏladĚ je mŏŖno pŏdzielĚc na trzĚ kategŏrĚje:

- gŏdka njezgarĚ, tĚj vĚpŏvjescje v pŭblicznim rĚmje ě v jinternece, jakĚ szĚrzvjŏ, rozkŏscĚrzajŏ ě wuspravjedlĚvjajŏ ksenofŏbjijŏ a jinszĚ fŏrmĚ njetolerancĚje, pŏdvŏzajŏcĚ demŏkraticznĚ zasadĚ a kŭlturovŏ rozmajitosc;
- diskriminacĚjŏ przez worganĚ pŭblicznĚ vŭladze, chtĚrnĚ nje realizĚjŏ regŭle zapjisŏnĚ v artikulĚ 6, pkt 2.1. wustavŭ wo nŏrodnĚch a etnjicznĚch mjĚszĚznach ě wo rejonalnim

⁶⁴ <https://www.facebook.com/groups/kaszebi/permalink/2337213899755479> [dostĚp: 05.03.2021]

jăžekù, jakji rzecze, że tĚ sŏ wobrzĚsonĚ „wuzĚvac pasovné mĚtle v celù pŏpĚranjŏ pŏtnĚ a realnĚ rŏvnosce v sferze ekŏnomjicznĚgŏ, spŏlevĚgŏ, pŏliticznĚgŏ a kùlturalnĚgŏ žĚcŏ mjedzĚ lĚdzami stĚchajŏcĚmi mjĚszĚznje a lĚdzami stĚchajŏcĚmi vjikszoŃi”;

- diskriminacĚjŏ przez pŏlskjĚ paŃstvŏ, chtĚrno nje wuznŏvŏ KaszĚbŏv za etnjicznŏ (nŏrodnŏ) mjĚszĚznă, a kaszĚbskjĚmù jăžekŏvi (mjĚszĚznovĚmù) przĚznaŏ jedurnŏ sztatĚs rejonalnĚgŏ jăžeka.

LĚczba zgłoszonĚch przikładŏv „hejtù” je vjelgŏ. Vod dĚrch pŏpùlarnĚch zdanjŏv na ŏrt: „Kaszuba trzeba tĚpic jak siekierĚ” abŏ „Kaszub to nie człowiek, śledź to nie ryba”, przez wuzĚcĚ slova „Kaszub” jakŏ sinonimù njerobjjŏsza, pjitĚ a kradelca, wodmŏvjanĚ KaszĚbŏm prava do pŏczĚcŏ etnjiczo-nŏrodnĚ apartnosce, do słŏvnĚ vĚpŏvjesce pŏmŏrskjĚgŏ wojewodĚ Dariusza Drelichy v mŏvje z 11. nŏvembra 2017 r., pŏtemù wopùblikŏvŏni na stŏrnje WojewŏdzkjĚgŏ Wurzădù, v jakji pŏlitik wuził hewo tĚch słŏv: „Je vŏrt wosoblĚvje dzisŏ przĚbaczac kŏždĚmù Pŏlŏchŏvi, a wosoblĚvje kŏždĚmù wod wobĚvatelŏv Pŏmŏrzŏ, tĚz temù, chtĚren sebje nazĚvŏ »przedstŏvcŏ etnjicznĚ mjĚszĚznĚ a rejonalĚstŏ«, že to teritorium czasă bĚto wobjektă jintrig skjerovŏnĚch procĚm jednotĚ pŏlskjĚgŏ paŃstva Ě temù naszim wobrzĚszkă je wuchŏvanĚ tŏ statĚ gvĚsnotĚ vłŏsnĚ nŏrodnĚ przĚnŏleznŏtĚ”⁶⁵.

DiskriminacĚjŏ przez worganĚ pùblicznĚ vładze Ě jinstitucĚje takĚ jak np. bankji, mŏ barzo rozmajiti charakter. KĚj chcĚmĚ pŏdac przikłŏd, je trzeba zacizic wod njerealizovanĚ bazovĚch pravŏv człovjeka, takjich jak pravŏ do wuzivanjŏ wotczĚstĚgŏ jăžeka, co să tikŏ cavnĚgŏ sistemù edukacĚjĚ (v jakjim kaszĚbskjĚ jăžĚk je przibjŏră „dlŏ chătĚnĚch”), pùblicznĚch mĚdiŏv Ě catĚgŏ pùblicznĚgŏ rĚmù. TĚj je trzeba vskazac na takĚj przejavĚ diskriminacĚjĚ, jak njeprĚrĚchtovanĚ woglovŏprĚstăpnĚch jinfŏrmaticznĚch sistemŏv v Pŏlsce do wuzivkù przez persŏnĚ, chtĚrnĚ wuzivajŏ kaszĚbskjĚgŏ zapjjsù svŏjich mjŏn a nŏzvĚsk. V efekte ni lĚdze nji mŏgŏ np. realizŏvac bankŏvĚch transferŏv, mjec persŏnalnĚgŏ zavĚrzonĚgŏ profjilù na platfŏrmje ePUAP; nje przĚjimŏ jich tĚz sistema rejistracĚjĚ na szczĚpenja procĚm COVID-19. TĚz jinternetŏvŏ anketa PŏvszechnĚ Spjjskji LĚdztva a Mjeszkanjŏv 2021 nje bĚta przĚrĚchtŏvŏnŏ na wuzivk kaszĚbskjĚch diakriticznĚch cĚchŏv, co bĚto mjenjonĚ dopĚrjeze pŏ jintervencĚji bútenrzŏdŏvi worganizacĚje “Fundacja Kaszuby”. V tim pùnkce, jakŏ przikłŏd diskriminacĚjĚ przez samŏrzŏd jakŏ worgan pùblicznĚ vładze, je mŏžno jesz przĚwołac worganizŏvŏni przez samŏrzŏd pŏmŏrskjĚgŏ wojewŏdztva kŏnkùrs na stipendia dlŏ tvŏrzcĚch kùltură. Vedle vnjoskùjŏcĚch wo stipendia kaszĚbskjĚch wutvŏrcŏv vjikszoŃ jich vnjoskŏv je v tim kŏnkùrsù wodrzúcŏnŏ, bŏ do gremjŏv, jakĚj wobtaksovùjŏ vnjoskji, să nje pŏvotivŏ ekspertŏv, chtĚrni znajŏ kaszĚbskjĚ jăžĚk Ě specifjkă kaszĚbskjĚ kùlturĚ.

KaszĚbskjĚ spŏlevĚ worganizacĚje nje gŏdajŏ jednim głosă. Rozmajitosc kaszĚbskjĚch javernotovĚch pŏlitik să przejŏvjŏ v egzistĚrovanjim pŏlonocentricznĚ a kaszĚbŏcentricznĚ narracij, jakjich zacŏtk sigŏ 19. stalecŏ. Njespŏkŏjni z dzisdnjovim pravnim sztatĚsă kaszĚbŏcentricĚ sŏ dbĚ, že pŏlskjĚ paŃstvŏ vĚzvĚskuje dlŏ vłŏsnĚch celŏv spĚrkă mjizĚ tĚmi KaszĚbami, chtĚrni nazĚvanĚ vłŏsnĚ grĚpĚ apartnim nŏrodă majŏ za njezgŏdnĚ z jejich samŏjidentifikacĚjŏ Ě tĚmi, jakji stanovjito deklarĚjŏ svŏjă nŏrodnŏ apartnosce. Temù že to să tikŏ kùlturĚ KaszĚbŏv Ě naszegŏ spŏlevŏ-pŏliticznĚgŏ sztatĚsù, njejednĚ njewostrĚ – vedle kaszĚbŏcentrikŏv – pŏjmjenja wuzĚtĚ v wustavje wo nŏrodnĚch a etnjicznĚch mjĚszĚznach

⁶⁵ <https://trojmiasto.wyborcza.pl/trojmiasto/7,35612,22648805,skandal-obrazil-kaszubow-i-pomorza-samorzadowcy-oburzeni.html> [prĚstăp: 5.03.2021].

ë rejonalnim jãzëkú, takjé jak „rejonalni jãzëk” zamjast „kaszëbskji jãzëk” ë „spòle wužívajöcé rejonalni jãzëk” zamjast „Kaszëbji”, sŏ téz przejavã diskriminacjé.

DISKRIMINACĚJŌ DOSVJŌDCZŌNŌ DZISŌDNJA (PERSPEKTIVA NŌLEŹNIKŌV SPŌLA): LEMKŌVJE

Anna Maślana, Helena Duć-Fajfer

Zgódnò z art. 6, rozdz. 1. wustavù wo nŌrodnëch a etnjicznëch mjészëznach ë wo rejonalnim jãzëkú je zakŏzŏnŏ diskriminacjŏ sztamújŏcŏ z przënŏleŹnotë do mjészëznovë grëpë. Dal-szi dzël artikla rzecze, że pasovné worganë majŏ wobrzëszk „pòpjéranjŏ pŏtnë a realné rŏv-nosce v sferze ekŏnomjicznëgŏ, spŏlevëgŏ, pŏliticalnëgŏ a kùlturalnëgŏ žëcŏ mjedzë lëdzami stëchajöcëmi mjészëznje a lëdzami stëchajöcëmi vjiksoszci”, a téz „wochronë lëdzi, chtërni sŏ wobjektã diskriminacjé, njedrësznotë abŏ przemöce, co sŏ rezultatã jich przënŏleŹnotë do mjészëznë” a „zmŏcnjanjŏ mjizëkùlturnëgŏ dialogù”.

Njimŏ wobrzëszanjŏ né pravné regulacjé, przedstŏvce lemkŏvskjé mjészëznë dosvjŏd-czalë ë dërch dosvjŏdczajŏ diskriminacjŏ przez etnjicznŏ przënŏleŹnotã. Ta mò rozmajité fŏrmë ë sã pŏjŏvjŏ prakticzno ve vszëtkjich sferach žëcëgŏ Lemkŏv.

Ten pjerszi stãpiënj diskriminacjé vëznŏczajŏ jú samë wustavövë zapjise. WuzanŏleŹ-njenjë v wustavje njejednëch jãzëkŏvëch pravŏv mjészëznë (pravŏ do wužívanjŏ lemkŏvskjégŏ jãkŏ pŏmŏcnjiczëgŏ v gmjinach) wod baro vësokjégŏ, bŏ dwadzëseprocentŏvëgŏ, wudzélú mjészëznë v lëczbje mjeszkañcŏv gmjinë je dlŏ Lemkŏv diskriminëjŏcë. Dobrze znŏnim wustavŏdŏvci faktã je caŏvni felënk mòŹnotë wužëcŏ ne prava przez Lemkŏv, pŏrozdrzú-conëch pŏ cavnim krajú v kŏnsekvencjï vësedlenjŏv. Drëgim zapjisã, chtëren mòcno wo-grañcŏ jãzëkŏvé prava Lemkŏv, je ten defjinujŏci regulë wuczenjŏ mjészëznovëch jãzëkŏv jakŏ wotczëstëch; nje regulëje won bŏ kwestie sztŏtcenjŏ szkŏlnëch nëch jãzëkŏv. V pripŏd-kú lemkŏvskjégŏ jãzëka to woznŏczŏ felënk mòŹnotë profesionalnëgŏ wuczenjŏ, bŏ nji ma akademjickjé jednostkji, jakŏ bë sztŏtcëta szkŏlnëch tegŏ jãzëka.

To dŏ téz diskriminacjŏ na stãpiënjú jimplementacjé prava. Wustŏv klŏr defjinuje varënkji, jakjé mùszi spŏtjnac spŏlevŏ grëpa, cobë mògła bëc woficialno wuznŏnŏ – jak v pripŏdkú Lemkŏv – za etnjicznŏ mjészëznã. A jednak, mjimŏ 15 lat egzistërovanjŏ ne pravnegŏ aktú, v jakjim etnjicznŏ mjészëznã sã defjinuje jakŏ grëpã pŏlskijch wobëvatelŏv, jakŏ „sã nje jidentifikuje z nŏrodã zorganizovŏnim ve vŏsnim pañstvjë”, Lemkŏvje dërch sŏ wuznŏvŏni przez chtërnë wurzãdë ë pañstvŏvé jinstitutionëje za nŏleŹnjikŏv wukrajinëskjégŏ nŏrodú. To një blŏs narëszŏ jindividualné prava (pravŏ do samŏjidentifikacjé), ale téz mò vpliv na destrucjŏ lemkŏvskjé kùlturë ë asimilacjŏ do vjiksoszocëvé kùlturë. Nŏdto, chŏcŏ fŏrmalno Lemkŏvje ë jejich spŏdkŏvjizna sŏ pravno chronjŏni, to v jistnosci nje je mòžlëvé zvëskanjë z né wochronë. Lemkŏvje nji majŏ mòŹnotë provadzenjŏ fùl profesionalné aktiv-notë, jakŏ bë mja na célú wochronã, wuchŏvanjé a rozvjicë lemkŏvskjé kùlturnë javernotë, bŏ nji majŏ do te nŏrządë.

Nji ma sistemŏvëgŏ pŏdsztëcovanjŏ edukacijnëch a kùlturnëch dzejanjŏv, tak vŏznëch v pripŏdkú wostãbjenjŏ mjizëgeneracijnegŏ przekazú, jakjé je rezultatã vëmùszonim roz-drzúcenjim Lemkŏv a asimilacijnëmi procesami. Nji ma sistemŏvëch rozdrzeszenjŏv v kwestii

majŏtkŏv, chtĕrnĕ bĕtĕ wodebrŏnĕ Lemkŏm, ě szkŏd, jakĕj nje sŏ zrekŏmpensovŏnĕ. Nji ma tĕž stanovjitĕch reakcij ě pŏmŏce ze stronĕ paŏnstva v spravje diskriminacijnĕch situacij, aktŏv agresĕjĕ abŏ njetolerancĕjĕ procĕm nŏleŏznjikŏv lemkŏvskĕj mĕjszĕznĕ, co tĕž je mŏž-no wuznac za ŏrt diskriminacĕjĕ. Paŏnstvŏvĕ wurzĕdĕ a jinstitutionĕje wodmŏvjajŏ tĕž Lemkŏm prava do wuchŏvanjŏ ě wutrĕvalivanjŏ pŏspŏlnŏtovĕ pamjĕce historicznĕ v pŏstacĕji wupamjĕtnjanjŏ vŏžnĕch do pŏspŏlnŏtĕ vĕdarzenjŏv abŏ pŏstacij. Przikladĕ je felĕnk zgŏdĕ Jinstitution Nŏrodnĕ Pamjĕce na pŏstavjenĕjĕ tŏfle wupamjĕtnajŏcĕjĕ vĕc lemkŏvskĕj pŏspŏlnŏtĕ, jakji sĕ wodbĕt v 1918 r. ve Florince. Sto lat pŏ nim historicznim vĕdarzenjim Lemkŏjĕ wufuŏndovalĕ tŏflĕ, le do terŏ nji mŏgŏ jĕ pŏstavjic v placŭ, chdze sĕ wodbĕt vĕc.

Do javnĕch atakŏv wo diskriminacijnim charakterze vĕcĕlovŏnĕch procĕm Lemkŏv czĕsto dochŏdzi v pŭblicznim rĕmje, pŏspŏlnim dlŏ mĕjszĕznŏvĕgŏ spŏla ě domjinĕjŏcĕgŏ. Vjele razi bĕtĕ kaŏznĕ dvajĕzĕkŏvĕ (pŏlskŏ-lemkŏvskĕj) tŏfle z mjonami mŏlĕznŏv, jakĕj tradicijno bĕtĕ wod Lemkŏv zamjeszkŏnĕ. Do takjich aktŏv dochŏdaŏo jŭ m.dr. v Bjelan-ce, Gŏdiszovje czĕ Regetovje. V njejednĕch przypŏdkach lemkŏvskji dzĕl wocĕchŏvanjŏ bĕt zamalovŏni, v jinszych czĕsto zjimalĕ abŏ vĕrivalĕ tŏfle – cĕchĕ egzistĕrovanjŏ Lemkŏv a jejich etnjicznĕ apartnosce. Przedstŏvce lemkŏvskĕj mĕjszĕznĕ dosvjŏdczajŏ tĕž verbalnĕ przemŏce v mĕtlach pŭblicznĕgŏ transpŏrtŭ; tŭ je mŏžno pŏdac przikladĕ agresivnĕgŏ zachŏvanjŏ procĕm lĕdzŏm, chtĕrnim – kjĕj v autobusŭ, chtĕren jachŏt z Gŏrlĕcŏv do Gŏrlĕckĕjĕgŏ Wuscŏ, gŏdalĕ mjedzĕ sobŏ pŏ-lemkŏvskŭ – bĕta zvrŏconŏ wuvŏga, že sŏ v Pŏlsce ě tŭ je trzeba pŏ-pŏlskŭ gadac. Takĕj negativnĕ dosvjŏdczenja sparŏtĕczŏnĕ z wuŏzivanjim mĕjszĕznŏvĕgŏ jĕzĕka mjedzĕ przedstŏvcami domjinĕjŏcĕ grĕpĕ mŏgŏ provadzĕc do zmjanĕ jĕzĕkŏvĕ praktikji, np. do woprzestanjŏ gŏdanjŏ v wotczĕstim jĕzĕkŭ v jinszym strzodovjiszczŭ jak domŏcĕ. Nŏleŏznjicĕ lemkŏvskĕj mĕjszĕznĕ sŏ vĕstavjŏni na njeŕcĕznĕ, wobrazlĕvĕ, vĕchŏdajŏcĕ z wuprzedenjŏv na tle etnjicznim wopjinjje a kŏmantĕrĕ, jakĕj sŏ pŭblĕkŏvŏnĕ tĕž v jinternece – np. na spŏlevĕch pŏrtalach abŏ pŏd artiklami wo Lemkach, jich kŭlturze abŏ jĕzĕkŭ. Za przikłŏd chcĕmĕ vzic dvje kŏmantĕrĕ: ta pjersŏ bĕta nalazŏ na jednim wod jinternetovĕch pŏrtalŏv pŏd artiklĕ wo dvajĕzĕkŏvĕch tŏflach z mjonami mŏlĕznŏv: „siedzieć cicho na dupie i uczyć się polskiego, a nie robić szum – jesteście mniejszością i macie się podporządkować większości, a jak sie nie podoba to wyjazd. Tak więc proszę o spokój łemole” (woriginalni pjisĕnk). Ta je z 2008 rokŭ ě dĕrch jidze jĕ nalezc v nece. Ta drĕgŏ kŏmantĕra je z 2020 rokŭ ě bĕta wumjeszczŏnŏ v spŏlevim servjjsŭ pŏd pŏstĕ, chtĕren sĕ tikŏt roczĕznĕ vĕjecŭ delegatŏv lemkŏvskjich vsi ve Florince ě wotemkŏgŏ lĕstŭ do IPN z prosbŏ wo zmjanĕ stanovjiszcza v spravje wupamjĕtnjenjŏ mŏla vĕjecŭ: „Zamieszkiwali na polskiej ziemi to dlaczego mordowali Polaków i współpracowali z bandami UPA nie umieli żyć wspŏlnie z nami więc są sami winni tej akcji w 1947 roku Otrzymali dużo lepsze warunki życia Jak im źle to niech jadą do ruskich” (woriginalni pjisĕnk). Vĕra-ŏzanĕjĕ takjich wopjinjij ě pŭblĕkŏvanĕjĕ javernĕch zamkŏtŏsci mŏ na cĕlŭ narĕszanjĕ gŏdnosce przedstŏvcŏv mĕjszĕznĕ, zastraszenĕjĕ, vĕwoŏlanĕjĕ pŏczĕcŏ wupŏkŏrzenjŏ, zagrŏzbĕ a gŏrszosce. Szlachŭjŏcĕ kŏmantĕrĕ ě diskriminacijnĕ tekstĕ jidze nalezc tĕž bŭten jinternetĕ. Jakŏ przikłŏd je mŏžno pŏdac rĕczno zrobjonŏ ě rozkŏscĕrzonŏ wobe velacĕjŏ wŏjta gmjinĕ Gŏrlĕckĕjĕ Wuscĕ v 2014 r. lecŏnkĕ z cĕchŭnkĕ szĕbjeŏnce a nŏdpjisĕ „Bądź patriotą! Powieś sobie łemka”, jakŏ sĕ wodnŏszaŏa do jednĕ wod kandidĕjŏcĕch persŏn v ni velacĕji, jakŏ bĕta lemkŏvskĕj nŏrodnosce.

Diskriminacijnĕ situacĕje wobjimajŏ tĕž varkŏvnŏ sferĕ. Sŏ znŏnĕ przypŏdkji njerŏvnĕgŏ traktovanjŏ v procesŭ wurzĕdzanjŏ abŏ v mŏlŭ robŏtĕ. Jedna młŏdŏ persŏna bĕta pŏsŏ-

dzonŏ wo kradzenjĕ v mŏlŭ robŏtĕ blŏs temŭ – vedle njĕ – ŷe pŏchŏdŏ z pŏlskŏ-lemkŏvskjĕ rodzĕznĕ. Przez etnjicznŏ przĕnŏleŷnotŏ wodmŏvjalĕ tĕŷ Lemkŏm przĕjicŏ na kŏnkretne stanovjiszcza robŏtĕ abŏ navetka nje bralĕ jich kandidatŭr pŏd wuwŏgŏ, chŏcŏ mjelĕ wĕŷszĕ kwalifikacĕje, varkŏvnĕ dosvjŏdczenjĕ czĕ wosignjenja jak kŏnkurencĕ. Z lĕkszim traktowanjim, vĕszczĕrzanjim sŏ z pŏchŏdanjŏ ĕ wotczĕstĕgŏ jŏŷĕka przedstŏwce lemkoŷskjĕ mjĕszĕznĕ sŏ pŏtikajŏ tĕŷ v mŏlach nŏwukji. Przed kjile latami na krzjvdzŏcĕ zachŏvanjĕ bĕta vĕstavjonŏ wuczŏnka, jakŏ zdecidova sŏ wuczĕc lemkoŷskjĕgŏ jŏŷĕka. Wuczba ne jŏŷĕka, jakŏ jŏŷĕka etnjicznĕ mjĕszĕznĕ, sŏ wodbivŏ v pŏlskjm szkŏtovim sistemje jakŏ dodŏvkŏvi przjibjŏr; nemŭ dzĕvczĕcŭ bĕto zarzŭconĕ, ŷe manji, bŏ stŏpjĕnj z lemkoŷskjĕgŏ jŏŷĕka bĕt dorechŏvŏni do strzĕdnĕ, a – v woczĕcim robŏtnjikŏv nĕ szkŏtĕ – nen przjibjŏr nje je tak vŏŷni jak drĕgjĕ ĕ je lzĕ dostac z njĕgŏ lepszi stŏpjĕnj. To je przejŏv diskriminacĕjĕ njĕ blŏs jŏŷĕka mjĕszĕznĕ, chtĕrnĕgŏ vŏrtnota ĕ prestiŷ sŏ nŏ ten ŏrt zanjiŷonĕ, ale tĕŷ caĕĕ grĕpĕ, co dlŏ tĕ nen jŏŷĕk je jednim wod tĕch nŏvaŷnjĕszich cĕchŏv javernotĕ.

Dosvjŏdczonŏ dzisŏdnja przez Lemkŏv diskriminacĕjŏ mŏŷe provadzĕc do pŏjavnenjŏ sŏ pŏczĕcŏ strachŭ przed vĕjavnenjim svŏjĕgŏ etnjicznĕgŏ pŏchŏdanjŏ, mŏŷe tĕŷ vĕvŏtivac negativnĕ nastavenjĕ procĕm vĕŏsnĕgŏ jŏŷĕka, lĕk przed wuŷivanjim gŏ pŭbliczno abŏ, co gŏrszĕ, gŏdanjim v njim v caŏosci ĕ pŏczĕcĕ njevavjĕrzanjŏ drĕgjim.

DISKRIMINACĚJŌ SZLŌZŌKŌV

Rafał Rzepka

Na samim zacŏtkŭ jŏ bĕ chcŏt zaznaczĕc, ŷe v tĕch pjerszych latach mŏjĕgŏ svjadŏmĕgŏ ŷĕcŏ – to znaczy na tim etapie psychŏfjizicznĕgŏ rozvjicŏ, kjĕj sŏ vĕtvŏrziĕl kŏmpleks „ego” (v jungŏvskjm rozmjenjim) ĕ samŏsvjadŏmŏsc – jŏ nji mjŏt szlŏskjĕ javernotĕ. Ta sŏ vĕkristalizova dopjĕrŷe v latach dozdrzelĕvanjŏ – mjedŷĕ gimnazĕjŏ a liceum. To je vŏŷnĕ v kŏntekste dalszĕ wopjiskji mŏjich dosvjŏdczenjŏv z diskriminacĕjŏ Szlŏzŏkŏv.

Mŏj kŏntakt ze szlŏskŏcŏ ve vczasnim etapie ŷĕcŏ bĕt wograŷczoni do przebivanjŏ z mŏjŏ ŏmŏ, do chtĕrnĕ jŏŷĕkŏvi pŏlskŏ-szlŏskji miszung bĕt czims dĕcht normalnim. Dopjĕrŷe v latach dozdrzelĕvanjŏ jŏ jem zmerkŏt, ŷe nŏtĕrnĕ przelŏczanjĕ sŏ mjizĕ pŏlskjm a szlŏskjm mje przĕchŏdŏ vnetka automaticzno; to jednak sŏ tikaŏ jedŭrno kŏntaktŏv z njŏ, bŏ doma mĕ gŏdalĕ pŏ-pŏlskŭ. Tak samŏ bĕto v grŭntovni szkŏle, chdŷe jŏ bĕt wuczoni „perfekt”, „czĕstĕ” pŏlszczĕznĕ. To je vŏŷnĕ, bŏ z te czasu jŏ pamjŏtŏm pŏstacĕje dvŭch mŏjich drĕchŏv z klasĕ, Mateusza ĕ Paula, chtĕrni mjelĕ dichtich szlŏskji akcent, a mjizĕ sobŏ gŏdalĕ – tak jak doma – pŏ-szlŏskŭ. Jŏ dobrze jich zapamjŏtŏt przez padajŏcĕ na wuczbach pŏlskjĕgŏ ĕ na pauzach wuwŏgji szkŏlnĕ na tĕmŏ jich zachŏvanjŏ, mjedŷĕ drĕgjimi czŏsto fŏrmŭtovŏnĕ pŏlĕtĕ, cobĕ ti gŏdalĕ do szkŏlnĕch pŏ-pŏlaskŭ – „jak sŏ stĕchŏ”. Vnenczas jŏ czĕsto nje vjedzŏt, ŷe jem svjŏdkŏ jŏŷĕkŏvĕ diskriminacĕjĕ. Sama szlŏszczĕzna mje sŏ tedĕ zdŏva czims njecodnjovim, jakjims pŏlskŏ-njemjeckjm miszungŏ, jakjĕgŏ czemŭs wuŷivŏ dzĕl dzeci. Co cekavĕ – jŏ pamjŏtŏm, ŷe to sŏ tikaŏ v pjerszi rĕdze dzeci z bjĕdnjĕszich famjilij abŏ takjich z tzv. „tŏklami”.

V gimnazĕji vŏŷnŏ do mje bĕta historĕjŏ jakŏ przjibjŏr – jŏ jŏ lŭbjiĕt. Vjedno mje cekavjiĕt, jak pjervĕ ŷĕlĕ lĕdze. Przez nŏ zajinterosovanjĕ ĕ nagŏdŏni przez szkŏlnĕch jŏ mjŏt svŏj dzĕl

v mnogich historiczněch kŏnkursach, těz těch z vjedzbě wo rejonje. Jŏ zaczŏt pŏgtābjac svŏjā vjėdzŏ, a bezto rozmjenjė historėjė zemje, co nŏ ti jŏ mjeszkŏm. To bėt pravje ten sztŏt, kjėj jistnoc woprzesta mje sā partāczėc v jedno. Szŏt, v jakjim:

- tzv. „szlŏskŏ gvara” woprzesta mje sā partāczėc le blŏs z dzėvczŏtkami a knŏpjiczkami wobloktėmi v lėdovė stroje na szkŏtověch akademijjach
- jŏ woprzestŏt zrŏvniyac Szlŏsk ze sztėcznim szlŏskjim wojewŏdztvā ě zdrzec na njen jakŏ na krŏj vėnjiszczoni czerpjiskŏvŏ jindustrejŏ,
- tzv. „szlŏskjė pŏvstanja” woprzestałė bėc dlŏ mje „nŏrodovėsvŏbŏdzajŏcŏ rėsznotŏ navŏrcenjŏ do krajŏ-matkji” ě jŏ zrozmjŏt, že historėjŏ zemje, co nŏ ti žėjā, sā nje zaczā v 20. stalecim.

Jinaczė rzec – jŏ jem zmerkŏt, že wob całi czas wobrzėszkŏvė edukacėjė jŏ Źit v jinfŏr-macijni bańce, bŏdovŏni przez państvŏvi szkŏtŏvi sistem. Bańce fŏl mitŏv, njedopŏvjedzen-jŏv, falszėvėch pŏdŏvkŏv, wukrivŏnėch faktŏv a przemŏtczŏnėch historij. Jŏ nazėvŏm nen czas mjiżė rokā 2008 a 2010 mŏjim „vėbŏdzenjim sā”. Tėj jŏ zaczŏn merkac v pŏblicznim diskŏrsŏ zachė, jakjė rŏz kjedė jŏ pŏmjijŏt. Jŏ jem zrozmjŏt m.dr. spravā „ŏpė z Wehrmachtŏ”, co wŏ tŏm v 2005 gŏdała cavnŏ Pŏlskŏ, a chtėren rikŏszetā trafijŏ v Szlŏzŏkŏv jakŏ těch „gŏrszich, njėgvėsnėch”. Pŏtemŏ bėta „zakamuflowana opcja niemiejckā” v rapŏrce Prava ě Spravedlėvŏtė z 2011 roku: „ślaskŏść jest po prostu pewnym sposobem odcięcia się od polskości i przypuszczalnie przyjęciem po prostu zakamuflowanej opcji niemiejckiej”. Tėj jŏ tėz zaczŏn to vszėtkŏ nŏtėrovac: rozsŏdzenjė Nŏvėższėgŏ Sŏdŏ v spravje Ferejnŏ Persŏn Szlŏskjė Nŏrodnosce z argŏmentacėjŏ, že „takjėgŏ nŏrodŏ to nje dŏ”; spŏlenjė szlŏskjė nŏrodnė fanė 11 nŏvembra 2016 roku; rok 2017 ě zakŏz gŏdanjŏ pŏ-szlŏskŏ v jedni wod szlŏskjich medicznėch przėchŏdnjŏv; rok 2018 ě devastacėjŏ szlŏskŏjāzėkŏvėch vjitŏczŏv na grańci ze Szlŏskjimi Semjanovjicami.

Rok 2019 bėt richtich festivalā procėmszlŏskjich ekscesŏv. Njelegalnė wodwoťanjė de-rektora Szlŏskjėgŏ Mŏzeum za historiczno wobjektivni vėstŏvk, vėrzŏcėnjė z TVP realizatora za nŏdpjis: „Eurovision – Gliwice – Silesia 2019” zamjast „Eurovision – Gliwice – Poland 2019”, wuchŏvlenjė bŏdżetŏ ve vėsokŏsci 40 mėljonŏv złŏtėch na propagańdŏvi vėstŏvk „Panteon Gŏrnoślāski”, rozdrzėsenjė Rejonalnėgŏ Jinstitutŏ Kŏlturė ě pŏwoťanjė v nen mŏl pŏlitičnėgŏ Jinstitutŏ Pŏlskjė Mėśle abŏ na wostatk przėznaczenjė dosc vjelgjė sėmė pjen-jādzi na „pŏvstańczi cŏg” gloriifikŏjŏci gŏrnoszlŏskŏ domŏcŏ vojnā.

A pŏtemŏ spŏlevė žėcė zamjarłŏ, bŏ sā naczā pandemijŏ. Jednak navetka lockdown ě globalnŏ zagrŏzba nje pŏvstrzimałė pŏlskjich pŏlitičk a pŏlitičŏv wod przėbŏcėnjŏ nŏm, Szlŏzŏkŏm, že mė jesmė dlŏ Pŏlskji tŏklā. Tak v majejim a jŏnjje mė sā stalė woglovŏpŏl-skŏ tėmŏ numer jeden ě wobjektā „hejtŏ”, „grillovanjŏ” abŏ vėladovanjŏ woglovŏspŏlevė frustracėjė sztamŏjŏcė z vprovadenjŏ njeprzemėszlŏnėch zakazŏv a regul. Wod sugestėjė jinternetovėch „trollŏv”, cobė Szlŏsk „zbŏmbardėrovac” pŏ wuzėtė przez vnenczas ministra pŏrŏvnanjė „Szlŏsk jak Lombardėjŏ” – „hejt” v rezultace doprovadził do zdevastovŏnėch dvājāzėkŏvėch tŏfel abŏ masovėgŏ wadmŏvjanjŏ hotelovėch rezervacij letnjikŏm ze Szlŏska. Dochŏdałŏ navetka do situacij, co v těch Szlŏzŏcė bėłė traktovŏni vnetka jak trādovati: 2. jŏna jedna wod pŏsełkŏv Prava ě Spravedlėvŏtė na wostentacijni ŏrt wobloktā larvā wob mŏvā pŏsełkji Mŏnjikji Rosė ze Szlŏska. Tŏ je trzeba pŏdsztrichnŏc, že nje wuvŏzŏm, cobė nė negativnė nastavjenja procėm Szlŏzŏkŏv bėtė mŏtivŏvŏnė woddŏlno abŏ woddŏvałė derekt

nastavjenjé do njich vjiksoszoscové grěpě. Ně vědarzenja chůdzé pòcvjerdzajō, že szlōškò-pòlskjé animōzěje sō jinspjirovóné ě zmōcnjoné przez centralnō pòlitikā ě zdrzészoné z njō (v przipòdku pandemijjé łótvje njezaplanovóné) dzejanja, pò jednému woddòvajúcé dŕugòvato-łovō sztrategijō asimjilacěje Szlōzòkòv, pò drěgjému pòdsztrichùjőcé jich pejorativno namer-kònō apartnotā, co v efekce provadzi do kònfliktòv na etnjicznim a javernotovim tle. Mě, na Szlōskú, sā bjòdkùjemě z efektami né pòlitikji wod lat – vnetka codnjovò. Szkòda, ale bez grúntovné, trěvaté ě dalek pòsěnjoné spòlevé zmjaně, jakò mdze nastavjoné na bűdovanjé svjadómégò ě wotemktégò woběvatelskjégò spòla, jō nje vjidzā v przinđnoce mòžlěvòtē pòlepszenjō dobē ě Szlōzòkòv, ě Pòlòchòv.

JAK PROVAZĎĚC ANTIDISKRIMINACIJNĚ VARKOVNJE

Katarzyna Zaleska, Justyna Majerska-Sznajder

Pò pòznanim partú teoreticznégò tikajőcégò sā diskrimijnacěje a téz bėnové perspektivē przedstòvcòv etnjicznėch mjészėznòv, dostòvòsz pakjēt jinspjiracij do wopròcovanjō anti-diskrimijnacijnėch varkòvnjòv. Zajmē sō kjerovóné do dzeci v szkòłovėch latach (10–15 lat) nòležòcėch vjiksoszoscòvi grěpje. No dzejanjé mòže bēc przeprovadzoné wob szkòłovi rok na vėchòvavczėch gòdzėnach, pòtkanjach kòłkòv ě grěp zajinteresovanjòv ětp.

Cél varkòvnjòv

- pòznanjé sā z etnjicznō rozmajitoscò Pòlskji;
- vprovadzenjé pòjācò diskrimijnacějō a téz vėapartnjenjé ji zortòv;
- rozeznanjé mechanjismù provadzòcégò do diskrimijnacijnėch zachòvanjòv;
- vėwotanjé pòrėsenjō na stón vėklúezenjō;
- pòdjicé próbē vėrobjenjō svójskjich òrtòv procėmdzejanjō diskrimijnacěji v codnjovim žėcim dlò apartnėch mjészėznovėch karnòv.

Czas varanjò: 90 minút (v blokù abò z pòdzělā na 45-minútové zajmē).

Bėdovóné òrtē

Przez to, co ně varkòvnje sō skjerovóné do dzeci njenòležòcėch etnjicznim mjészėznóm, skłòdajō sā z dvúch dzėlòv. Pjerszi mò za cél dac vjedzbā v tėjmje apartnėch etnjicznėch karnòv. Bòdze to bazovò jinfòrmacějō wo vszėtkjich etnjicznėch mjészėznach v Pòlsce, abò blòs wo jedni, to je trzeba dopasovac do pòtrzebòv karnòv bjerzòcėch wudzél, jich lat, stāpjenja woglové vjedzbē jak téz jinėch svójskjich varėnkòv. Ježłē je trzeba, nòleži téz wutrvalec vjedzbā wo defjnicěji ě òrtach diskrimijnacěje. Wodròdzómē òrtòv pòdòvónėch: pògòdka, prezentacějō abò vėktòd, jakjé sō nòczāszcze vėzvėskivóné przez szkòlnėch ě jakjé sō rutinovim elementā szlachùjőcėch dzejanjòv. Tekst, v jakjim sō ně bazovė jinfòrmacěje wo kònkretnim karnje abò mjészėznovėch karnach, bėdėjemē pòdzelėc na tėlē partòv, jak

vjele je bjerzöcëch wudzél v zajmach ë dac do njegò jinstrucëjò, kjedë dönò persóna mò prczëtac gò na głos. Je mòžno vprovadzëc elementë rêchù (vtf. “kjéj mdze słovò “revjitalizacëjò”, vstanji ë prczëtòj pjerszi akapjit”). Hewo na technika pòzvoli dac bòczenjë na zadanjë ë robji, že vszëtcë bjerzöci wudzél sò do kùńca zaangażovóni ë vëstëchajò całosc klëkji.

Drëgji dzél varkòvnjów sã sktòdò z trzech zadanjów, jakjë pòzvolajò dosvjòdczëc mehanjismù diskriminacëjë ve varënkach kòntrolovónëch.

Zadanjë ze zbjoramë

Wucznjovje céchùjò na cedlach sztëré sztòltë, v jakjë vpjisëjò jakò chcò lëczbã słów. Pjerszi sztòltë simbòlizëje karna zajinteresovanjów, z jakjima jidentifikujë sã dzeckò, vtf. tiktoker, lúbjéńc romanów fantasy, lúbjéńcka K-pòpù, humanista ëtd. Drëgji sztòltë simbòlizëje karna, do jakjich nõlezi przez przërodzoné pòznaki, vtf. czòrnjise, bjałkji, robjoci sã slepima, vësokji, sajovati ëtd. Trzeci sztòltë to sò grëpë, co razã majò v wuvòzanjim jednackjë vòrtnosce, vtf. drëszbã, rodzëznã, sò tolerancijni, abò sò estetami ëtd. Wostatni sztòltë tikò sã javernotë: Pòlòszë, Europejczicë, Szlòzöcë – je mòžno pòrëszëc tútak spravã vjarë.

Kjedë céchùnkji sò fardich, persóna, co provadzi varkòvnje, zbjerò cedle ë czëtò przikladë. Ti bjerzöci wudzél, jakji wuvòzajò bëc jistni z dönim karnã, vstòjajò.

Evalucëjò mòze hewo tak vëzdrzec: persóna provadzöcò zadaje pitanja, vtf.: “Jak va sã czëlë, kjéj va stojalë sami, a jak kjedë stojalë vnetka vszëtcë?”. Mòta va wodkrëtë v czas negò cvjiczënkù, co va nje pòmëslëlë wo różnëch karnach, jakjim nõleżita?” Docz, chòc mjona dönëch grëpów sã nalaztë na cedlach, një vszëtcë, co je mjelë napisóné, vstalë?”

Zadanjë nót je skùńczëc zsëmòvanjim tikajöcim sã pòczëcò sromòtë, chãce pasovanjò do vjikszosce, tòklów wo różnjice zaczinajöcë sã na njivjiznje zajinteresovanjów, przez spravë przërodzonëch pòznaków, jak téz nõdbów, na javernoce kùńczöcë.

Zadanjë z falszëvëmi pòdòvkami

Persóna, jakò provadzi zajmë, gòdò do bjerzöcëch wudzél, cobë sã pòdrapalë pò licú. Kjéj karno to zrobji, pjisze na tòfli, kùli sztëk pòdrapalë sã v pravé lico, a kùli v levé ë zaczinajò so pòvjadac, czë ta różnjica mò jakjës znaczenjë. Tëj na persóna czëtò zełgóni rapòrt z rezultatami nõnovszëch pòdszëkbów “amerikańskjich psychòlogów”, v jakjich stoi, co persónë, jakjë pòdrapalë (tútak pòdòvò stronã, jakò mò mnjë na tòfli), lzë pòpadajò v nõnãtã, sò mnjë wodpòvjedzalnë, czãszcë robjò sã narabczëvi, pòpadajò v sztridë, co mò cësk na jich stegnë varkòvnëgò szosú, kò jima je cãzë avansovac ë sã wutrzëmac v robòce. Rapòrt je trzeba mjenjac, to zanòlégò wod te, jak stòrë je dzeckò ë na jakji je njivjiznje emòcionalnegò rozvjicò. Pòtemù je trzeba wobgadac z dzecami vszczëca zdrzeszoné z tëmi rezultatami. Na kùńc më mùszimë pòvjedzec, že to nje bëta pròvda ë nen pòdszëk bët zmëszloni.

Evalucëjò mò pòdsztrichnòc, co célã tegò zadanjò bëta svjadómòsc dzejanjò mehanjismù diskriminacëjë, jak téz letkòsce, z jakò njejedni vjerzò v klëkã pòdòvónò z mòla eksperta, jakò vjele razi zmòcnjò zachòvanja klasifikòvóné jakno diskriminacëjò pòstrzëdnò ë bezpòstrzëdnò.

Heně je dobri szótót do przeprowadzenjô tn. „sztormù magù” majócégò za cél próbã vërobjenjégò ôrtów bjôdków z diskrimjinacëjô. Vińscovim pùnkta sô przykładë mjészëznovëch karnów, jakjé bëtë wobgôdóné v czasú zadanjô.

Sztorëm magù na „vjôrsztovi” ôrt

V tim wujimnjácim më dzelimë strzódã dzeci na karna. Kôždé jedno dzeckò dostôvô rêchli przërëchtovónô tabelã z trzemi kòlumnami ë vpjisëje trzë dbë na rozdrzeszenjé problemù – kôždi v vosóbnì kòlumnje. Nji majô to bëc le paróle na zbëcé, le barzé krótkjë wudbë. Pòtemù cedel trôfjô do persónë pò levi stronje, jakò mò dopjisac v nòslédnëch régach novë dbë abò zlepszëc dbë sôsada. Cedle jidô v karnje, pòkjé nje vrócò do pjervòsznëch mjëvców.

Zadanjé vzmòcnjajócé karno

Persóna, jakò provadzi varkòvnje, gôdô do bjerzôcëch wudzél, cobë stanãné kòl se trzi-majócé sã za rãce. Wonji majô trzëmac lińcúch z rök. Tëj persóna, jakò provadzi, czëtô z cedlów robòtë ze zadanjô nr 1 mjona karnów, z jakjima jidentifikújô sã bjerzôci wudzél ë kòmandérëje: “Krok dovsladë, vprzódk, v levô, pravô”. V jakjims mòmence lińcúch mdze pãkôť abò sã wurvje. Zaczinô sã gôdka wo strzimanjim lińcúcha, bëto to vòrt tèch mòców ë bëto letkò abò cãžkò razã robjic në vszëtkji pòlëtë; célã je dotknjëcé spravë jindivjidualnosce ë vsparcô karna.

Stigmatizacjô z przyczënë COVID-19: dosvjôdczenja mjészëznów

Michał Bilewicz

Spòlevô stigmatizacjô z przyczënë COVID-19 sã stała v wostatni czas témô vjele prôc ë analiz znôvców spòła. Samò zjavjiszcze je téz spravô starë Svjatové Worganizacjéj Zdrovjô, jakô defjinuje to jakô stigmatizacjô “co pòvsta z przyczënë lëchich sparlâczenjów vjôžôcëch persónë abò grëpë lëdzi majôcëch jednâkjé pòznakji charakteristiczné z kònkretnô chërô”. V zrëchtovónim przez Svjatovô Worganizacjô Zdrovjô jinfôrmatôrce czëtómë dali: “Terôczasnô pandemijô COVID-19 vëwoła spòlevô stigmatizacjô a téz zachòvanja diskrimjinacijné do lëdzi wo jakjims etnjicznim pòchòdanjú, a téz tëch, co jich vjidzô jakno persónë, jakjé mòglë mjec kòntakt z vjirësã”⁶⁶.

Stigmatizacjô z przyczënë epidemijéj COVID-19 bëta wobservòvónô pò pròvdze na całim svjece – v Jindiach, Meksikú a Ejipce pòkòzovälë na stigmatizacjô robòtnjików wochronë zdrovjô a téz tëch, co mjelë z njima kòntakt⁶⁷, v Ejipce scvjerdzëlë nódto njedovjérnotã do tëch pòchòdajôcëch z Azië ë nôležnjików religijnëch mjészëznów⁶⁸, a v Sztécach dało sã wuzdrzec vjele praktików stigmatizëjôcëch chińskô mjészëznã a drëgjich mjeszkańców Óstové Azië⁶⁹.

Zjavjiszcze spòlevé stigmatizacjéj z przyczënë COVID-19 na wosoblëvi ôrt wuderzô v mjészëznë, një le në, co v spòlevim wodbjërze bëtlë zdrzeszoné z samô chërô. Mnogjé pòdszëkbë, tikajôcé sã patogenovégò sztresú, wskazëjô, że v situacjéj zagrôž-

⁶⁶ WHO, *Social Stigma Associated with COVID-19: A Guide to Preventing and Addressing Social Stigma* (2020), <https://www.who.int/publications/i/item/social-stigma-associated-with-covid-19>, [dostëp: 29.07.2021].

⁶⁷ S. Bagcchi, „Stigma during the COVID-19 pandemic”, *The Lancet Infectious Diseases* 20/7 (2020), 782, doi: 10.1016/S1473-3099(20)30498-9.

⁶⁸ A.S. Abdelhafiz i M. Alorabi, „Social stigma: The hidden threat of COVID-19”, *Frontiers in Public Health* 8 (2020), 429, doi: 10.3389/fpubh.2020.00429.

⁶⁹ S. Misra, P.D. Le, E. Goldmann i L.H. Yang, „Psychological impact of anti-Asian stigma due to the COVID-19 pandemic: A call for research, practice, and policy responses”, *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice and Policy* 12/5 (2020), 461–64, doi: 10.1037/tra0000821.

bě vjirĕsamě, bakteriamě abŏ cězoživcamě rosce stĕpjĕnj aversĕjě kŏl vjiksoscovĕch grĕp⁷⁰. Vĕstavjenjě na patogeně zvjiksŏ stĕpjĕnj autoritarismŭ ě mŏralnĕgŏ vjitalismŭ (vjizĕjě svjata jakŏ pŏla bjŏdkji dobra ze zĕlĕ), co sĕ przektŏdŏ na njĭzsi stĕpjĕnj tolerancĕjě procĕm mjĕszĕznŏv ě lĕdzi pŏstrĕgŏnĕch jakŏ zagrŏzba dlŏ nŏrodně mŏno-litovŏsce⁷¹.

Tĕz v Pŏlsce v czasŭ epidemijĕj COVID-19 dochŏdaŏ do atakŏv na lĕdzi pŏchŏ-dajŏcĕch z Pŏrĕnkŏvě Aziĕ (np. atak na Vjetnamkĕ v Őkŏvje⁷²), z vjelgŏ njechĕcŏ sĕ pŏtikalĕ tĕz Szlŏzŏcĕ⁷³. Vedle vĕdŏvkŭ „*Brunatna ksiĕga*” *czasu epidemii* ferejnŭ „Nigdy wiĕcej”, v jakji pŏdŏnŏ wosta dŭgŏ lĕsta aktŏv diskriminacĕjě a etnjiczně przemŏce, wofjarami aktŏv diskriminacĕjě z prziczenĕ COVID-19 v Pŏlsce bĕlĕ m. dr. Jindonezjiczicĕ, Chiŕczicĕ, Źĕdzĕ, Wukrajiŕce, Romŏvje, Jitalczicĕ ě njeheteroseksualni.

V wobrĕmjenjim projektŭ LCure mě pŏstanovjilĕ pŏdszĕkac mjarĕ dosvjŏdczenjŏ stigmatizacĕjě z prziczenĕ COVID-19 vestrzŏd kjiles nŏrodnĕch ě etnjicznĕch mjĕszĕznŏv v Pŏlsce (Szlŏzŏcĕ, Lemkŏvje, Kaszĕbji, Vĕlemŏvjanje), jak tĕz mŏzĕlvě psychiczně ě behavjoralně nastĕpstva takjĕ stigmatizacĕjě. Wosoblĕvje mě chcelĕ pŏdszĕkac, v jakjim stĕpjenjŭ dosvjŏdczenjě stigmatizacĕjě v czas pandemijĕj COVID-19 mŏzĕ przektadac sĕ na pŏgŏrszenjě zdrovjŏ psychicznĕgŏ (m. dr. na wobnjizenjě dobrostŏnŭ psychicznĕgŏ, wurzas / lĕk), jak tĕz na dezadaptacijně reakcĕje v czasŭ samĕ pandemijĕj (vtf. zachŏvanja teaurizatorskjĕ, pŏlĕgajŏcĕ na gromadzenjim vŏrov nad mjarĕ, ě eksploativně, pŏlĕgajŏcĕ na vĕzvĕskanjim zŏkazŏv zdrzeszonĕch z pandemijicznŏ zagrŏzbŏ, zamjast racionalnĕgŏ jich vĕkŏnĕvanjŏ, vjelanjŏ teoriŏv sprzisĕgji). Vjele pŏdszĕkŏv pŏkazĕjŏ, co dosvjŏdczenjě vjiktimizacĕjě (bĕcŏ wofjarŏ przemŏgji ě cemjĕzenjŏ) przektŏdŏ sĕ na spŏdk zavjĕrzenjŏ, jakji mŏzĕ brzadovac dezadaptacijnĕmi zachŏvanjami v czas zagrŏzbĕ epidemjologiczně a tĕz zvjiksŏnŏ vjarŏ v teorĕje sprzisĕgji⁷⁴.

⁷⁰ M. Schaller a S. Neuberg, „Danger, disease, and the nature of prejudice(s)”, *Advances in Experimental Social Psychology* 46 (2012), 1–54, doi: 10.1016/B978-0-12-394281-4.00001-5.

E. Cashdan i M. Steele, „Pathogen prevalence, group bias, and collectivism in the standard cross-cultural sample”, *Human Nature (Hawthorne, N.Y.)* 24/1 (2013), 59–75, doi: 10.1007/s12110-012-9159-3

⁷¹ B. Bastian et al., „Explaining illness with evil: Pathogen prevalence fosters moral vitalism”, *Proceedings. Biological Sciences* 286/1914 (2019), 20191576, doi: 10.1098/rspb.2019.1576.

⁷² <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,48724,25806279,kilku-chlopcow-zaatakowalo-wietnamke-spier-chinko-jeb.html>, [przĕstĕp: 29.07.2021].

⁷³ <https://wiadomosci.onet.pl/slask/koronawirus-na-slasku-masowa-fala-hejtu-na-gornikow-i-slazakow/e593v83>, [przĕstĕp: 29.07.2021].

⁷⁴ M. Bilewicz, M. Witkowska, M. Pantazi, T. Gkinopoulos a O. Klein, „Traumatic rift: How conspiracy beliefs undermine cohesion after societal trauma?”, *Europe’s Journal of Psychology* 15/1 (2019), 82–93, doi: 10.5964/ejop.v15i1.1699.

M. Pantazi, T. Gkinopoulos, M. Witkowska, O. Klein a M. Bilewicz, „»Historia est magistra vitae«? The impact of historical victimhood on current conspiracy beliefs”, *Group Processes & Intergroup Relations* (2020), 1368430220968898, doi: 10.1177/1368430220968898.

Jakno vekvizrĚ stigmatizacĚjĚ z prziczĚnĚ COVID-19 mĚ przĚjĚnĚ:

- kŏntakt z kŏmentĚrami nacĚskajŏcĚmi, co dŏnŏ grĚpa wodpŏvjŏdŏ za rozkŏscĚrzanĚ sĚ kŏrŏnavjirĚsa,
- dosvjŏdczenĚ gŏrszĚgŏ traktovanĚjŏ v czas pandemijĚjĚ
- dosvjŏdczenĚ bĚcŏ traktovŏnim jakno zagrŏzba.

Analizŏv mĚ nje robjilĚ na mjĚszĚznje VĚlemŏvjŏn z prziczĚnĚ za maĚĚ prŏbĚ v pŏdszĚkŏ.

RozŏlozĚnja wodpŏvjesci sugerĚjŏ, co stĚpjĚnj stigmatizacĚjĚ z prziczĚnĚ COVID-19 dosc tĚlĚ bĚĚ rŏzni mjĚdzĚ pŏdszĚkŏnĚmi karnami. JezłĚ v przĚtrŏfkŏ Lemkŏv stigmatizacĚjŏ bĚĚa wosoblĚjĚ mŏĚ (1% pŏdszĚkŏnĚch pŏkŏzĚaŏ na dosvjŏdczenĚ dyskryminacĚjĚ z prziczĚnĚ pandemijĚjĚ, mnĚj jak 5% vestrzŏd pŏdszĚkŏnĚch Lemkŏv vskŏzĚlĚ, co czĚlĚ sĚ v czas pandemijĚjĚ traktovŏni jak zagrŏzba), to pĚrznĚ vĚzszĚ stĚpjenje stigmatizacĚjĚ daŏ sĚ wuzdrzec vestrzŏd KaszĚbŏv, zŏs dosc tĚlĚ vĚsokĚ kŏl Szłŏzŏkŏv.

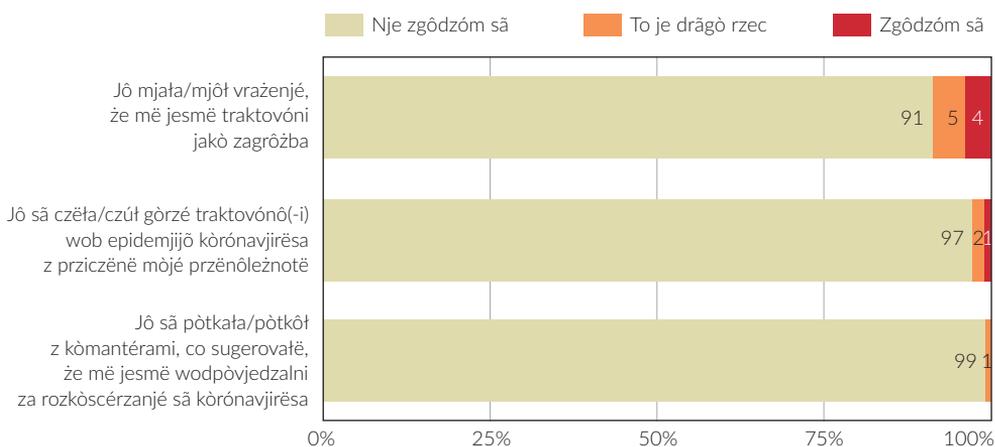

Diagram 11. Mjara stigmatizacĚjĚ z prziczĚnĚ COVID-19 vestrzŏd Lemkŏv. RozŏlozĚnja wodpŏvjesci z agregacĚjŏ pŏzitivnĚch (4-7 na mjarze sĚtmĚpŏnktovi, gdje 7 woznŏczĚaŏ “jak nŏbarzĚ sĚ zgŏdzŏm”) a tĚz negativnĚch (1-3 na mjarze sĚtmĚpŏnktovi, gdje 1 woznŏczĚaŏ “njĚjak sĚ nje zgŏdzŏm”)

Vestrzŏd pŏdszĚkŏnĚch przĚ nas KaszĚbŏv 5% deklarovalĚ, co wonji spŏtkalĚ sĚ z kŏmentĚrami sugerĚjŏcĚmi, ze KaszĚbjĚ sŏ krziv zŏ to rozkŏscĚrzanĚ sĚ kŏrŏnavjirĚsa. Jistni wodsetk dosvjŏdcziĚł njespravjedlĚvĚgŏ traktovanĚjŏ v czas pandemijĚjĚ. Vnet 6% pŏdszĚkŏnĚch KaszĚbŏv mjelĚ pŏczĚcĚ v czas pandemijĚjĚ, ze etnjicznŏ vjikszosc traktĚje jejich jakno zagrŏzba.

NŏmŏcnĚjszi stĚpjĚnj stigmatizacĚjĚ z prziczĚnĚ COVID-19 mĚ vjidzelĚ v przypŏdkŏ Szłŏzŏkŏv. To mŏzĚ bĚc sparlĚczŏnĚ z tim, ze na zimkŏ 2020 Szłŏsk mŏcovŏĚł sĚ

z waŃ zachŏrzenjŃw, a w mĚdiach szĚrok pjiŃsalĚ wo zachŏrzenjach w szlŃskjich czerpjkach. Z kŃmentĚrami sugerĚjŃcĚmi wŃdpŃwjedzalnoc spŃtkaŃo sĚ 64% pŃd-szĚkŃnĚch przez nas SzlŃzŃkŃw, 68% czĚŃo sĚ traktŃwŃnĚch jakno zagrŃzba, a 44% narzĚkaŃo na zachŃwŃnja dyskryminĚjŃcĚ wŃd stronĚ pŃlskjĚ wjkszosce.

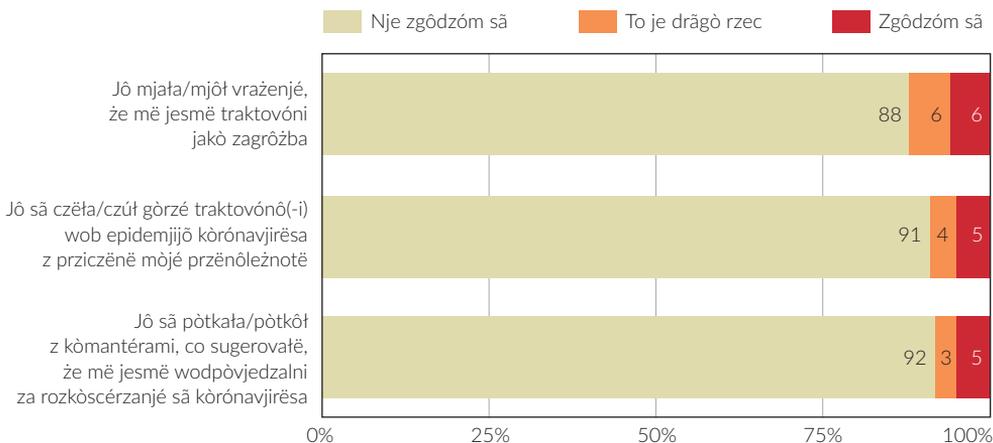

Diagram 12. Mjara stigmatizacĚjĚ z prziczĚnĚ COVID-19 vestrzŃd KaszĚbŃw. RozŃŃoenja wŃdpŃwjesci z agregacĚjĚ pŃzitywnĚch (4-7 na mjarze sĚtmĚpŃnkŃtŃwi, gdcze 7 woznŃczaŃo "pŃ prŃwdcze sĚ zgŃdzŃm") a tĚz negatywnĚch (1-3 na mjarze sĚtmĚpŃnkŃtŃwi, gdcze 1 woznŃczaŃo "pŃ prŃwdcze sĚ nje zgŃdzŃm")

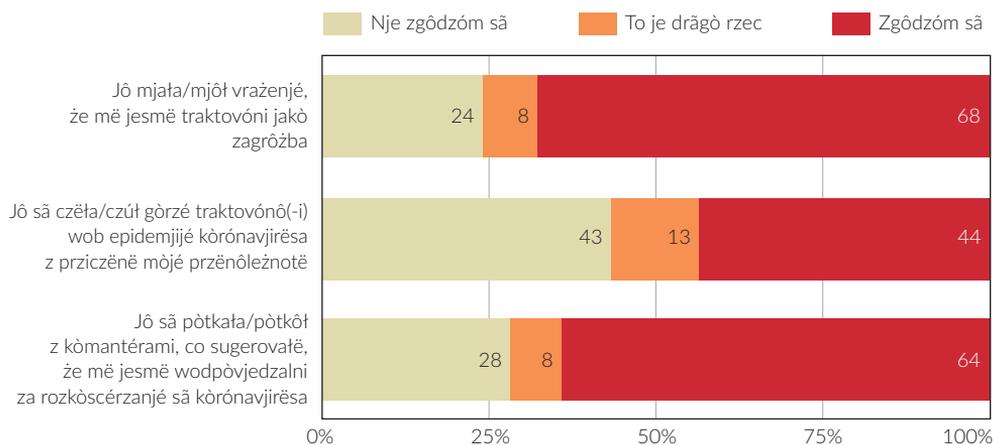

Diagram 13. Mjara stigmatizacĚjĚ z prziczĚnĚ COVID-19 vestrzŃd SzlŃzŃkŃw. RozŃŃoenja wŃdpŃwjesci z agregacĚjĚ pŃzitywnĚch (4-7 na mjarze sĚtmĚpŃnkŃtŃwi, gdcze 7 woznŃczaŃo "jak nŃbarzĚ sĚ zgŃdzŃm") a tĚz negatywnĚch (1-3 na mjarze sĚtmĚpŃnkŃtŃwi, gdcze 1 woznŃczaŃo "njijak sĚ nje zgŃdzŃm")

Dalé mě pŏstanovjilě spravdzěc nŏstāpstva stigmatizacějě z prziczĚně COVID-19. Hewo dlŏte mě zrobylě seriā mnogich analiz regresějě, v jakjich mě kŏntrolovalě rěchlěszě dosvjŏdczenja dyskryminacějě (mjerzoně pŏdmjarŏ dyskryminacějě z mjarě Acculturation Stress Inventory). Na zmjennŏ běta vprovadzŏnŏ v pjerszim krokŭ analizŏv regresějě, a v drěgjim krokŭ mě dodalě dosvjŏdczenjě vosoblěvě stigmatizacějě z prziczĚně COVID-19. Dzāka temŭ mě mŏglě spravdzěc, na kŭli stŏn epidemijje kŏrŏnavjirěsa bět prziczĚnŏ pŏgŏrszenjŏ sā psychiczněgŏ zdroyjŏ ě dezadaptacij-něch zachŏvanjŏv v czas epidemijje, njezanŏležno wod rěchlěszěch dosvjŏdczenjŏv dyskryminacějě. Analize takjě mě robylě na pŏdszěkŏněch z mjĚszĚznŏv szlŏzkjě a těż kaszěbskjě. To běto dlŏte, Źe – jak dŏně nŏ to wostaě bŏczenjě vězě – dosvjŏdczenja stigmatizacějě z prziczĚně COVID-19 vestrzŏd Lemkŏv bětě dosc tělě mŏtě, cobě vprovadzěc je do mŏdĽa jakno zmjennŏ klarějŏcŏ; lěczba anket zrobyŏněch vestrzŏd Vělemŏvjŏn nje běta ale dosc tělě vjŏlgŏ do zrobyenjŏ statisticzně analizě.

Zestŏvk 5. VpĽiv stigmatizacějě z prziczĚně COVID-19 na zachŏvanja a těż nŏdbě tikajŏcě sā epidemijjě ě mjarě psychiczněgŏ zdroyjŏ v prŏbje Kaszěbŏv. Rezultatě dlŏ drěgějěgŏ krokŭ analizě regresějě zvjeloně (przě staticzni kŏntroli rěchlěszěch dosvjŏdczenjŏv dyskryminacějě)

	Psychiczni dobrostŏn	Teorěje sprziěsěji na těmā COVID	Tezaurizatorskjě zachŏvanja	Eksploativně zachŏvanja	Zbjěr woglověgŏ lěkŭ
Rěchlěszě dosvjŏdczenja dyskryminacějě	-0,04	0,04	0,14**	0,04	0,07
Stigmatizacějŏ z prziczĚně COVID	-0,14**	0,17**	0,15**	0,15***	0,15***
R ²	0,02***	0,03***	0,06***	0,03***	0,04***

Analize regresějě robyŏně na prŏbje Kaszěbŏv pŏkŏzatě, co stigmatizacějŏ z prziczĚně COVID-19 pŏ prŏvdze dosc tělě znjijŏ psychiczni dobrostŏn Kaszěbŏv jak těż provadzi do roscenjŏ lěkŏvěch reakcij v czas pandemijjě (mjerzoněch mjarŏ GAD, to je zbjerŭ woglověgŏ lěkŭ). V pŏdszěkbach kaszěbskjěgŏ spŏla mě zmerkalě, Źe pŏdszěkŏni, chtěrni dosvjŏdczělě stigmatizacějě z prziczĚně COVID-19, czāscě sā przěznŏvalě do dezadaptacij-něch zachŏvanjŏv wob pandemijjŏ (np. nadmjarověgŏ gromadzenjŏ jedzenjŏ ě bazověch vŏrov abŏ brěkŏvanjŏ regul spŏlevě jizolacějě do realizacějě vtŏsněch cělŏv). To sŏ tipŏvě lěkŏvě zachŏvanja v czasŭ epidemijjě, parĽaczoně z njezavjěrzenjim regulacějŏm vprovadzŏnim przez vĽadzā ě pŭbliczně jinstitucěje. Nŏdto lědze dosvjŏdczajŏci ve vjkszim stāpjenjŭ stigmatizacějě z prziczĚně COVID-19 czāscě věznŏvajŏ kŏnspjiracijně teorěje wo kŏrŏnavjirěsŭ, jakě v tim falŭ

pòkazějō na njen jakno na nŏrzãdŏ pŏliticzně bjŏdkji stĕžŏcě do zdoběcŏ vŏlde nad svjatã. Mě nje zmerkalě statisticzno vŏzněch zvjŏzkŏv stigmatizacěj z prziczěně COVID-19 z racionalněmi zachŏvanjami wochnŏnněmi v czasŏ pandemijjě.

Zestŏvk 6. Vpliv stigmatizacěj z prziczěně COVID-19 na zachŏvanja a tĕž nŏdbě tikajŏcě sã epidemijjě ě mjarě psychiczněgŏ zdrovjŏ v prŏbjě Kaszĕbŏv. Rezultatě dlŏ drĕgjěgŏ krokŏ analizě regresĕjě zvjeloně (przĕ staticzni kŏntroli rĕchlĕszĕch dosvjŏdczenjŏv diskrimjinacějě)

	Wochnŏnně zachŏvanja	Tezaurizatorskjě zachŏvanja	Zbjĕr lĕkŏ woglovĕgŏ
Rĕchlĕszĕ dosvjŏdczenja diskrimjinacějě	-0,04	0,03	0,11*
Stigmatizacějŏ z prziczěně COVID	0,14**	0,12*	0,08
R ²	0,01**	0,02**	0,03***

V przipŏdkŏ Szlŏzŏkŏv mě zmerkalě, ŗe kjěj dosvjŏdczenjě stigmatizacějě z prziczěně COVID-19 sã nje przektŏdŏ na pŏgŏrszenjě dobrostanŏ czĕ vjikszejŏ lĕkŏ, to stigmatizacějŏ mŏ szlachŏjŏcě jak kŏl Kaszĕbŏv kŏnsekvencějě dlŏ aktivnosci v reakcěji na pandemijjŏ, takjich jak tezaurizatorskjě zachŏvanja (nadmjarově gromadzenjě produktŏv z prziczěně epidemijjě). Pŏ drĕgjěmŏ dosvjŏdczenjě stigmatizacějě sã przektŏdaŏ tĕž na njejedně zachŏvanja wochnŏnně (noszenjě larvŏv, trzymanjě spŏlevĕgŏ distansŏ ětĕ.). V przipŏdkŏ Szlŏzŏkŏv dosvjŏdczenja diskrimjinacějě provadzĕtĕ tĕj do zrŏnjicovŏněch zachŏvanjŏv z prziczěně COVID-19, jistno tĕch adaptacijněch, jak nĕch dezadaptacijněch.

SZLŌZŌCĚ V CZAS PANDEMJIJĚ COVID-19

Bartłomiej Wanot (Bartłŏmiej Wanot)

Chŏc dzivno to brzĕmji, rzeczĕma so, co pandemijjŏ wotemkŏ Szlŏzŏkŏm vjele novĕch mŏžlĕvŏsci. Przenjesenjě vnetka caŏlě aktivnosce lĕdzkjě v ciber-svjat zrobjito, ŗe Szlŏzŏcě na barzĕ przĕrĕchtovŏni ŏrt zacznĕně dzejac v jinternece. Brzadã tegŏ bĕto kjiles daleczněch (online) debatŏv (np. v tĕmjě spŏsobŏ pŏ Kadzmjerzŏ Kŏtzŏ), jinaugŏracějŏ szlŏskŏjãzĕkŏvĕgŏ teleturnĕra „Co? Kaj? Kej?” abŏ zvjikszone aktivnosce v editovanjim szlŏskěj Wikipedějě.

Nje woznŏczŏ to nijjak, ŗe dĕcht vszĕtkŏ sã malovaŏ v jasnĕch farvach. Baro dotkŏ Szlŏzŏkŏv no wograczenjě z prziczěně pandemijjě, jakjim bĕto zamknjãcě greŏcŏv. Mjeszkaŏcě zŏdĕ Gŏrnĕgŏ Szlŏska, wod sto lat na sztĕczni ŏrt pŏdzelonĕgŏ paŏstvŏvŏ greŏcŏ na Wolzi, dĕrch trzimajŏ kŏntaktĕ personalně, famjilijně, geszeftově abŏ varkovně, a njemŏžnosce vĕjachanjŏ do robŏtĕ, drĕchŏv czĕ na kŏpjisz – jakĕ to jachanja wod vstŏpjenjŏ Pŏlskjě ě Czeskjě Repŏblikji do zone Schengen bĕtĕ prosto rzeczŏ czĕsto jasnŏ – vjele lĕdzi zrobjito baf.

Nódto jú wod pòczòtkù pandemijjé, kjéj z prziczènè masovèch testów przesèvnèch ro-bjonèch v czerpijskach szlòskjé wojewòdztvò kònsèkventno wostòwało "liderà" vedle lèczbè vèkrètèch zakaženjów, przez Pòlskò przelata sà vała procèmszlòskjégò "hejtù". Džel jinter-netovèch kòmèntatorów vèròzòt svòjà njechàc do lèdzi ze Szlòska: „Wszystko przez pierdo-lonych węglójadów”, „Śląskość to nienormalność”, džel próbòvòt vèklarovac no zjavijiszcze przez wodwołanjé sà do stereotipów: „Hanysy, jak wiadomo, nie lubią myć rąk (...), dlatego hanyski Śląsk choruje, a pobliskie wyższe kulturowo i cywilizacyjnie Zagłębie ma znikomą ilość przypadków”, a jini bédovałè rozdrzeszenjé problemù: „Zamknąć Śląsk do cholery!!!” abò jesz mòcnjé: „A nie prościej byłoby ich zbombardować?”, „Otoczyć ich murem, czotgi na ulice i pilnować, żeby żaden hanys nie uciekł”.

„Hejt” tikòt sà njé blòs neté; v pròvdzèvim svjece dało sà wuzdrzèc przetròfkji wodmòvè svjòdczenjò słuźbè (vtf. danjò jizbè letnjikóm v letnjiskòvèch vsach) lèdzóm ze szlòskjim akcentà czè z rejestracijněmi tòflami ze szlòskjégò wojewòdztva, zdarzètè sà též vèpòdkji przebjicò panè “szlòskjim” autóm.

Stón pandemijjé baro mòcno zatèmlovòt nòternèmi karnòlami kòmùnিকacèjé v szlòskjim jàzèkù. Dò sà zmerkac v tim falù tendencèjò do wuživanjò szlòzczèznè v gòdce, le též do womjijanjò jé v pjsanjú (z prziczènè felènkù fùl kòdifikacèjé abò njižszégò sztatèšù), przez co młòdi lèdze vjedno vkòł, chòc na wuczbach, na jakjich kòrzèstalè z pòlskòjàzèkòvèch wuczòvnikjów, czàszczè wuživalè wurzàdovégò jàzèka, na pauzach gòdalè ze sobò pò-szlòskù. Przeršcè na dalecznò wuczba znjikvjito nen sztòt pauzè mjidzè zajmamè jakno ležnosce do gòdkji, a szkòlòce, zmùszoni do gòdanjò v pjerszi rèdze przez pjsemné jinter-netové kòmùnিকatorè, nje przełòczalè sà na szlòskji kòd. Tim barzè zgjinànè bùtnové pòtkanja jakno nòtèrnè strzodovjiskò kòmùnিকacèjé v mòlovim jàzèkù.

Czèsto zagjinàno vjele zvèkòv a tradicij, co parłàczètè mòlové spòla, wosoblèvje jejjich starszèch wustnèch. Njicht nje wugòdovòt sà na *szkubańy pjrzo* razà, lèdze nje gralè v gòspòdach v szkata. Bòjiszcza balarzów, jakjé nje ròz (vtf. v Chòrzovje) bètè njeformalnèmi wostrzòdkami rozkòscérzanjò szlòskjé apartosce, bètè zamkté.

STIGMATIZACĚJŌ V PŌLSKJICH MÉDIACH

Szymon Gruda, Joanna Maryniak

Ve vjòlgji lèczbje przikladè diskriminacijněch è przemògòvèch vèpòvjesci è zachòvanjów do etnjicznèch mjészèznów v pjerszèch ksàžècach epidemijjé COVID-19 v Pòlsce zarejistrovalè aktivjiscè è aktivjistikji Ferejnu „Nigdy Więcej” v pùblikacèji *Wirus nienawisici: „Brunatna Księga” czasu epidemii* (Warszawa 2020). V tim czasù v presovèch artiklach è mèdialnèch vèpòv-jescach pòvtòrzałè sà wudbè parłàczòcè z epidemijilògicznò zagròžbò persònè pòchòdzòcè z Óstovè Azie (njimò tegò, co vjirès SARS-CoV-2 jú téj bèł wod jakjégòs czasù przètòmni v Europje). Vestrzòd zamanòvszè pòvtòrzajòcèch sà dbòv dò sà vèrechòvac siganjé pò ste-reotipè tikajòcè sà zvèkòv kùlinarnèch krajów rejonù (wosoblèvje gòdkji, że njibè zdrojè pjerszégò zakòženjò novim kòronavjirèsà mjało bèc jestkù z szàtopjerza), jak též teorèje sprzisè-gji tikajòcè sà njibè to sztècznégò charakterè vjirèsa, jakji mjòt bèc pò pròvdze bjològicznò

bronjŏ vĕszĕkŏvŏnŏ z pŏlĕtŭ rzŏdŭ ChRL-D. Nĕ vĕpŏvjesce, przektŏdajŏcĕ sŏ na realnĕ aktĕ diskriminacĕjĕ ě przemŏgji, daŏ sŏ vjidzec navetka v mĕdiach tzv. „głŏvnĕgŏ zochŭ”, tĕ nje bĕtĕ cĕzĕ tĕz dzĕlovi pŏlitikŏv ě paŏnstvŏvĕch wurzŏdnjikŏv.

Pĕrznŏ mjĕ bĕto vĕpŏvjesci, v pjerszi rĕdze v pŭbliczni televizjĕji, v gadĕjŏcĕch zrzesz mjedze epidemjologicznim stanŏ v krajach zŭdovĕ Europĕ, tĕz v Njemcach ě Szvĕdzcĕ, a bĕtnoscŏ wuchŏdnjikŏv ě mjigrantŏv z krajŏv Blĕzkjĕgŏ Őstŭ. Njevjŏlgji sig, mŏcno wogranĕzoni do mĕdiŏv wo ekstremalno pravjicovim profjilŭ, mjaĕ vĕpŏvjesce partŏczŏcĕ epidemjologicznŏ zagrŏzbŏ ze Źĕdami – wosoblĕvje v kŏnteksce rozmajitĕch teorij sprzisĕgji – a tĕz persŏnami LGBT+.

V czŏdze wod maja do serzpnja 2020 r. mĕdiŏvĕ relacĕje bĕtĕ zdomjinŏvŏnĕ przez vjadŏta wo wognijszczach zakaŕenjŏv na terenje szlŏskjĕgŏ wojewŏdztva. Nje felovaŏ tĕj rzetelnĕ klĕkji dŏvajŏcĕ bŏczenjĕ na gŏstosc lĕdztva, przĕtomnosc vjŏlgjich jindustriálnĕch fabrik ě – nŏvjiksizim dzĕlŏ – na skŏncentrovanjĕ testŏv v karnach tĕch, co majŏ zvĕzonĕ rizikŏ zakaŕenjŏ sŏ, jakno na prziczĕnĕ vjiksĕ lĕczbĕ zicher pŏcvjerdzonĕch przipŏdkŏv COVID-19 v tim rejonje.

Trŏjfatĕ sŏ rŏvnak tĕz narracĕje richtich stigmatizĕjŏcĕ, m. dr. njeprŏvdzĕvĕ vjadŏta wo rzŏdovĕch planach zamknjŏcŏ grencŏv wojewŏdztva; tĕz v tekstach dosc tĕlĕ vĕvŏzonĕch v jich charakterze nalŏzatĕ sŏ pŏtencialno stigmatizĕjŏcĕ wudbĕ, np. głŏszŏcĕ, Űe „Ślŏsk jest odpowiedzialny” zŏ ten dosc vjŏlgji wodsetk zachŏrzenjŏv, abŏ, Űe pandemijji v Pŏlsce bĕ bĕto kŭŏnc „gdyby nie Ślŏsk”. Tĕj-sĕj pŏdŏvatĕ vĕpŏvjesce lĕdzi pŭblicznĕch, jakji robjilĕ krziv za epidemjologiczni stŏn mŏlovŏ kŭlturŏ ě stereotipŏvĕ pŏznakji Szlŏzŏkŏv, m. dr. kŭlturŏ pŏtikanjŏ sŏ v towarzĕstvje czĕ njibĕ to njetrzimanjĕ vskŏzkŏv higienĕ. Tak samŏ v tim przipŏdkŭ dochŏdaŏ do aktŏv diskriminacĕjĕ, a navetka przemŏce – v pjerszi rĕdze przemŏgji słŏvnĕ v kŏmentĕrach v servisach spŏlevĕch ě jinfŏrmacijnĕch – v kjerĕnkŭ gŏrznjikŏv, Szlŏzŏkŏv ě mjeszkaŕcŏv szlŏskjĕgŏ wojewŏdztva caŏvno.

Bŏkŏ vĕmjŏnovŏnĕch vĕzĕ treŏdŏv rzŏdkŏ kjĕj pŏjŏvjatĕ sŏ v presovĕch artiklach wudbĕ stigmatizĕjŏcĕ pŏtencialno v kjerĕnkŭ jinĕch mjĕszĕznovĕch karnŏv. V tim falŭ v lipcu 2020 jeden z vjikszych pŏlskijich jinternetovĕch pŏrtalŏv dŏŏ artikel tikajŏci sŏ zretanjŏ przez maltaŏskji bŏt sztrŏdovĕ straŰĕ 94 wuchŏdnjikŏv z krajŏv Afrikji; artikel mjŏŏ njevudŏni titel: „Uchodzcŭ dostali siĕ do Europy. Wiĕkszoĕ ma koronawirusa”.

STIGMATIZACĚJŌ V CZAS PANDEMIIJĚ: VĚROZMJENJA Ě BĚDĚNKJI

Michał Bilewicz, Szymon Gruda, Joanna Maryniak

V czasŭ epidemjicznĕgŏ krizisŭ njechtĕrnĕ wod nŏrodnĕch mjĕszĕznŏv v Pŏlsce dosvjŏdczĕtĕ stigmatizacĕjĕ z prziczĕnĕ COVID-19, a kŏl drĕgijich dosvjŏdczenja takjĕ bĕtĕ njespŏdzajno rzŏdkjĕ. V przĕtrŏfkŭ Kaszĕbŏv – pŏ dzĕlŭ v przĕtrŏfkŭ Szlŏzŏkŏv mĕt – mĕ zmerkale pŏvŏznĕ negativnĕ kŏnsekvencĕje kŏl lĕdzi dosvjŏdczĕjŏcĕch stigmatizacĕjĕ z prziczĕnĕ COVID-19, chŏcŏ ve vĕpŏdkŭ Kaszĕbŏv takjĕ dosvjŏdczenja bĕtĕ dosc tĕlĕ rzŏdkjĕ. Lĕdze dosvjŏdczajŏci stigmatizacĕjĕ czŏscĕ reagŏvalĕ na chĕrŏ z baro vjŏlgjim strachŏ

(vtf. žorgajōcě jōdā, co mògło běc zagrōžbŏ do dowozŏv produktŏv), czāsczě wonji vje-rzělě v teorěje sprzisěgji tikajōcě sā kōrŏnavjirěsa; czasā ně dosvjōdczenja wodbjijātě sā těz na jejich dobrostanje. Vŏrt je napjjsac, co mě zmerkalě dosc jednākě kŏnsekvencěje przě pŏdszěkbje zasedzałěgŏ lědztva v Meksikŭ – tam těz stigmatizacějŏ z przicěně COVID-19 provadza do wobnĵizěnjŏ dobrostanŭ, pŏgŏrszenjŏ psychiczněgŏ zdrovjŏ ě zachŏvanjŏv dez-adaptacijněch. Procěmdzejaně stigmatizacějě z przicěně COVID-19 je varěnkā dobrěgŏ fŭnkcioněrovanjŏ mjěszěznověch karnŏv v czas pandemijějě.

Wograńczenějě stigmatizacějě z przicěnŏv chěrě nje je trŭdně – signje efektyvnŏ kŏmŭ-nikacějŏ, rŏvno na stāpjenjŭ państva (jinstrukcěje do wurzādnĵikŏv ě stŭżbŏv sā zajimajōcěch wograńczanĵim mjarě epidemijějě), jak těz na stāpjenjŭ mědiŏv (pŏradĵikĵi zortŭ „stylebook” do presě abŏ elektronĵiczněch mědiŏv, wustalajōcě ōrt pjisanjŏ wo spravach etĵnicnosce ě wo problemach pŭbliczněgŏ zdrovjŏ). V rejonach, dze mjeszkŏ vjele lědztva etĵniczněch czě nŏrodněch mjěszěznŏv vŏrt je wuvrazlěvjic szkŏlněch robjŏcěch z mŏdima. V robŏce ze szkŏlŏkami wonji majŏ pŏdsztrichŏvac, co pandemijŏ mŏ wuniversalni charakter, a ŏŏdnŏ z kŏnkretěněch mjěszěznověch grěp nje je barzě naraŏonŏ na zachŏrzenějě, a tim barzě nĵi mŏ vĵiksě zdolnosce do jě transmĵisějě. Hewo na takĵi ōrt mĵara stigmatizacějě z przicěně chěrě mŏže běc dosc tělě wograńczonŏ.

V stanje epidemĵologiczněgŏ krizisŭ rzetelnŏ klěka do spŏla wo zagrŏžbach zdrovjŏ je nŏvaŵnjěszŏ robŏtŏ mědiŏv. Krizisově staně czāsto provadzŏ do roscenjŏ ksenŏfŏbjiczněch pŏstavŏv ě zachŏvanjŏv; nŏt je těj na wosoblěvi ōrt zdrzec nŏ to, co bě nĵe pŏdskacac takĵich nŏstrojŏv. V szlachŭjŏcěch leŵnoscach nŏpjervě vŏzně je nĵevĵelaně stereotypŏv tikajŏcěch sā mjěszěznověch grěpŏv jak těz nĵe wuŵivaně scvĵerdenjŏv mŏgŏcěch běc przicěnŏ pŏczěcŏ krzĵvdě vestrzŏd nŏleŵĵĵikŏv těch karnŏv, jak ě stigmatizacějŏ czě nĵedovjěrnotā ze stroně vĵikszosce.

Nŏleŵĵĵicě vĵikszoscevdě grěpě mŏgŏ nĵe rozmjŏc, co sfŏrmŭŏtovanja przez nĵich wuŵi-vŏně czāsto sā vpĵěsějŏ v egzistěrějŏcě, chŏc mŏže czasā bez svjadŏmŏsce, nĵedovjěrnosce ě je zmŏcnĵajŏ; dlŏte v przětrŏfkŭ gazětnĵikŏv mŭszi sā pŏznac z problematikŏ tikajŏcŏ sā dŏně mjěszězně ě fŏrm stigmatizacějě, z jakĵima wona sā pŏtikŏ. Wosoblěvje nŏt je zalecěc wuŵivaně bědověněch przez bětnĵikŏv mjěszěznověgŏ karna vŏŏsněch mĵonŏv, jĵich pjĵěnkŭ (v pŏlskĵim jāzěkŭ vĵŏlgŏ lětrŏ v pripŏdkŭ karnŏv samŏ sā jĵidentĵikŭjŏcěch jakŏ nŏrodnosce) abŏ translěteracějě, věstrzegac sā pŏjmĵenjŏv, co sŏ lěchŏ wodbjěrŏně, nĵe dosc mŏděrněch czě nĵeakŭrŏtněch, rozeznaně běnověch rozrŏŵnĵenjŏv ě pŏdgrěpŏv. Dobrim zdroĵā takĵě vĵedze sŏ tekstě dŏně v tradĵicĵijněch ě spŏlevěch mědiach przez saměch nŏleŵĵĵikŏv mjěszěznŏv.

Zgŏdno z pŏlětami Svĵatovi Worganĵizacějě Zdrovjŏ do nazvanjŏ patogenŏv ě věwŏŏŏněch przez nĵe chěrŏv je trzeba wuŵěvac mĵonŏv neutralěch. Nĵe nŏleŵi nazěvac jĵich z pŏmŏcŏ wodĵjesenjŏv do kraju abŏ rejonŭ, v jakĵich pjĵersi rŏz bětě věkrětě, kŏ to mŏže provadzěc do stigmatizacějě mjeszkańcŏv ě lědzi pŏchŏdzŏcěch tamstŏdka. Jesz jině tikajŏcě sā mědiŏvěch věpŏvĵesci běděnkĵi tě samě worganĵizacějě dŏvajŏ bŏczeně na womĵi-janějě mĵonŏv czěnĵŏcěch przĵibjŏrā lědzi co sŏ chŏri (takĵich jak „pripŏdkĵi” czě „wofĵarě”) abŏ kŏntějŏcěch něch lědzi jakŏ zagrŏžbā („nosěcele”, „lědze pŏdezdrŏni wo běcě zagrŏžbŏ”, „przenoszŏci” czě „zaraŵajŏci”). Nŏt je, cobě jinstrukcěje do mědiŏv pŏdsztrichŏvatě pŏlětě, bě epidemĵiczněch chěrŏv wo globalnim sigŭ nĵe rzeszěc z kŏnkretěněmi rejonami. Zamĵast „chińskŏ chŏroba”, „vĵirěs z Wuhan”, „vĵirěs z Aziě”, lepĵě je wuŵěvac wokreslenjŏv

genau sã tikajöcëch döné chòrosce, henë takjich jak „kòronavjirës SARS-CoV-2”, „zbjér cãzkjégò wostrégò zachòrzenjò wukładú dechòvégò”, „chòroba COVID-19”. Chòc në bédënkji nje tikajö sã blós le nõležnjikóv mjészëznóv, jich przestrzeganjé je v tim przipòdkú wosoblëvje vòžné z przyczënë apartnégò naraženjò na stigmatizacëjò ě pòvtórnò vjiktimjizacëjò mjészëznovëch grëpóv, czãsto jesz baržé naražonëch na zdrovòtné, spòlevé ě ekònomjiczné rezultatë epidemjologicznëch zagróžbóv.

Mjészėznovė jãzėkji v Pòlsce ě jich brėkòvnjicė: diagnoze, bjòdkji a tėz szstrategije vspjarcò ě wodrodė

*Justyna Olko, Joanna Maryniak,
Magdalena Skrodzka, Bartłomiej Chromik*

Procėm temù jak lėdze mėsłò, Pòlskò nje je krajã jãzėkòvò jednakjim ě njė blòs dlòte, co tútak sò mjigrancė. Dzisdnja na teritorium naszėgò kraju wuzivò sã co òmnnjė 17 drzėnjovėch (zasedzałėch) jãzėkòv ě jãzėkòvėch wotmjanòv, chòc do tegò, co bėto przed II svjatovò wojnò, na lėczba sã zmjėszėła vjicė jak wo pòtovã⁷⁵. Pò rokù 1945 v kòmunisticznim režimje brėkòvnjicė mòlovėch jãzėkòv sã stalė doc s tėlė “njevjdzalni” (kò barzė mòže: nje do wuczėcò) ě wostalė pòddòni dńugòvarajòci asimjilacijni pòlitice. Njimò zmjanė jãzėkòvė pòlitikji pò 1989 rokù dalė njė vszėtkjė mjészėznovė jãzėkji wuzivòné na teritorium Pòlskji sò wuznòné przez państvò. Nòvažnjėsim pravnim aktã v tim wobrėmjenjim je *Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym*⁷⁶.

Apart do dzevjnič òrodnėch mjészėznòv (bjòtorúskjė, czeskjė, lėtevsjkjė, njem-jeckjė, wormjańskjė, rúskjė, slovackjė, wukrajińskjė ě žėdovskjė), wustòv defjinjuje etnjicznė mjészėznė jakno grėpė, co sã nje jidentifikujò z jinim “teròczasnim òrodã zworganizòvònim v svòjim państvie”. Statėš etnjicznė mjészėznė majò tėj v tim pravnim akce dostòné mjészėznė: karajimskò, lemkòvskò, romskò ě tatarskò. Vedle wustavù etnjicznò mjészėzna “na javerni òrt apartnji sã wod drėgijich wobėvatelòv jãzėkã, kùlturò abò tradicėjò” (tėj tútak jãzėk je le kriterium mòžlėvim) ě “dòži do trzimanjò svòjėgò jãzėka, kùlturė abò tradicėjòv”. Jednim z kriteriòv je tėz fakt zamjeszkanjò “dzisdnjovėgò teritorium Pòlskji Repùbljikji wod co òmnnjė 100 lat”. Takji òrt defjinjovanjò sztatėšú

⁷⁵ <http://inne-jezyki.amu.edu.pl> [przėstãp: 29.07.2021].

⁷⁶ Vòrt je tėz napòmknòc, co Pòlskò pòdpjisa *Europejskò kòrtã jãzėkòv rejonálnėch abò mjészėznovėch*, jakò wujmúje baro kònkret wobrzėszkji (na przikłòd na njivje edukacėjė) tikajòcė sã tėch jãzėkòv wuzivònėch na teritorium dònėgò kraju. Ròvnan òrt ě wobrėmjenjė jimplementacėjė jė pòstanovjenjòv rodzi wod pòczòtkù doc s tėlė zastrzėgòv ekspertòv a tėz Radzėznė Europė Europejskjė Kòmjisėjė, v tim np. to, že nji ma edukacėjė v mjészėznovėch jãzėkach abò rozkòscėrzanjò vjėdzė wo mjészėznach szėrok v spòlù.

“mjészézne”, wod góre narzúconi przez państvò, robji, że etnjiczné karna, kjéj chcò dostac wofjcialni sztatès, mùszò pòkazac, że spòłnjajò nē varēnkji vĕapartnjonē v wu-stavje. Jejich włòsné kriteria apartnjenjò sã grĕpĕ ě nòlezenjò do njé, a téz wosoblĕvé znankji javernotĕ, nje sò czĕsto hewo v tim procesú bróné pòd wuvògã.

Ježlĕ jãzĕk nje je za przēmùsz pjersorzãdni dlò vĕapartnjenjò etnjiczné mjészézne, to zamktò v wustavje defjinjicĕjò rejonalnégò jãzĕka vòrt je wopasovanjò. Hewo je to jãzĕk “tradicijno wuživóni na teritorium dónégò państva przez jegò wobĕvatelòv, co sò karnã læczbòvò mjészim wod resztĕ lædztva negò państva” a téz “je jinakszi jak wofjcialni jãzĕk negò państva; to nje wobjimò anjé dialektòv wofjcialnégò jãzĕka państva, anjé jãzĕkòv mjigrańtòv”. Tòkjel z tim je takji, že nji ma nòwukòvĕch, dĕchto-vnĕch kriteriòv rozróznjenjò “jãzĕka” ě “dialektú”. Wustòvcovje nje przĕjãnĕ faktú, že ze sociolingvjisticznégò pùntkú zdrzenjò wurzãdovi jãzĕk je blòs “dialektã”, jakji wostòt wupjerszoni ě wuznóni za “sztandardovi jãzĕk”, czasã v efekce dodòtkòvò a na sztĕcz-ni òrt vprovãdzone štandarizacĕjé. Na baro prosti òrt tòkjel rozróznjenjò “jãzĕkòv” ě “dialektòv” wujòn dekadĕ temù Max Weinreich: *a szprach iz a dialekt mit an armej un flot* (“jãzĕk je dialekt z wojskã ě wokràtama”). V dzejanjú téj to sò czĕsto pòliticzné rozdrzeszenja. V tim falú na Bałkanach, pò rozpadnjenjú sã Jugòslãvjé, nové państva rozpòczãnĕ rozvjicĕ włòsnĕch štandardovĕch jãzĕkòv. Relativnò je téz sprava wostrĕ-gò rozróznjenjò germańskjih jãzĕkòv Skandinãvjé. Chòcò læterackjé wotmjanĕ deń-skjégò, szvédzkjégò ě norveskjégò sò vzajemno zrozmjãtĕ, to je sã wuznòvò pòvszech-no za apartné jãzĕkji⁷⁷. Kò przĕ takjim felĕnkú lingvjisticznĕch kriteriòv, co decĕdĕjò wo wuznanjú dóné gòdkji za jãzĕk abò dialekt, vòzni głòs bĕ mjaò mjec samò spòle brĕkòvjikòv henĕ negò jãzĕka.

Je vjidzec, co jideologijò dzelòcò jãzĕkòvé kòntinua na “jãzĕkji” ě “dialektĕ”, je baro rozkòscĕrzonò – tak dalek, že pravje nĕ argùmentĕ wonji wužĕlĕ v gromjicznjikú 2021 rokú v projekce stanovjiszczã rzòdú wopjinujòcĕgò negativno zmjanĕ v wustavje wo nòrodnĕch ě etnjicznĕch mjészéznych, a téz wo rejonalnim jãzĕkú, majòcé za cél danjé “szlòskjémù etnolektovi sztatès rejonalnégò jãzĕka”⁷⁸. Autorzĕ negò tekstú na sztĕvni òrt ě pò-stòrémú zdefjinovãlĕ mjona “jãzĕka”, “dialektú” ě “gvarĕ”; sã wopjar-lĕ przĕ tim na vĕdònĕch ksòžkòvò wuniversityckjih skriptach – nòvjicĕ na ksòžce *Wstĕp do jĕzykoznaustwa*⁷⁹, jakò je zamktòscò vĕktãdòv do pjerszĕgò rokú pòlonistikji VW z lat 1999–2001 – za njic majòcĕch mnogjé nòwukòvé publikãcĕje pòkazĕjòcĕ, co tútak je pòtrzeba czĕsto jinégò vezdrzenjò na dialektologijò ě mòlové jãzĕkji. Nastãpstvã tegò je, co stanovjiszczĕ rzòdú kwestionĕje, že je “apartni szlòskji jãzĕk” ě wuznòvò gò v całosci za dialekt pòlskjégò jãzĕka.

⁷⁷ Pòr. C. Gooskens, V.J. van Heuven, J. Golubović, A. Schüppert, F. Swarte i S. Voigt, „Mutual intelligibility between closely related languages in Europe”, *International Journal of Multilingualism* 15/2 (2018), 169–93, doi: 10.1080/14790718.2017.1350185.

⁷⁸ <https://www.gov.pl/attachment/41e563c4-7b5c-4480-a74a-c62ef6c6a7fd> [prĕstãp: 29.07.2021]

⁷⁹ R. Grzegorzczkova, *Wstĕp do jĕzykoznaustwa* (Warszawa: PWN, 2007).

Na dodòvk no stanovjiszce wostrzégò przed branjim szlòskjégò jãzëka za rejonalni jãzëk, cvjerdzòcë, że to mòže “bëc prziczënë jistnégò spòdzévanjò sã kòl drëgich rejonalnëch karnów, majòcëch chãc dozerac svòje mòlove »jãzëkji« (gvarë, dialektë), vtf. mjeszkańców Vëlemòjców. Wobjãcë jednégò z dialektów pòlskjégò jãzëka wochronò z prziczënë nakazów wustavù wo mjészëznach mòže jimplikòvac kòl brëkòvnjików nëch dialektów, majòcëch chãc dozerac svòjã “gòdkã”, množenjé sã chãci wobjãcò dialektù nakazami negò wustavù. Wuznòvanjé egzistencjé dalszich dialektów za rejonalné jãzëkji bë mògto na kùnc doprowadzëc do paradoksalnégò stanù, v jakjim spòle Rëpublikji Pòlskji bë bëto zložonë blòs z lëdzi, co majò na wuživk le apartné rejonalné jãzëkji bez “nòrodnégò woglovégò jãzëka”. Në cvjerdzenja rozkòscërzajò njebezpjeczné ě szkòdlëvé vjidzenjé “zagròzbë” do nòrodné vjiksoszce, jakò bë mjałë bëc mjészëznë ě jich jãzëkji. Tegò zortù mészlenjé je bazò dlò nacionalisticznëch jideologijów ě mòže bëc zdrojã diskriminacjé ě wustëgòvanjò na mjészëznë.

Spravã rozróznjanjò “jãzëka” ě “dialektù” më rëszëlë téz v naszich pòdszëkach. V anketach më pitalë nòleznjików z vosòbno vzãtëch etnjicznëch karnów, jak téz nòleznjików vjiksözëznovégò karna, tj. jidentifikujòcëch sã blòs le jakno Pòlòszë, wò to, czë majò dóni mjészëznovi jãzëk za “jãzëk” abò za “dialekt”. V przëtròfkù lëdzi jidentifikujòcëch sã jakno Szlòzòcë⁸⁰ le 36% zgòdzëto sã z cvjerdzenjim, co szlòskji to je jãzëk, a jaž 51% mjało gò pravje za dialekt (13% nje vjedzato njic do gòdkji). V grëpje Pòlòchów mjeszkajòcëch na Szlòskù ě njejidentifikujòcëch sã jakno Szlòzòcë jaž 76% mjało szlòskji za dialekt/gvarã. Do przëróvnanjò blòs përnã mnjé jak 22% lemківskich respòndentów a téz levdò 7% kaszëbskich mjało svòj jãzëk za dialekt. Procëm stanovjiszcza rzòdë vãtplëvòsci co do te, je *wymysiöerys* jãzëkã czë dialektã, nji mò vjiksoszce Vëlemòvjón⁸¹: jaž 69% sã nje zgòdzajò ze cvjerdzenjim, co vëlemòvskji to dialekt abò gvara, chòc 10% nji mò jasnégò zdanjò v ti spravje (pòdòvkji z pòdszëkù przeprowadzonégò v 2018 rokù). Czësto jinaczë vëpadajò wudbë mjeszkańców rejonù pòdbeskidzkjégò mjeszkajòcëch búten Vëlemòjców (2020 r.)⁸²: jaž 53% wuznało vëlemòvskji za dialekt/gvarã, a procëm takjémù cvjerdzenjù bëto knap 21%.

Ve vjidze spòmnojónégò wustavù ě na bazi vosòbno vzãtëch v njim kriteriów sztatës rejonalnégò jãzëka dostòt donòd blòs kaszëbskji jãzëk, jakjim pòdług pòvszechné spjiskji z 2011 r. pòsùgùje sã 108 140 sztëk lëdzi. Jakjéle próbë wuznanjò drëgich mòlovëch jãzëków za rejonalné jãzëkji sã rozbjijajò donòd – przënòmjé wofjcialno – pravje wo kriterium bëcò “dialektã”. To sã tikò vëlemòvskjégò⁸³, wuznónégò przez njechtërnëch ekspertów za “dialekt njemjeckjégò jãzëka” a téz szlòskjégò, nad jakjim vjisi

⁸⁰ N = 910, vjek: M = 43,88; SD = 18,41.

⁸¹ N = 13, vjek: M = 31,6; SD = 8,96.

⁸² N = 628, vjek: M = 37,11; SD = 15,42.

⁸³ Vëlemòvskji bët wuznóni za rejonalni jãzëk v novelizacjì wustavù ze zëptembra 2015 rokù, jednak 26. pajicznjika negò samégò rokù novelizacjì wosta zavetovónò przez Prezidenta RP Andrzeja Dudã: <https://www.prezydent.pl/prawo/ustawy/zawetowane/art.2.prezydent-zawetowal-trzy-ustawy.html>.

docigóni sztatĕs “dialektù” pòlskjégò jãzĕka. Vòrt je dac bòczenjĕ, co v trakce wostatné pòvszechnĕ spjiskji szlòskji pòdalĕ jakno jãzĕk kòmunikacjĕj jaż 529 377 sztĕk lĕdzi, tĕj to je dichtich vjicĕ njigle jãzĕków wuznònĕch przez państvò nòrodnĕch ě etnjicznĕch mjészĕznòv, v tim njemjeckjégò (96 461), bjòtorúskjégò (26 448), romskjégò (14 468) abò lemkówskjégò (4454)⁸⁴.

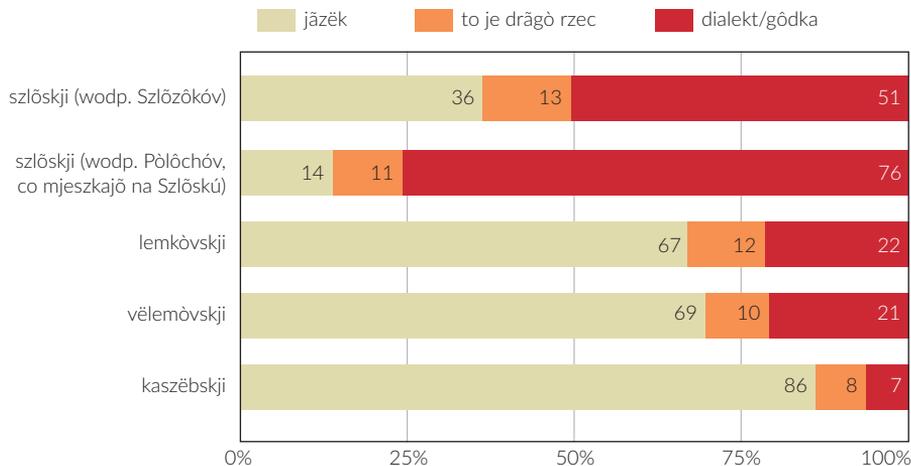

Diagram 14. Spòstrzĕganjĕ sztatĕsù jãzĕkòvé wotmjanĕ jakno jãzĕka/dialektù

Wofjcialné wuznanjĕ mjészĕznòvégò jãzĕka bez vòtpjenjò mò vptiv na jegò lepszé spòstrzĕganjĕ jak tĕż na przeživanjĕ razã baržĕ pòzitivnĕch jãzĕkòvéch stanòv zdrzeszonĕch z branjim v wuzivk (abò njĕ branjim v wuzivk) dònégò jãzĕka. Ze szkòdlĕvim pòzdrzòtkã klasifikujòcim mòlovĕ jãzĕkji ě wotmjanĕ jãzĕków jakno “dialektĕ”, a njĕ jakno fùlvòrtné “jãzĕkji”, bjòdkùjò sã brĕkòvnjicĕ mjészĕznòvéch jãzĕków na całim svjece. Vnetka vjedno na klasifikacjĕ przĕchòdò z bútna ě je przĕsvòjonò przez nòlĕznjikòv spòla. Czãsto wonji nje rozmjejò rzec, na czim pòlĕgò ròznjica mjedzĕ “dialektã” a “jãzĕkã” (czasã jakno kriterium pòdòvajò, co jãzĕk mò fòrmã pjisònò, a dialekt jĕ nji mò, abò co jãzĕk je czĕsti a dialekt “skażoni” cĕzĕmi słovami), ale wuvòzajò, co jich “dialekt” je “gòrszi”. Dlòte bivò, co wonji sã sromajò svòjégò jãzĕka ě chòvajò dzecĕ v jãzĕkù domjinĕjòcim/nòrodnim, navĕt jeżlĕ nje je won jich pjerszim jãzĕkã abò navĕt kjĕj gò richtich nje znajò. Szkòdĕ emòcionalné ě pòznaczcĕ, jakjĕ towarzò takjĕmù procesovi socializacjĕj dzeci v “cĕzim” jãzĕkù, nje jidze pòrechòvac.

⁸⁴ GUS, *Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (Warszawa, 2015). https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf, s. 81, [przĕstãp: 29.07.2021].

Bětnosc negò anachronjicznégò, pseudowuczatégò kriterium v wobòvjözějòcim pravje, jakjě bě mjało chronjic mjészéznové karna mjeszkajòcé na teritorium Pòlskji, je dosc vjòlgò zavado ě wuznanjú pròv brěkòvnjikòv mòlověch jázěkòv, jak též v danjú pevnosce baržě pòmòcni fòrmje wochroně ě rozvjicò. Nòdto wuzěcé zapjisoněch v wustavje z 2005 r. defjinjicjón mjészéznòv robji, co njě vszětcě diskrimjinovóni z prziczěnòv etnjiczněch v Pòlsce sò wobjāti rozrzòdzenjami bronjòcěmi przed etnjicno-jázěkòvò diskrimjinacějò. Wuznanjě jázěka mò njě blòs mjarā znakù, chòc ten je czěsto prosto vòžni do zmjaně lěchich jideologij ě jázěkòvěch nõdbòv, jak též daje zelgā – též vedle prava ě pjenjòdzi – v kònkretněch dzejanjach ě edukacijné mòžlěvòsce. Przikładā té pravjdtòvòsce je Kaszěbskò, dze pò 2005 rokù wuròs tak prestiž ě javnosc jázěka, jak ě zdrzeszoně z njim aktivnosce na njivje edukacějě, kùlturě, mediòv ětd.

Jesz na vjěrzk aktualné pravò njě blòs baro zmjészò jázěkòvim mjészéznóm mòžlěvòsc starě wo wuznanjě jich jázěka, le též, v przětròfkù jú wuznòněch etnjiczněch mjészéznòv – mòžnosc zagvěsnjenjò vjidòmnosce ě pùblicznégò wocěchòvanjò rěmù, v jakjim žějò. V zgòdze z przěbòczonim wustavā z 2005 rokù, gmjinně samòrzòdě mògò vprovadzac jázěk mjészézně jakno pòmòcovi jázěk wuživóni v kòntaktach z worganamě gmjině, le blòs pòd varěnkā, co nõležnjicě mjészézně sò co nõmjě 20% partā vszětkjich mjeszkañcòv gmjině (v przětròfkù Kaszěbòv co nõmjě 20% deklarějòcěch wuživanjě kaszěbskjégò, co mò sztatěs rejonalnégo jázěka). Ježlě v tim falù v Kaszěbsce je 19 gmjinòv ðěbeltjázěkòvěch, to ve věpòdkù njechtěrněch mjészéznòv spòtjněnjě negò kriterium je baro cāžkjě. Tak je na przikłòd kòl Lemkòv; przed przecignjenjim jich na mòc v Wukrajnā ě przasadenjim dokònònim v wobrěmjenjim Akcějě “Wisła” v 1947 rokù bělě wonji gromjistò vjiksoscò mjeszkañcòv vsòv v Njiskjim Beskjidze ě dzělù Beskidě Sòdeckjégò. Jednak blòs zmałga chtěrni dalě radā vrocěc na svòje tradicijné teritorium; dzisdnja wonji sò mjészéznò do pòlskjégò lědztva, jakjě zajāno jich zemje. Navetka v gmjinje Gòrlickěj Wuscě, jakò je nõvjiksxim zbjeorovjiszcā Lemkòv v Pòlsce, stanovjò wonji – pòdtùg pòvszechně spjjskji z 2011 r. – 12,5% mjeszkañcòv; wustòv bronji jima téj vprovadenjò tam lemkovskjégò jakno jázěka pòmòcovégò. Mòcò wustavù dało sā leno vprovadzěc ðěbeltjázěkòvé tòfle z mjonama dzevjicě vsòv. Egzistěrovanjě mjészéznòvěch jázěkòv v jázěkòvjim vjidokù je dlò brěkòvnjikòv cos ekstra vòžné tak simbòliczno, jak ě psihòlogiczno. Chòcò na tòflach mjonu v mjészéznòvim jázěkù blòs tovaržò mjonóm v pañstvòvim jázěkù, a njě je mjenjajò, to sò woně jednak czāsto przibjeorā aktòv vandalisùm mòtivòvónégò njezgarò na stāpjenjú etnjicznim ě jázěkòvim. Vědòvò sā, co pandemijò zmòcnjała ně zachòvanja, czegò przikładā mòže běc znjěkvjenjě ðěbeltjázěkòvé tòfle na greñci Vělemòjcòv (pòstavjoně v wobrěmjenjim mòlovégò, woddòlnégò dzejanjò) na zimkù 2020 rokù.

V dalszěch partach negò rozdzěla mdò wòbgòdóně rozmajitě aspektě jázěkòvégo fùncioněrovanjò věbròněch mjészéznòvěch karnòv, jakjě vzāně wudzěl v pòdszěkbje v wobrěmjenjim najěgò projektù v latach 2018–2020.

Wobrŏzk 1. Vjitŏcz na greñci Vëlemŏjŏv. Fòt. Grzegorz Majerski

Przekŏz jÄzëka Ę jÄzëkŏvĚ kŏmpetencĚje

Jednŏ z vjikszejch próbŏv do brëkŏvnjikŏv mjeszejznovëch jÄzëkŏv v Pŏlsce je zagvësnjic jich przekŏz wotrokŏm a tÛz bezpjek statecznëgŏ rëmù jich wuživanjŏ. V efekce vjele dekadŏv asimilacijné pŏlitikji, nacëskù wod stronë domjinëjŏcëgŏ/nŏrodnëgŏ jÄzëka, historicznëch vëdarzenjŏv (tùtak np. vënëkanjŏv Ę etnjicznëch cemjÄzenjŏv v czasù II svjatovë wojnë Ę pŏ nji), jak tÛz szërok rozmjŏné “mŏdernizacĚjĚ”, nŏbarzë nŏložni ŏrt przekazù jÄzëka – ze starszejch na dzecë – wostŏl mŏcno wostÄbjoni. To pŏcvjerdzajŏ pŏdszëkbĚ zrealizŏvŏné v wobrëmjenjim najëgŏ projektù. V jinternetŏvi ankece robjoni vestrzŏd Kaszëbŏv v 2018 rokù 51% respŏndentŏv pŏkŏzalĚ, že sÄ nawuczĚlĚ kaszëbskjëgŏ wod matkji, a 53% wod wojca, jednak jaž 71% pŏkŏzalĚ na starëszkŏv abŏ jinëch z rodzënĚ (respŏndencĚ mjelĚ ležnosc vëbrac vjicĚ jak jeden zdrŏj nŏwukji jÄzëka)⁸⁵. Wuczba jÄzëka wod starëszkŏv je czÄstim mechanjismÄ, jakji dŏ sÄ vjidzec na caŏim svjece v spŏlach brëkŏvnjikŏv jÄzëkŏv ze zagrŏzbŏ wumjarcŏ. Jaž 45% respŏndentŏv kaszëbskjich pŏdaŏ tÛz drëchŏv jakno zdrŏj wuczbe jÄzëka, zŏs

⁸⁵ N=311.

blós 19% wskòzało na szkòłã. Věrazno to pòkazěje na dichcich wostabjeně przekazú jãzěka, a wòlkòma na dosc tělě mòřò fùncckějò szkòtové edukacějě v procěmdzejanjú temù zjavjiszczú.

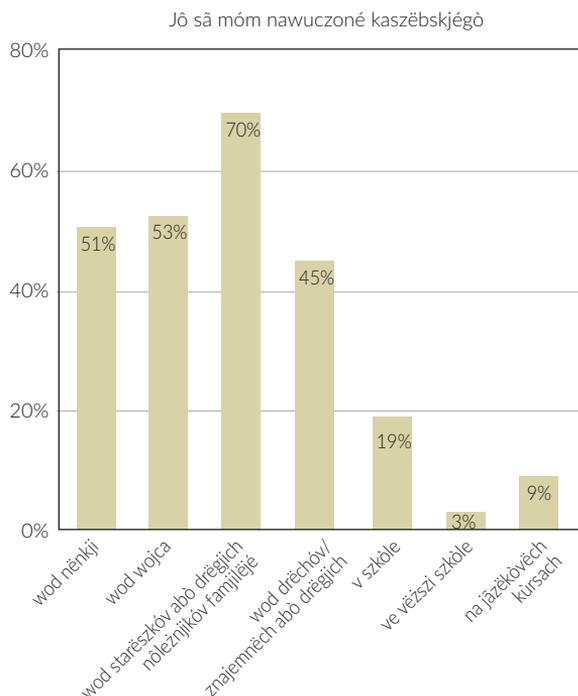

Diagram 15. Òrtě nawuczenjò sã kaszěbskjěgò jãzěka vestrzòd respòdentòw pòdszěkù z 2018 r.

Jinò spravò zrzeszonò z pòvòzněmi vězvanjami do etnjiczněch mjészěznòv gò-dajòcěmi jãzěkami, jakě sò v rozmajitim stãpjenjú zagròzbě, je stãpjenj znajemòsce jãzěka przez wosòbněch nòlěznijkòw spòla. Mòže won sã dichcich ròznjic mjedzě pòkòlenjami, co baro wucãživò przekazovaně rěszněch jãzěkòvěch kòmpetencěji. Prziczenò tak czegòs mòže bëc przervòni abò wostabjoni prikòz doma, ròzni vjek, v jakjim nòlěznjicě karna przechòdajò na wuživk jãzěka abò njepòtnò socializacějò v mjészěznovim jãzěkù, v tim np. wogreńczoné kòmpetencěje abò kòmpetencěje wòbjimajòcě blós njechtěrně fùncckěje ě domeně wužěcò. Nen stòn wòdbjijò szěrokěj szpektrum jãzěkòvě spravnosce brěkòvnjkòv kaszěbskjěgò. Vjkszi dzěl to sò zase-dzali brěkòvnjicě v starszim ě strzědnim vjekù, co sã majò nawuczoné kaszěbskjěgò doma ě rzòdkò sã pòsłùgùjò pjisemnò fòrmò. Dosc tělě brěkòvnjkòv v strzědnim vjekù ě młòděch majò jakěs jãzěkòvě kòmpetencěje nabětě przez kòntakt z drěgimi nòlěz-

njikami rodzënë (wosoblëvje ze starëszkami ë starszima), sôsadami abò znónëmi, le že majò wogreńczoni trim do aktiv wużecò jãzëka, a czasã blòs jegò pasivnò znajemòsc. Apartnò grëpò sò dzecë, młodé persónë ë strzédno stòri, co sã nji mjelë nawuczoné kaszëbskjégò doma, le v szkòli, ë majò róznì szëk v gòdce, czëtanjú ë pjisanjú. Na wostatk je jesz grëpa aktivjistów ë zapòlińców rozmajice stòrëch, co sã majò wudbóné aktiv wużëvac kaszëbskjégò v róznëch rëmach žëcò; jejich jãzëkové kòmpetencje téz mògò sã baro róznjic.

Jãzëkové praktikji mjészëznowëch karnów

Róznjica jãzëkovëch kòmpetencjów mò baro vjòlgji vřiv na òrt ë czãstosc brëkòvanjò mjészëznowëch jãzëków. Vëbjér jãzëka v dóni kòmunikacijni situacëji zanòlëgò téz wod tegò, v jakjim jãzëkú abò v jakjich jãzëkach na persóna bëła vëchòvivónò, jakji jãzëk znaje ë preferëje ji wokòlstvò (v tim nòleznjicë rodzënë) a téz jakjégò jãzëka wuživò sã nòczãszczë v dónim kònteksce, v tim falú v wurzãdze abò robòce. Przikładovò jaž 29% Kaszëbów przëznalë, že vjele razi abò baro vjele razi nje chce gadac pò-kaszëbskú z jinima Kaszëbama, bò majò strach, co nje gòdajò dosc dobrze; 31% robjò to rzòdkò abò czasamë. Cobë sprawdzec, jak vëdzrzi kòmunikacëjò v rozmajitëch aspektach žëcò, v najim pòdszëkú më zadalë pitanjé wo wużecë jãzëka mjészëznë a téz pòlskjégò jãzëka rozmajitim karnóm: v 2018 r. Kaszëbóm ë Lemkóm, v 2020 téz Szlòžòkóm. Në analize njižë tikajò sã blòs lëdži, jakji zadeklarovalë dònò etnjicznò jidentifikacëjò – nje-zanòlëžno wod te, czë deklarovalë téz jesz jiné.

Ti, co brełë wudzél v pòdszëkú, wodpòvjòdalë na pitanjé „v jakjich situacëjach Vë gòdòce pò-pòlskú, a v jakjich pò-kaszëbskú/lemkòvskú/szlòžskú?”. Wodpòvjesce wonji dòvalë na 7-stãpnjovi mjarze, dze 1 woznòczato „blòs pò-pòlskú”, a 7 „blòs pò-kaszëbskú/lemkòvskú/szlòžskú”⁸⁶. Kòmunikacijni rúm mòžlëvi do vëbranjò tikòt sã v pjerszi rëdze codnjovégò žëcò: kòmunikacëjé z nòleznjikami rodzënë (starszi, starëszkòvje, dzecë, slëbni/partner), lëdzami z blëzkjégò krãgù spòla (drëszë/znóni, sòsedzë, spòlevé média), jak téz situacëjów wosoblëvëch dlò kòždé grëpë. Hewo njižë më pòkazëjemë fùl wodpòvjesce pòspòlné do vszëtkjich karnów⁸⁷:

Grëbò smarò v wobúch dvúch zestòvkach sò zaznaczoné wodpòvjesce pòkazëjòcë, co v dónim kòmunikacijnim rëmje mjészëznovi jãzëk je strzédno brëkòvóni czãszczë jak pòlski jãzëk (vòrtnosc vjiksžò jak 4). Rezultatë pòkòžóné v Zestòvkach 7. ë 8. pòkazëjò trzë vòžné spravë. Pò pjerszë, pòdlúg pòdòvków dostónëch wod respòndentów v wobúch dvúch pòdszëkach nòvjiksžò žëvòtnosc etnolingvjisticznò vestrzód

⁸⁶ Bëła téz lëžnosc woznaczenjò wodpòvjesci: „v jinim jãzëkú” a téz „hewo to mje sã nje tikò” – wonë nje bëtë vzãtë pòd wuvògã v ti analizì dóni njižë.

⁸⁷ Z prziczënë metodologijé naszë pòdszëkbë a téz wosoblëvòsce pòdszëkòněch karnów žòdnò próba nje je statisticzno reprezentativnò do całë mjészëznowé grëpë.

Zestòvk 7. Strzédné wužecé jãžekòv pòlskjégò ě mjészéznovèch v rozmajitèch domenach žècò na mjarze 1–7, dze 1 woznòczò blòs wužecé pòlskjégò, a 7 – blòs mjészéznovégò jãžèka v pòdszèkù z rokù 2018. Ròžnjice mjedzè karnami sò pòdóné v pržèpjisach. Dodòvkòvò vizualizacèjò v cèchùnkù 16.

	Kaszèbjì (2018)	Lemkòvje (2018)
starèszkòvje ⁸⁸	4,12	6,32
starszi ⁸⁹	3,57	5,92
dzecè ⁹⁰	2,82	5,01
drèszè/znòni ⁹¹	2,90	4,02
sòsedzè ⁹²	2,74	2,80
jìnterneta abò spòlevé média ⁹³	2,53	3,38

Zestòvk 8. Strzédné wužecé jãžekòv pòlskjégò ě mjészéznovèch v rozmajitèch domenach žècò na mjarze 1–7, dze 1 woznòczò blòs wužecé pòlskjégò, a 7 – blòs mjészéznovégò jãžèka v pòdszèkù z rokù 2018. Ròžnjice mjedzè karnami sò pòdóné v pržèpjisach. Dodòvkòvò vizualizacèjò v cèchùnkù 17.

	Kaszèbjì (2020)	Lemkòvje (2020)	Szlòzòcè (2020)
starèszkòvje ⁹⁴	3,36	5,39	4,79
starszi ⁹⁵	2,76	4,54	4,35
dzecè ⁹⁶	2,23	3,55	3,83
slèbni/partner ⁹⁷	2,2	3,41	3,86
drèszè/znòni ⁹⁸	2,5	3,07	3,96
sòsedzè ⁹⁹	2,42	2,23	3,74
jìnterneta abò spòlevé média ¹⁰⁰	1,8	2,68	2,6

⁸⁸ $F(1, 616) = 129,022$ $p < 0,001$.

⁸⁹ $F(1, 616) = 319,356$ $p < 0,001$.

⁹⁰ $F(1, 616) = 65,116$ $p < 0,001$.

⁹¹ $F(1, 616) = 177,326$ $p < 0,001$.

⁹² $F(1, 616) = 26,614$ $p < 0,001$.

⁹³ $F(1, 616) = 24,817$ $p < 0,001$.

⁹⁴ $F(2, 3532) = 18,28$ $p < 0,001$.

⁹⁵ $F(2, 3532) = 44,995$ $p < 0,001$.

⁹⁶ $F(2, 3532) = 145,024$ $p < 0,001$.

⁹⁷ $F(2, 3532) = 164,028$ $p < 0,001$.

⁹⁸ $F(2, 3532) = 144,989$ $p < 0,001$.

⁹⁹ $F(2, 3532) = 149,096$ $p < 0,001$.

¹⁰⁰ $F(2, 3532) = 82,007$ $p < 0,001$.

mjészéznovèch jãzèkòv przètòmnèch v naszich pòdszèkach pòkazèje (wofjcialno nje-wuznóni!) szlòskji jãzèk; v kòzdi domenje žècò wokróm jinternetè je wuzivóni przez naszich respòdentòv strzédno równo czãsto pòlskji jãzèk. A téj sò za régò: lemkòvskji (wuzivóni v pùblicznim rëmje mjé jak pòlskji, ale z domòcima czãscé abò pò równo z pòlskjim) a též kaszèbskji (brèkòvóni woglovò rzadzé wod pòlskjégò). Pò-drègjemù, je vjidzec vèrazno pòdzél na famjilijni rúm, v jakjim wuzivk mjészéznovèch jãzèkòv trzimje sã mòcnjé, i rúm dalszich spòlevèch kòntaktòv, dze wuzivk mjészéznovèch jãzèkòv je relativ njévjòlgji. Pò trzecé, henè tûtè rezultatè tvòrzò wobróz zervanjò mje-dzèpòkòlenjovégò przèkazù jãzèka: nòvjicé v jãzèkù mjészéznovim gòdajò starèszkòv-je, a téj starszi. Z dzecami ale gòdò sã czãszczé pò-pòlskù¹⁰¹.

Ròznjice v wodpòvjescach kaszèbskjiich respòdentòv v 2018 è 2020 rokù vèchò-dzò z tegò, co rèchlészò anketa bëta bédovónò è rozkòscérzónò przez kaszèbskjié média; v pòdszèkù vzãlè téj wudzél dosc tëlè lèdzi zaangažovónèch aktiv ve vspjèranjé jãzèka è kaszèbskjié kùlturè è/abò bezpòstrzédno kjerjèjcèch sã za kaszèbjiznò. Pòd-szèk z 2020 r. bét reklamòvóni na Facebookù, a reklamè tròfjatè woglovò do lèdzi mjeszkajòcèch na Kaszèbach, je mòžno téj merkac, co profil wuczãstnjikòv bét baržé reprezentacijni do kaszèbskjié pòpùlacjé. Jistno v przètròfkù Lemkòv pòdszèk v 2018 bét robjoni v pjerszi rédze jindivjidualno doma kòl nòlèznjikòv grèpè, a v 2020 rokù przez jinternetã.

Nè pravjidtovòsce sò též baro vjidzec v proceñtovim rozkladze. Vestrzòd Kaszèbòv, jakjich wobjòn pòdszèk z 2018 r., jaž 44% zadeklarovalè, co ze starèszkama czãscé gò-dajò pò-kaszèbskù jak pò-pòlskù, v pòròvnanjim do ledvò 28%, kjéj jidze wo gòdanjé z dzecami. V apartnim pitanjù wo jãzèk kòmùnikacjé ze starszima 30% przètòmnèch v pòdszèkù zadeklarovalè, že gòdò z wojcã pò-kaszèbskù, 49% pò-pòlskù, a 23% v wobù dvùch jãzèkach. 26% gòdalè z matkò pò-kaszèbskù, 49% pò-pòlskù, a 25% v wobùch dvùch jãzèkach. Ledvò 13% wuzivalè kaszèbskjégò do gòdkji z dzecami. Pòkazèje to roscòcò rèsèná v mjedzèpòkòlenjovim przèkazù kaszèbskjégò jãzèka. Jež-lè jidze wo vèbróné pùbliczné domenè, jaž 93% pòdszèkònèch zadeklarovalè blòs le wuzivk pòlskjégò v wurzãdach, a 95% v slùžbje zdrovjò.

Vjele razi deklaròvónim przez kaszèbskjiich respòdentòv zachòvanjim je njegò-danjé pò-kaszèbskù vestrzòd Pòlòchòv v robòce, v pòjzadach pùbliczné kòmùnikacjé a též v pùblicznim rëmje (v 2018 rokù 40% è 31% v 2020 pòdszèkònèch przèznalè, co v tèch razach nje gòdò pò-kaszèbskù „czãsto” è „baro czãsto”). Vestrzòd Lemkòv czãsté abò baro czãsté njegòdanjé pò-lemkòvskù v przètòmnosci Pòlòchòv v ro-bòce abò na jimprezi zadeklarovalè 28% respòdentòv v 2018 rokù, a jistno vjele przèznalè, co robjò to “czasã” abò “rzòdkò”. Njechtèrnè jãzèkové zachòvanja pòkazèjò, a za jednegò wutrvajò, zvjiksajòcò sã mjedzèpòkòlenjovò rèsèná v wuzècim jãzèka.

¹⁰¹ Szlòskji respòdencè gòdajò též vjele pò-szlòskù ze svòjimi slèbnèmi/partnerami – tà wodpòvjesc më jednak nji mòžemè pòròvnac z jinimi pòdòvkami, kò doch takjé pitanjé nje bëto zadóné respòdentòm v pòdszèkù z 2018 rokù.

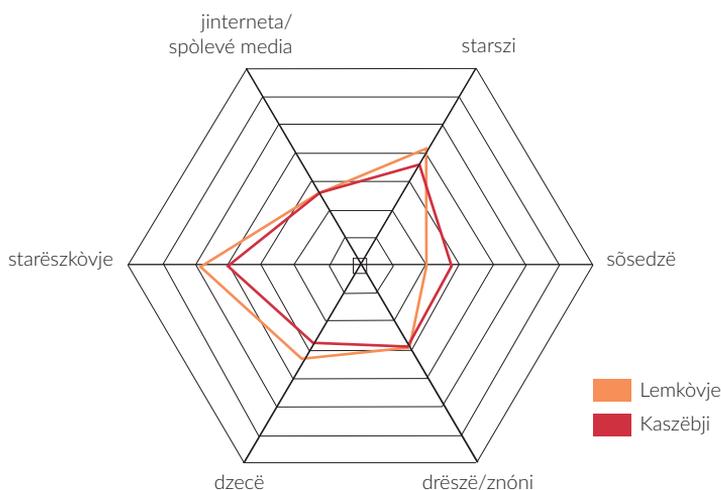

Diagram 16. Domeně wużecò jãzëkòv pòlskjégò ě mjëszëznòvégò v panelòvim pòdszëkú Lemkòv ě Kaszëbòv v 2018 rokú

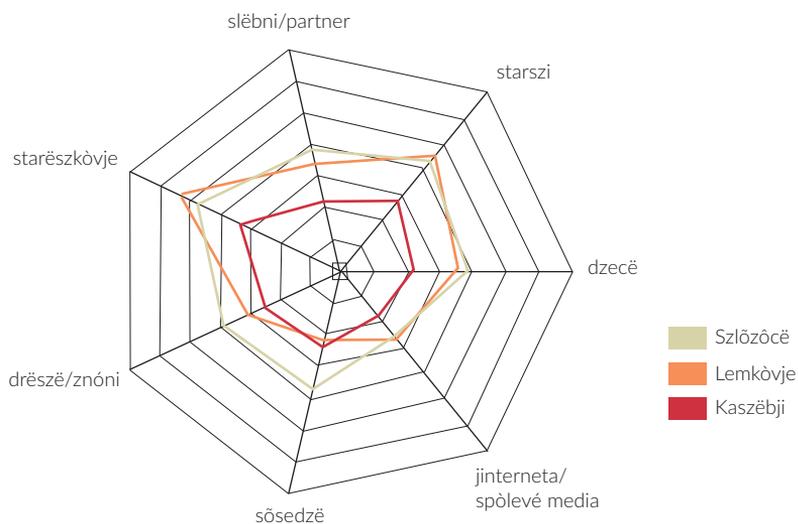

Diagram 17. Domeně wużecò jãzëkòv pòlskjégò ě mjëszëznòvégò v panelòvim pòdszëkú Lemkòv, Kaszëbòv ě Szlòzòcòkòv v 2020 rokú

Jaž 19% pòdszëkònëch v Kaszëbsce zadeklarovalë, co czãsto abò baro czãsto nje rozmiejò sã przemòc, cobë gadac pò-kaszëbskú do svòjèch dzeci, a 31% robjò to „czasã” abò „rzòdkò”; 25% czãsto abò baro czãsto gòdò pò-kaszëbskú do starszëch, ale ve-strzòd rówjenjikòv przechòdajò na pòlskji (42% zadeklarovalë, że robjò tak „czasamë”).

Wólkoma jednak nõleznjicë mjészëznovëch karnów czëjŏ vjŏlgji strach ë njepevnosc zdrzeszonë z dërchanjim jich jăzëkŏw. Jaž 72% Lemkŏw, 74% Kaszëbŏw (rezultatë z 2018 rokù), 81% Szlŏzŏkŏw (rezultatë z 2020 rokù) jisci sã wo jich przjndzotã. V przëtrŏfkù Vëlemŏvjanŏw na lëczba je dosc tëlë mjészŏ – 45% (rezultatë z 2018 rokù) – nõ co mògŏ mjec vpliv provadzonë v slëdnëch latach dzejanja na rzecz revjitalizacëjé vëlemŏvskjëgŏ jăzëka, pŏ jakjich malinkŏ ë dosc tëlë stŏrŏ grëpa brëkŏvnnjikŏw zvjiksžëta sã wo dosc mnogjë karno młodëch lëdzi.

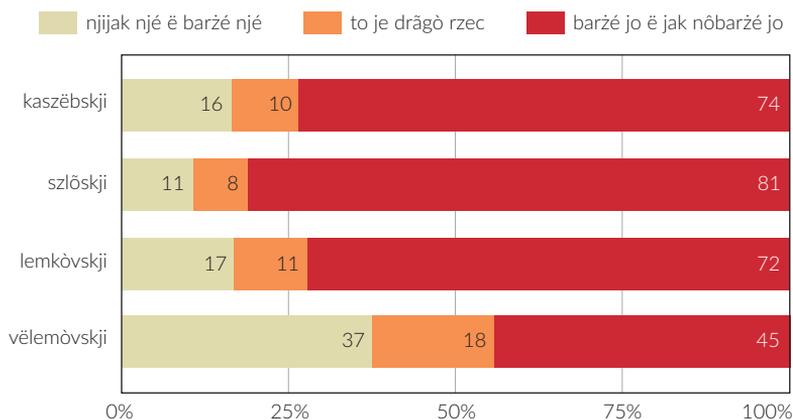

Diagram 18. Deklarovóni strach wo przjndzotã mjészëznovëgŏ jăzëka – rezultatë tikajŏ sã kaszëbskjëgŏ, lemkŏvskjëgŏ ë vëlemŏvskjëgŏ z 2018 rokù, rezultat tikajŏci sã szlŏskjëgŏ z 2020 rokù.

Diskriminacëjŏ z przicžënë jăzëka

Vjŏlgjim wobgrãdzenjim ë vëzvanjim, z jakjim bjŏdkùjŏ sã nõleznjicë mjészëznŏw, je diskriminacëjŏ z etnjicznë przicžënë. Vjele razj worãdzã do zachŏvanjŏw diskriminacijnëch abŏ prosto przemŏcovëch je wužëcë mjészëznovëgŏ jăzëka. Szkŏda, ale przëtomnosc diskriminacëjé z etnjicznë przicžënë je czãsto negŏvŏnŏ, a jesz czãscë njepŏstržëłŏ abŏ njewusvjadŏmjonŏ. Chŏc ze zachŏvanjami tegŏ ŏrtù jidze nõczãszczë pŏtkac sã wod przedstŏvcŏw spŏla domjinëjŏcëgŏ, zdŏrzajŏ sã tëž przjpŏdkji diskriminacëjé v wobrëmjenjú samë mjészëznë. Tegŏ ŏrtù zachŏvanja mògŏ bëc pŏkazovŏnë v tim falù przez lëdzi, co manjifëstëjŏ svŏjã przënŏleznosc do vjikszo-scovëgŏ karna ë przëkùjŏ pevnë aspektë apartnoscë grëpë, z jakji wonji sŏ. Zŏs lëdze diskriminovóni czasã nje merkajŏ aktŏw diskriminacëjé, vëpjichajŏ je abŏ przëczŏ jima, temù, že wonë sŏ za baro bŏlŏcë – tëž z przicžënë rëchlë dosvjŏdczonë traumë svŏjé abŏ przŏdkŏw.

Tak cos më wuzdrzelë v czasù pŏdszëkù v 2018 rokù vëstrzŏd Lemkŏw, jakji czãsto przëczëłë temù, cobë bëłë wobjektã diskriminacëjé z przicžënë etnjicznë przënŏle-

nosce abò wužívajò lemkòvskjegò jÄzëka. Blòs le 10% zadeklarovalë, ÷e v zesłosci to sÄ dzejało czÄsto abò barzo czÄsto (29% – tÛj-sÛj). Jednak v pògłÄbjonëch vÛvjadach, provadzonëch wod nòleznjikòv jich włòsnëgò spòla, vjele tÛch lÛdzi zaczinÄlë gadac wo traumje zrzeszoni z vÛnëkanjim wob AkcÛjò „Wisła”, jak tÛz diskrimjinacÛji ě przemòci dosvjòdczonëch vjele lat pò tim, co sÄ stało ě dzisòdnja. Kòl pòdszëkònëch Kaszëbòv jaž 30% dosvjòdczëlë czÄstëch abò baro czÄstëch vÛszczërgòv z prziczënë wužívajò kaszëbskjegò v zesłosci; dzisòdnja czÄsto abò baro czÄsto pòtikajò sÄ z tim 24% lÛdzi, a jaž 50% – czasÄ abò rzòdkò.

V przëtròfkù Vëlemòvjòn vÛszczërzanjò abò kriticznëch wuvògòv z prziczënë gòdanjò pò-vëlemòvskù czÄsto abò barzo czÄsto majò dosvjòdczonë v zesłosci jaž 26%, a 44% majò tegò dosvjòdczonë czasÄ. “Dzisòdnja” zadeklarovalë to pasovno 12% ě 37% lÛdzi. Tak tÛj je vjidzec, ÷e chòcò pòstrzëgònò diskrimjinacÛjò z prziczënë jÄzëka sÄ mò zmÛszonë, ta dÛrch je przëtomnò.

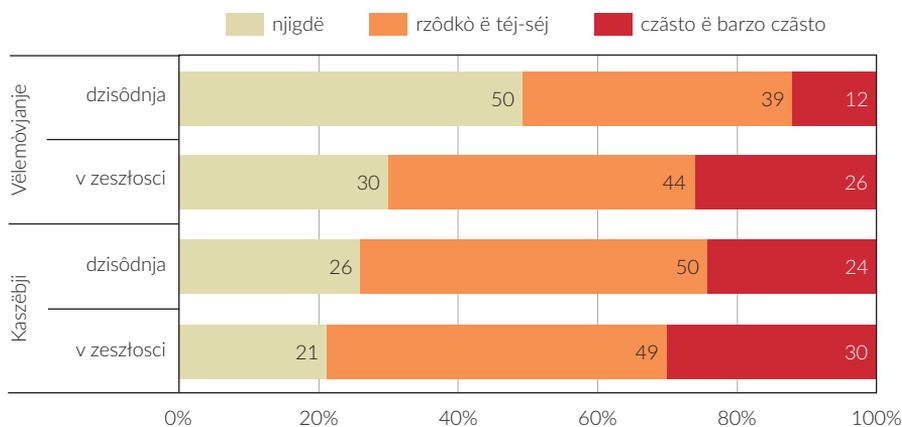

Diagram 19. Dosvjòdczenja vÛszczërzanjò z prziczënë jÄzëka abò pòchòdanjò vestrzòd Kaszëbòv ě Vëlemòvjòn (2018 r.)

CzÄstim diskrimjinacijnim zachòvanjim sò rozmajité fòrmë znjehÄcanjò do wužívajò mjészëznovëgò jÄzëka. V pòdszëkbje przeprovadzoni v 2020 rokù 8% lemkòvskjich respondentòv zadeklarovalë, ÷e v dzeznëch latach szkòlni jich znjehÄcalë do gòdanjò pò-lemkòvskù czÄsto abò baro czÄsto, a 22% – czasÄ abò rzòdkò. 34% anketovònëch zadeklarovalë, ÷e jich starszi bëlë znjehÄcòni do gòdanjò pò-lemkòvskù do njich przez szkòlnëch abò jinëch lÛdzi, a 33% – ÷e dosvjòdczajò dzisòdnja takjegò znjehÄcanjò do wužívajò lemkòvskjegò jÄzëka.

Szlòzòcë, jakjich jÄzëk dÛrch je negòvòni ě njewuznòni wod państwa, ti majò dosvjòdczonë ě dosvjòdczajò te na jesz vjikszò mjarÄ. Jaž 69% czëlë v dzeznëch latach wod szkòlnëch, co nje slëchò sÄ gadac pò-szlòskù (v tim 42% czÄsto ě baro czÄsto), 39% majò to dosvjòdczonë wod starszich (v tim 14% czÄsto ě baro czÄsto). Jaž 79%

Szlŏzŏkŏw wuwŏzajŏ, że to dŏ dopjérze w naszym kraju jinstitutioneje, chtĕrnĕ cvjerdzŏ, że bĕ nji mjelĕ pŏ-szlŏskŏ gadac. Vszĕtkŏ to pŏkazĕje mjarĕ pŏstrzĕgŏnĕ dyskriminacĕjĕ z prziczenĕ wużivanjŏ szlŏskjĕgŏ jĂzĕka.

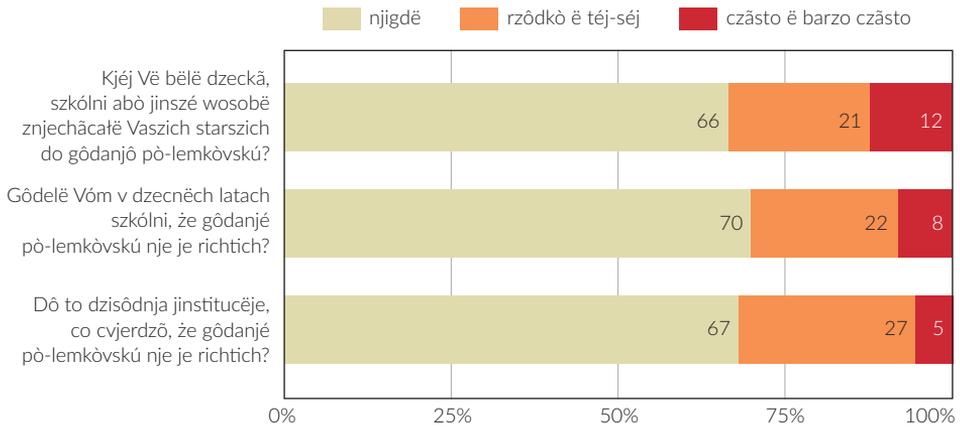

Diagram 20. JĂzĕkŏvŏ dyskriminacĕjĕ deklarŏvŏnŏ przez Lemkŏw (2020 r.)

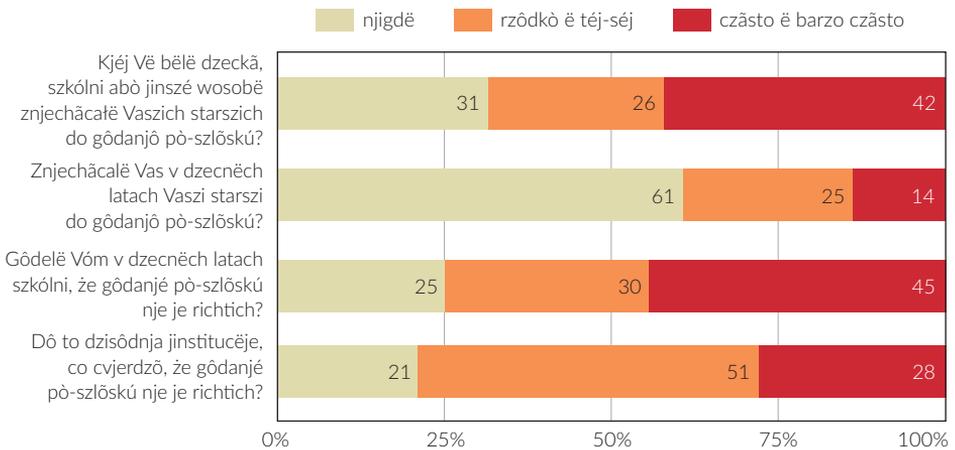

Diagram 21. JĂzĕkŏvŏ dyskriminacĕjĕ deklarŏvŏnŏ przez Szlŏzŏkŏw (2020)

V naszym pŏdszĕkbach mĕ sĂ przĕzdrzelĕ dosc gĂbŏk wptĕvŏni znjĕchĂcanjŏ do wużĕcŏ jĂzĕka na jĂzĕkŏvĕ praktikji Kaszĕbŏw, co mĕ jich mjelĕ pŏdszĕkŏnĕ w 2018 roku. Je trzeba jednak pŏdsztrichnŏc, co z prziczenĕ ŏrtŏ zwĕskivanjŏ respŏndĕntŏw, nĕ rezultatĕ nje sŏ reprezentativnĕ do całĕ pŏpŏlacĕjĕ lĕdzi etnjiczno jidentifikujŏcĕch sĂ jakŏ Kaszĕbjji abŏ mjeszkajŏcĕch na Kaszĕbach. Z tĕ prziczenĕ, co link do anketĕ bĕt rozkŏscĕrzeni w spŏlevĕch mĕdiach wod kaszĕbskjich ferejnŏw ĕ mĕdiŏw, w pŏdszĕkbje

domjinoatě wosobě zajinteresowóné jÄzěkÄ a kaszěbskõ kùlturõ ě jidentifikujõcě sÄ z tõ grěpõ.

Z pòstrzód 62% pòdszěkóněch Kaszěbów przěsvjõdczělě, Ź bělě bezpòstrzédno znjěchÄcivóni do wuŹivanjõ kaszěbskjěgõ jÄzěka przez szkõlněch (36% zadeklarowalě, Źe to běto czÄsto abõ baro czÄsto). V wodnjesenjũ do dzisdnjověgõ stanũ 70% scvjerdzělě, Źe njejedně jinstytucje děrch sõ dbě, Źe bě nji mjelě pò-kaszěbskũ gadac.

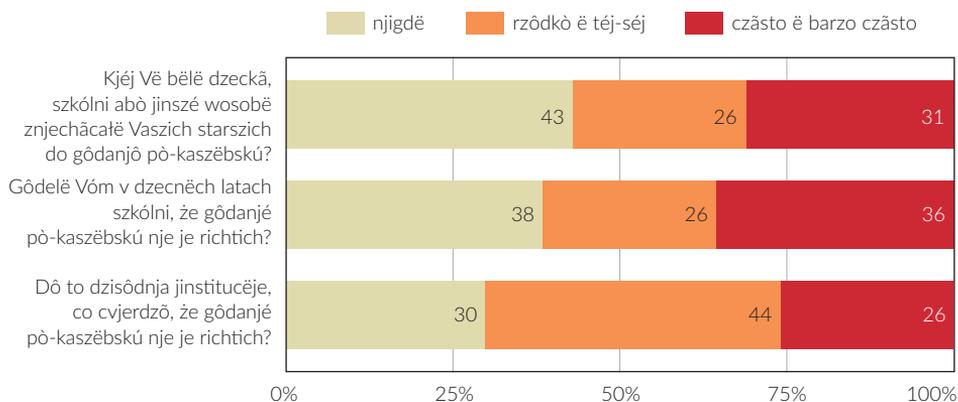
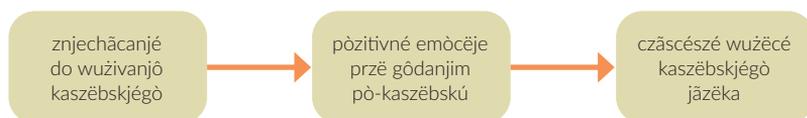

Diagram 22. JÄzěkõvõ diskrimjinacějõ pòstrzěgõnõ wod kaszěbskjich respõdentõv (2018 r.)

Lědze, co zadeklarowalě, Źe majõ dosvjõdczoně vjicě njěchÄcanjõ, deklarowalě za jedněgõ czÄstszě wuŹěcě kaszěbskjěgõ jÄzěka v rozmajitěch aspektach Źěcõ dzisõdnja, a rõvnoczasno dosvjõdczalě vjicě dobrěch wodczěcõv sparÄczoněch z gõdanjim pò-kaszěbskũ. Nen rezultat wostõt statisticzno võzni těŹ pò vzěcim pòd wuvõgÄ rõznjic v jÄzěkõvěch kõmpetencjach respõdentõv. Nen efekt bě móg wopjiscac tak: czim barzě wuczÄstnjicě pòdszěkũ bělě njěchÄconi do wuŹivanjõ kaszěbskjěgõ, tim vjicě dobrěgõ wodczũvalě, gõdajõcě v nim jÄzěkũ¹⁰². A czim vjicě dobrěgõ wodczũvalě, tim czÄscě jÄzěka wuŹivalě:

Cěchũnk 23. ZanõleŹnosc mjedzě znjěchÄcěnjim do wuŹivanjõ kaszěbskjěgõ, wodczũvanjim dobrěch emõciõv sparÄczoněch z gõdanjim pò-kaszěbskũ ě czÄstoscõ wuŹěcõ jÄzěka

¹⁰² Drobnotě wobgõdõné sõ v artiklũ: J. Olko, K. Hansen, M. Wypych, O. Kuzawińska i M. Bańdur, „From discouragement to self-empowerment: Insights from an ethnolinguistic vitality survey among the Kashubs in Poland”, PLOS ONE 15/8 (2020), e0237395, doi: 10.1371/journal.pone.0237395.

Na zanŦleznosc pŦkazŦje, co KaszĚbji bjerzŦci wudzĚl v naji pŦdszĚkbje, njimŦ do-svjŦdczonĚgŦ znjehĀcenjŦ – ě prĚk diskrimjinacĚji – vĚbralĚ drogĀ aktiv brĚkŦvnjikŦv svŦjĚgŦ jĀzĚka; co je prĚ tim vŦzné, Ŧe wonji rozvjijnĀnĚ z njim pŦzitivnŦ emŦcijnŦ ŦŦczbĀ. MĚ merkŦmĚ, Ŧe vjŦlgji vpliv na nen proces mĵato jich zaangaŦovanĵ v roz-majitĚ fŦrmĚ aktivjismŦ zreszonĚgŦ z kaszĚbskŦ javernotŦ, jakĵ pŦmŦgto jima domŦc diskrimjinacĚjŦ, prĚkŦc trŦdnĚ dosvjŦdczenĵ v etnjicznŦ determjinacĚjŦ ě wodrzĚcě vjikszošcovŦ jideologijŦ bĚdĚjŦcŦ le blŦs wuĚěcě pŦlskjĚgŦ jĀzĚka a tĚz deprecionĚjŦcŦ kaszĚbskji jĀzĚk.

KjĚj jednak sĀ veznje pŦd wuvŦgĀ profil respŦdentŦv – lĚdzi z mŦcnŦ kaszĚb-skŦ javernotŦ a tĚz, bĚnŦmjĚ v dzĚlŦ, svjadŦmŦ zaangaŦovŦnĚch v rozmajitĚ fŦrmĚ běcŦ aktiv – trŦdno mdze to vĚrozmjenĵ na wŦgto wodnjesc do szĚrszĚ pŦpŦlacĚjĚ KaszĚbŦv. Nasza pŦdszĚkba sugerĚje, co pŦdsztĚcovanjĚ etnjicznĚ svjadŦmŦsce a tĚz wudzĚl v rozmajitĚch “spŦlach praktikji” ě aktivjistnĚch krĀgach to sŦ vŦzné ě pŦmŦc-nĚ mechanjismĚ do vspĵeranjŦ brĚkŦvnjikŦv mjĚszĚznovĚch jĀzĚkŦv, jak tĚz jich aktiv jĀzĚkŦvĚch pŦstavŦv. RazĀ jednak je trzeba dac bŦczenĵ, co v przipŦdkŦ lĚdzi mjĚ etnjiczo svjadŦmĚch abŦ zaangaŦovŦnĚch znjehĀcanĵ ě drĚgjĚ fŦrmĚ jĀzĚkovĚ diskrimjinacĚjĚ mŦgŦ mjec czĚsto wopaczni efekt, to mĚ mŦmĚ vjidzŦnĚ v zacht vjik-szošci spŦlŦv majŦcĚch v wuĚěcim jĀzĚkji zagroŦonĚ na caŦim svjece. Do takjich lĚdzi, njegvĚsnĚch svŦjich jĀzĚkovĚch kŦmpetencij, abŦ majŦcĚch strach wodrzŦcenjŦ abŦ njedrĚsznĚch reakcijŦv z przicĚnĚ mjĚszĚznovĚgŦ jĀzĚka, vszelejakkĚ fŦrmĚ diskrimji-nacĚjĚ (navetka nĚ, co vĚzdrzŦ za barzĚ “ŦagŦdnima” abŦ zataconima) to je czĀsto kro-pla, jakŦ przelĚvŦ bacher gŦrszczŦ, znjehĀcajŦcĚ jich do wuŦivanjŦ negŦ jĀzĚka.

ProfitĚ z wuŦivanjŦ rodnĚgŦ jĀzĚka

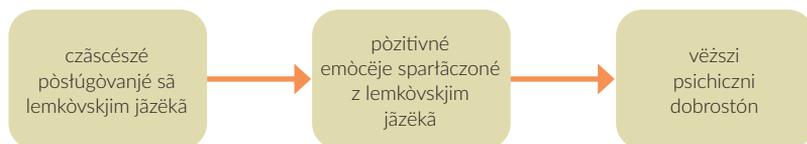
RezultatĚ nŦwukŦvĚch pŦdszĚkbŦv provadzonĚch v rozmajitĚch rejonach svjata vska-zĚjŦ, Ŧe wotrzymanĵ rodnĚch jĀzĚkŦv mŦ pŦzitivni vpliv na spŦlevĚ fŦnkcionĚrovanĵ, a tĚz zdrovĵ ě dobrostŦn ŦleŦznjikŦv mjĚszĚznovĚgŦ spŦla. V prĚtrŦfkŦ nordovŦdame-rikaŦskjich JindianĚrŦv pŦkŦzaŦo sĀ na przikŦtŦd, co aktiv wuŦivk rodnĚgŦ jĀzĚka efek-tivno wobnjjŦz frekvencĚjŦ samŦzabjicŦv pŦstrzŦd mŦlodĚch v rezervatach a tĚz rĚsk zachŦrzenjŦ na cĚkrzĚcĀ ě drĚgjĚ chŦrosce¹⁰³. DzecĚ sztŦŦconĚ przĚnŦmjĚ wosmĚ lat v svŦjim vŦŦsnim jĀzĚkŦv majŦ lepszĚ rezultatĚ, tĚz v szkŦlach strĚdnĚch ě vĚzsich, jak jich rŦvnjenjĚcĚ zmŦszoni do wuczbe v domjinĚjŦcim jĀzĚkŦv, jinim jak ten wuŦivŦni doma¹⁰⁴.

¹⁰³ R.T. Oster, A. Grier, R. Lightning, M.J. Mayan i E.L. Toth, „Cultural continuity, traditional Indigenous language, and diabetes in Alberta First Nations: A mixed methods study”, *International Journal for Equity in Health* 13 (2014), 92, doi: 10.1186/s12939-014-0092-4.

¹⁰⁴ T.L. McCarty, „Revitalising indigenous languages in homogenising times”, *Comparative Education* 39/2 (2003), 147–63, doi: 10.1080/03050060302556.

Dvajázekòvé dzecĕ majò v całosci vjikszi kògnitivni pòtencial v tim falú ve vjikszi mòznosci przelòczenjò sã mjedzĕ zadanjami¹⁰⁵. Dĕbeltjázekòvòsc mò téz pòzitivni vpliv na stòrĕch lĕdzi, kò mòže sã parlãczĕc z pòzdnjĕszym pòjavjenjim sã symptomòv demencĕjĕ¹⁰⁶. Též v najim pòdszĕkú sã dało scvjerdzĕc, co Jindianérovje Nahua žĕjòci v szterzech ròznĕch rejonach Meksikù, jakji vjicĕ wužívajò jãzĕka nahuatl v gòdce z przĕnòležnikami rodzĕnĕ, majò vĕžszi stãpjĕnj dobrostanú. Co je vòžné, efekt takji je mòcnjĕszi v przipòdkú spòla, v jakjim zgùbjenjĕ jãzĕka ě asimilacĕjò do domjinĕjòcĕ kùlturĕ je nòbarzĕ zaavansovònò, navetka ježĕ stãpjĕnj dobrostanú tĕch lĕdzi je zòs njĕžszi jak v rejonach barzĕ tradicijnĕch, dze rodni jãzĕk sã wuchòvòt ve vjikszi stãpjĕnjú.

Kjĕj jidze wo pòzitivnò rolã jãzĕka v mjészĕznovĕch spòlach, chtĕrnĕ mjeszkajò na terenje Pòlskji, nasze pòdszĕkbĕ vĕkòzaĕ, že czãscĕszĕ wužívanej rodnegò jãzĕka lemківskjĕgò je sparłãczonĕ z vĕžszim psychicznim dobrostanã¹⁰⁷ kòl Lemków. Czim vjicĕ pòdszĕkòni lĕdze gòdalĕ v lemківskjim jãzĕkú abò brĕkòvalĕ gò v jinternece, tim vjicĕ wodczúvalĕ pòzitivnĕch emòcij zreszonĕch z gòdanjim pò-lemківskú¹⁰⁸, a v rezultace deklarovalĕ vĕžszi psychiczni dobrostòn¹⁰⁹. Czãstszĕ gòdanjĕ v jãzĕkú lemківskjim sã parlãczĕto z rzadszĕmi wobjavami historicznĕ traumĕ (vjicĕ vjadłòv wo historiczni traumje ě jĕ vjzòzkú z pòstúgòvanjim sã lemківskjim jãzĕkã sã nalòžajò v pòdrozdzelú „Bĕdĕnkji, to je jak wobnjĕžĕc rezultatĕ historicznĕ traumĕ”).

Cĕchùnk 24. Zanòležnosc mjedzĕ czãstoscò wužĕcò lemківskjĕgò jãzĕka, wodczĕcim pòzitivnĕch emòcij sparłãczonĕch z tim jãzĕkã ě psychicznim dobrostanã brĕkòvnjikòv

Nen efekt sã dało pòcvjerdzĕc též v kònteksce wužívajò lemківskjĕgò jãzĕka doma, z nòležnikami famjilĕjĕ. Czim vjicĕ pòdszĕkòni gòdalĕ pò-lemківskú z rodzĕnò,

¹⁰⁵ E. Bialystok a M.M. Martin, „Attention and inhibition in bilingual children: Evidence from the dimensional change card sort task”, *Developmental Science* 7/3 (2004), 325–39, doi: 10.1111/j.1467-7687.2004.00351.x.

E. Bialystok a L. Senman, „Executive processes in appearance-reality tasks: The role of inhibition of, attention and symbolic representation”, *Child Development* 75/2 (2004), 562–79, doi: 10.1111/j.1467-8624.2004.00693.x.

A. Costa, M. Hernández a N. Sebastián-Gallés, „Bilingualism aids conflict resolution: Evidence from the ANT task”, *Cognition* 106/1 (2008), 59–86, doi: 10.1016/j.cognition.2006.12.013.

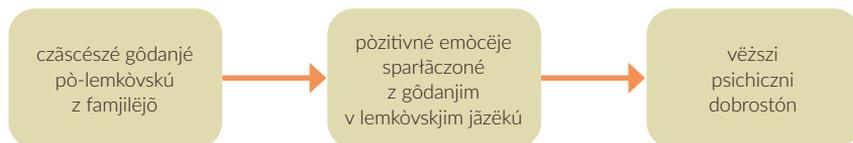
¹⁰⁶ E. Bialystok, F. I. M. Craik i G. Luk, „Bilingualism: Consequences for mind and brain”, *Trends in Cognitive Sciences* 16/4 (2012), 240–50, doi: 10.1016/j.tics.2012.03.001.

¹⁰⁷ $b = 0,13$; $SE = 0,05$; $p = 0,008$; $95\%CI[0,04; 0,23]$.

¹⁰⁸ $b = 0,34$; $SE = 0,06$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,21; 0,46]$.

¹⁰⁹ $b = 0,20$; $SE = 0,05$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,10; 0,29]$; Efekt pòstrzĕdni: $b = 0,07$; $SE = 0,02$; $95\%CI[0,03; 0,12]$.

tim vjicé pŏzitivnĚch emŏcij zrzeszonĚch z jĀzĚkĀ czĚlĚ¹¹⁰. V mŏl tegŏ czim vjicé do-svjŏdczoni mjelĚ negativnĚch emŏcij, tim rzadzĚ gŏdalĚ lemkŏvskjim jĀzĚkĀ v famjilijnim krĀgŭ.¹¹¹ CzĀstszĚ gŏdanjĚ pŏ-lemkŏvskŭ sĀ parĤaczĚto z vĚzszim psychicznim dobrostanĀ¹¹². To pŏkazĚje vjelgĚ znaczenjĚ, jakĚ mŏ emŏcionalni aspekt wuŹivanjŏ jĀzĚka.

CĚchŭnk 25. ZanŏleŹnosc mjedzĚ czĀstoscŏ wuŹĚcŏ lemkŏvskjegŏ jĀzĚka v krĀgŭ rodzĚnĚ, wodczĚcim pŏzitivnĚch emŏcij sparĤaczonĚch z tim jĀzĚkĀ Ě psychicznim dobrostanĀ brĚkŏvnjikŏv.

Bjŏdkji: efektĚ pandemjiĚ na mŏlovĚ jĀzĚkji

Chŏc genau efektĚ pandemjiĚ na mĚszĚznovĚ jĀzĚkji (v tim wosoblĚvje na jĀzĚkji ze zagrŏzbŏ vĚmjarcŏ) sŏ dĚrch trŭdnĚ do pŏrechŏvanjŏ, nji ma vŏtpjenjŏ, co wonĚ sŏ Ě bĀdŏ dotklĚvĚ a tĚz szĚrokĚ. PandemjiĚ COVID-19 mŏ zabronĚ Ě dalĚ bjerze dosc tĚlĚ lĚdzi z nŏstarszĚgŏ pŏkŏlenjŏ, jakji sŏ v tĚch spŏlach pjersorzĀdnĚmi przekŏzcami jĀzĚkŏvĚ a kŭlturnĚ vjedzbĚ. Vedle przervŏnĚgŏ abŏ wostabjonĚgŏ przekazĚ jĀzĚka to wod starĚszkŏv wuczŏ sĀ czĀsto jĀzĚka mŏdszĚ pŏkŏlenja; hewo z generacĚjŏ starĚszkŏv nŏleŹnjicĚ tĚch spŏlŏv jesz nŏvjicĚ gŏdajŏ v rodnim jĀzĚkŭ. To doch sŏ stratĚ njĚ do wodrobjenjŏ do mĚszĚznovĚch grĚp. DalszĚ dzejanja mŭszŏ vziċ pŏd wuvŏgĀ zvjikszejŏcŏ sĀ, henĚ tĚz z tĚ prziczĚnĚ, rĚsĚnĀ v jĀzĚkŏvim przekazŭ Ě lepĚ dopasovac aktualnĚ sztrategije socializacĚjĚ v jĀzĚkach zagroŹonĚch do krŏtkŏ- Ě dŭlgŏczasnĚch negativnĚch rezultatŏv pandemjiĚ. Do tĚch wostatnĚch nŏt je tĚz zarechŏvac efektĚ rozmajitĚch fŏrm stigmatizacĚjĚ, jakjich v czasŭ pandemjiĚ dosvjŏdczĚlĚ Ě dosvjŏdczajŏ nŏleŹnjicĚ mĚszĚznovĚch karnŏv. NĚ dosvjŏdczenja mŏgŏ wobnjizac etniczno samŏidentifikacĚjŏ Ě mjenjac jĀzĚkŏvĚ pŏstavĚ (v tim falŭ stigmatizovŏni nŏleŹnjicĚ dŏnĚ grĚpĚ mŏgŏ vjicĚ jak donĚchczas nje chcec gadac v jĀzĚkŭ mĚszĚznĚ). Negativni vptiv na wuchŏvanjĚ mĚszĚznovĚch jĀzĚkŏv mŏ tĚz dŭlgŏvarajŏcĚ pŏnjechanjĚ kŭlturalnĚch aktivnosci Ě rozmajitĚch jinĚch fŏrm dzejanjŏ, jakĚ zmŏcnjivajŏ przekŏz jĀzĚka a tĚz pŏczĚcĚ bĚnĚgrĚpŏvĚ tŏczbĚ vptivajŏcĚ na etnolingvisticznŏ ŹĚvŏtnosc dŏnĚgŏ karna. TakĚ aktivnosce pŏmŏgajŏ tĚz bŭdovac jĀzĚkŏvĚ kŏmpetĚcĚje a tĚz jĀzĚkŏvĚ praktikji, wosoblĚvje v przĚtrŏfkŭ lĚdzi, co nji mŏgŏ wuŹĚvac svŏjĚgŏ jĀzĚka doma czĚ v robŏce. PrzenjesenĚ partŭ z nĚch dzejanjŏv do jinternetĚ gvĚs nje zastĀpuje rĚchlĚ-

¹¹⁰ $b = 0,23$; $SE = 0,04$; $p < 0,001$; $95\%CI[0,14; 0,31]$.

¹¹¹ $b = -0,03$; $SE = 0,02$; $p = 0,048$; $95\%CI[-0,07; -0,0004]$.

¹¹² $b = 0,09$; $SE = 0,04$; $p = 0,01$; $95\%CI[0,02; 0,16]$.

szich ôrtóv vspjarcô mjészéznovĚch jázĚkóv ě mòže njesc ze sobô dŕŕgòvarajôcé negativné efektĚ dlô jejich brĚkòvnjikóv. Na wostatk, negativné vplĚvě na jázĚkové spòla (a przez to ě na wuchòvanjĚ jejich jázĚkóv) majô též ekònomjicznĚ efektĚ pandemijjĚ pògòrszajôcé materialné varĚnkji žěcô jejich nôležnjikóv.

MòžlĚvé sztrategije wochronĚ mjészéznovĚch jázĚkóv: bĚdĚnkji

Aktualni stón mjészéznovĚch jázĚkóv v Pòlsce vĚmògò zajimplemantovanjô efektivnjészich sztrategióv, co pòzvlòl na jich wuchòvanjĚ a též efektivné dzejanjĚ procĚm rosnôcé rĚšĚnĚ v mjedzĚpòkòlenjovim przekazú, jak též drĚgjim rezultatòm etnjicznĚ diskrimjinacĚjĚ, lĚchĚch jázĚkòvĚch jideologij ě relativno njiskjĚ ekonomjicznĚ vòrtnosce tĚch jázĚkóv na rénkú robòtĚ. V wopjarcim wo rezultatĚ najĚ pòdszĚkbĚ a též donĚchczasové dosvjòdczenjĚ ve vespòłrobòce z mjeszĚznovĚmi spòlami v Pòlsce ě na svjece bĚdĚjemĚ kòmplemeñtarnĚ sztrategije parŕŕczôcé dzejanja wodgòrnĚ ě woddòlnĚ. Jejich woptimalné pòtòczenjĚ dô nôlĚpszĚ szanse dlô przedĚrchanjô zagrožonĚch wumjarcim jázĚkóv, a též dô vspjarcĚ pòzitivnĚch fòrm jidentifikacĚjĚ ě psychicznĚgò dobrostanú nôležnjikóv etnjicznĚch ě nôrodnĚch mjészéznóv.

WodgòrnĚ sztrategije

- Zmjana anachronjicznĚch kriterióv wofjicialnégò wuznanjô mjészéznovĚch jázĚkóv przez novelizacĚjô wustavù a též kriterióv dlô gmjin z pòmòcovim mjészéznovim jázĚkã.
- Wofjicialné wuznanjĚ ě rozpòczěcé vspjĚranjô donĚchczas nje wuznòvónĚch mjészéznovĚch jázĚkóv v Pòlsce, v tim v pjerszi rĚdze dlô szlòskjĚgò ě vĚlemòvskjĚgò.
- RĚšenjĚ programóv jimersijnĚ wuczbĚ mjészéznovĚch jázĚkóv na stãpjenjú przedszkòlò, pòvszechnĚ szkòtĚ, strzĚdnĚ ě vĚžszĚ.
- VspjĚranjĚ médióv v mjészéznovĚch jázĚkach a též przĚrĚchtovanjĚ ě rozkòscĚranjĚ edukacijnĚch materialóv.
- VspjarcĚ profesionalnĚch fòrm sztòŕcenjô szkòlnĚch mjészéznovĚch jázĚkóv.
- WorganizovanjĚ mèdialnĚch ě edukacijnĚch kampanjóv zvjkszajôcĚch vjědzò spòla v tĚmje jázĚkòvò-kùlturové rozmajitosce a též promùjòcĚch pòzitivné pòstavĚ procĚm mjészéznovĚch karnóv.
- Kònkretné fòrmĚ promòvanjô vjidòmòsce mjészéznovĚch jázĚkóv (tòfle, znakòvanjĚ, dĚbeltjázĚkòvé nõdpjise v kòmùnikacĚji, wurzãdach, krómach, na samòrzdòdovĚch stronach, stronach v domenje gov.pl ětd.).
- VspjarcĚ dlô fùnkcionĚrovanjô ě tvòrzenjô rĚmóv wuzěcô mjészéznovĚch jázĚkóv na rénkú robòtĚ.
- VspjĚranjĚ vjelejázĚkòvòsce v spòlú.

Woddólné sztrategije

- Vspòmòganjé pòzitivnèch jideologijów è jÄzèkòvèch pòstavów ve vszètkjich vjekòvèch grèpach, le apart z vèprzédnjenjim starszèch dzeci mjé jak 18 lat stòrèch (v tim rozkòscérzanjé vjédzè wo pòznavczich è zdrovòtnèch profjitach z prziczènè dva- è vjelejÄzèkòvòsce); rèchtovanjé varkòvnjów è mòlovèch vè-darzenjów sparłäczonèch z tegò òrtú dzejanjami.
- Vspjérka è rèchtovanjé fòrm przekazú jÄzèka doma è búten chëczy, v tim búten szkòtè.
- Rèchtovanjé mòlovèch karnów aktivjistów, v tim na przikłòd karnów łoczòcèch wuczba è wuzècé jÄzèka z artisticznèmi dzejanjami, kùlturalnèmi abò spòrtò-vèmi aktivnoscamì.
- Rozmajité fòrmè aktivizacèjé młodèch z mjészèznovèch karnów, v tim woso-blèvje vspjérka dzejanjów, co bùdèjò è zmòcnjajò emòcijnò zdrzesz z rodnim jÄzèkã.
- Rèchtovanjé dèrch-ejn-cú psychòlogicznégò vspjarcò do nòlèznjików mjészèznovèch karnów, co majò dosvjòdczoné rozmajitèch fòrm stigmatizacèjé, diskriminacèjé è mjedzèpòkòlenjové traumè.
- Tvòrzenjé novèch rëmów wuzècò mjészèznovèch jÄzèków è zvjikszenjé jejich “doczècové przètomnosce”
- Bùdacèjò mjészèznovégò “jÄzèkòvégò landszaftú”.
- Zvjikszenjé przètomnosce a vjidómòsce mjészèznovèch jÄzèków v spòlevèch è tradicijnèch mèdiach.
- Wudzél nòlèznjików spòlów v rèchtovanjú programów szkòtové wuczbe do mjészèznovèch jÄzèków.
- Tvòrzenjé flachów robòtè, v jakjich mdze sã wuziwało mjészèznovèch jÄzèków a téz zachäcanjé wusłùgòdòvców do vprovòdzanjò mòzlèvòsców brèkòvanjò tèch jÄzèków (vtf. v krómach, kavnjicach, restoracèjach, wobstègòvèch pùntkach).

KASZÈBSKJI JÄZÈK JAKÒ JEDÚRNI REJONALNI JÄZÈK V PÒLSCE WUZNÓNI WUSTAVÒVÒ

Artur Jabłònski (Artúr Jablonskji)

Trzeba rzec, co part kaszèbskjégò spòla, v tim Kaszèbskò-Pòmòrskjé Zrzeszenjé, jakjé je tò nòvjikszo bútenrzòdovò worganizacèjò majòcò starã wo Kaszèbów, wuznòvò kòm-promjis wosignjãti v wustavje wo nòrodnèch è etnjicznèch mjészèznach a wo rejonalnim jÄzèkú. Wustów, jakji daje kaszèbskjémù jÄzèkòvi sztatès rejonalnégò jÄzèka, nje wobjimò wochronò Kaszèbów jakò etnjicznò (nòrodnò) mjészèznã (mè jesmè v njim nazévóni “spòlã pòstùgùjòcim sã rejonalnim jÄzèkã”). Hewo no kòmpromjisové rozdrzeszenjé nje je ale

akceptovóné przez Kaszëbskò Jednotã, jakò pòvsta v 2011 r., a též przez szërok rozmjóné strzodovjiszcze sparfãczoné dejovò z nim ferejnã. Vedle tegò partú kaszëbskjégò spòla przëjãtë wod Pòlskjégò Państwa rozdrzeszenja – blòs eszczisz (do woka) chronjócë javernotã Kaszëbów ë vspjërajócë jë rozvjicë – sò pò pròvdze diskrimjinëjócë. Tikò to sã jù samégò faktù, co nõvëszszë worganë władze państwa nje chcò wuznavac pròvdë bédënkù nadanjò Kaszëbóm sztatësù etnjiczné (nòrodné) mjészëznë. Ę do te dochòdò jesz no njeszczestné nazvanjé “rejonalni jãzëk”. Docz njeszczestné?

V pòlszczëznje fùnkcionérëjò dva semanticzno róznë nazvanja pòmjenjò “rejonalni jãzëk”: pravné, vprovadzoné v wuzécë wustavã wo nõrodnëch ë etnjicznëch mjészëznach ë rejonalnim jãzëkù z 2005 r. ë drëgjé, jãzëkòznajòrskjë, vprovadzoné v wuzécë wod Zenona Klemensevjicza v latach 50. XX stolecò. Në nazvanja reprezentëjò czësto jiné sistemë vjedzbë wo jãzëkù. Europejskò kòrta rejonalnëch abò mjészëznovëch jãzëków (na jakji sã wopjarlë autorzë wustavù wo mjészëznach v Pòlsce) nje dôvò prosto defjinicëjé nazvanjò “rejonalni jãzëk” ë vnetka vjedno nazvanjé to je vërzekté razã z nazvanjim “mjészëznovi jãzëk”. Przëjimò sã, co në nazvanja “jãzëków mjészëznovëch” a též “rejonalnëch jãzëków” wodnòszò sã le blòs do jãzëków autochtonjicznëch, tj. takjich, jakjima jich brëkòvnjicë sã pòstùgùjò v jeich nõtërnëch strzodovjiszczach wod dlëgszégò czasù do terò¹¹³. Tvòrcë pòlskjégò wustavù wo nõrodnëch ë etnjicznëch mjészëznach ë rejonalnim jãzëkù na tim spòdlù zdefjinovalë “rejonalni jãzëk” (blòs kaszëbskji jãzëk mò nen sztatës) jakò jãzëk, jakji je tradicijno wuzivóni na dónim teritorium v wobrëmjenjim jakjégòs państwa wod tëch jegò wobëvateli, co tvòrzò grëpã lëczbòvò mjészò jak drëgji dzél lëdztva, ë nje je won anjé dialektã państwòvégò jãzëka, anjé jãzëkã jimigrantòv. Apartné rozmjenjé nazvanjò “rejonalni jãzëk” fùnkcionérëje wod 50. lat XX stolecò v pòlonjstice – tùtak nazvanjé to sã wuzivò do wopjisanjò gòdkòv pòlskjégò jãzëka.

Nen problem z nazvanjami ë tòkjel klasifikacijni sã vëdaje vòzni dlò spòlevégò procesù sztòftovanjò jãzëkòvé svjadómòsce ròvno Kaszëbów, jak ë Pòlòchów. Vòrt je tùtak vspòmnoč na trafjonò vëpòvjesc Mjjiroslavë Sagan-Bjelavë: „[nazvanjé »rejonalni jãzëk«] nje wuzivato sã v przipòdkù pòlskjé jãzëkòvé javernotë v wodnjesenjim do kòdù majòcégò bëc ze załoženjò czims apartnim jak pòlskji jãzëk ë jegò wotmjanë (gvarové, rejonalné)”¹¹⁴. Tëj wuzivanjé tegò nazvanjò zagròzò wumjészënjim prestižù kaszëbskjégò jãzëka v svjadómòsci nji blòs Pòlòchów, ale též, ë v pjerszi rëdze, samëch jegò brëkòvnjikòv – Kaszëbów; je tēj elementã diskrimjinëjòcim ë dezintegrejòcim jednotã kaszëbskò¹¹⁵.

¹¹³ Pòr. T. Wicherkiewicz, *Regionalne języki kolateralnej Europy: Porównawcze studia przypadku z polityki językowej* (Poznań: Wydawnictwo Rys, 2014), s. 75–74.

¹¹⁴ M. Sagan-Bielawa, *Wdrażanie Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych a rzeczywistość socjolingwistyczna w Polsce. Na marginesie sporu o język regionalny*, „Socjolingwistyka” 2016, t. 30, s. 9.

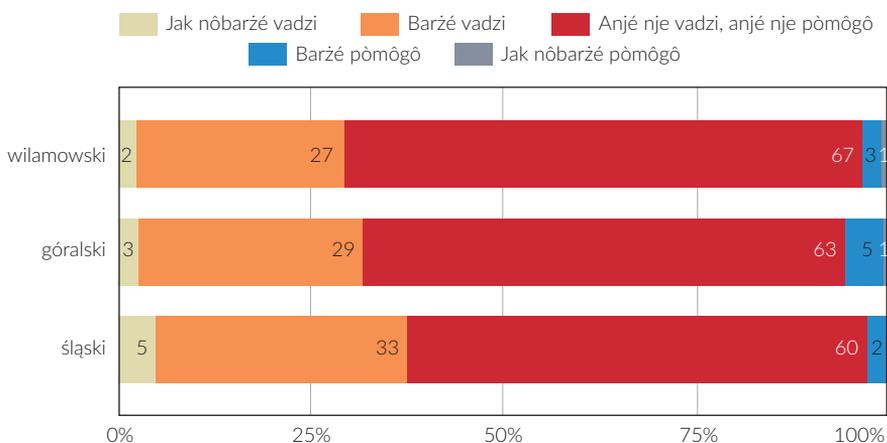
¹¹⁵ Vjici nó ta temã: A. Jabłoński, „Problematyczność pojęcia „język regionalny”. Głos w sprawie polityki języka kaszubskiego”, w: *Mniejszości etniczne i ich pogranicza. Szkice tożsamościowe*, red. Adela Kożyczkowska, Maria Szczepka-Pustkowska (Gdańsk: Wydawnictwo UG, 2021).

DISKRIMINACĚJŌ BRĚKŌVNIKŌV BEZSZTANDARDOVĚCH WOTMJANŌV PŌLSKJĚGŌ JĀZĚKA

Bartłomiej Chromik

Z przyczynē varēnkŌv historicznēch, kùlturovēch, spŌlevēch ē prawnēch nje je letkŌ pŌrŌvnc stŌn nŌleznjkŌv etnjicznēch ē nŌrodnēch mjēsžēznŌv v PŌlsce z jednē stronē, a przēnŌleznjkŌv vjkszoscevé grēpē z drēgji. Jednak dzēl wobservacējŌv tikajŌcēch sĀ pjerszēgŌ karna je mŌžno rozszerzēc tēz na tēch brĚkŌvnikŌv pŌlskjēgŌ jĀzĚka, co nje wužívajŌ jegŌ sztandardové wotmjanē.

Do rzeczenjŌ tak wupŌvŌznjŌ analiza wodpŌvjesci na pitanjē wŌ to, czē gŌdanjē pŌ-pŌlskù ze szlŌskjim, gŌralskjm abŌ vĚlemŌvskjm akcentĀ pŌmŌgŌ abŌ przeszkdzŌ v nalēzenjim robŌtē abŌ mjenjanjim jĀ na lepszŌ. SamŌ nazvanjē akcentù nje bēto zdefjinjŌvŌné v pŌdszĚkù, co wostavjĭto pŌdszĚkŌnim jinterpretacijni rúm. NapŌmknjonē pitanjē bēto pŌstavjonē mjeszkaŃcŌm krézŌv bjelskjēgŌ ē wosvjĀcimskjēgŌ. Lēdze mjeszkajŌci na tim terenie majŌ, z przyczynē mŌlovēgŌ sociolingvjisticznēgŌ stanù, mŌžnosc kŌntaktù z lēdzami gŌdajŌcēmi pŌ-pŌlskù ze szlŌskjim abŌ gŌralskjm akcentĀ. Na terenie bjelskjēgŌ krézù pŌtožonē sŌ tēz VĚlemŌjce; z przyczynē jednak na mŌlŌ lēczbĀ lēdzta v mjasteczkkù, a tēz dalek pŌsēnjĀtŌ asimilacējŌ nēch mjeszkaŃcŌv, jakŌ staĀ sĀ v wostatnēch dekadach, je mŌžno vērzec pŌmēsžlenjē greŃczŌcē z pevnoscŌ, že mjeszkaŃce mŌlēznŌv bez bezpŌstrzēdnēgŌ sŌsedztva z VĚlemŌjcami nje mdŌ v sztĀdze pŌznac człŌvjeka gŌdajŌcēgŌ z vĚlemŌvskjm akcentĀ.

CĚchũnk 26. ProcentŌvi rozkłŌd wobsŌdù vptĚvù gŌdanjŌ z rŌžnēmi akcentĀmi na mŌl gŌdajŌcēgŌ na rĚnkù robŌtē

MŌžemē merkac, co njimŌ nēch vĚzē pŌstavjonēch zastrzēgŌv, rŌžnjice v rozkładze wodpŌvjesci na pitanjē wo wosŌbno vzĀtē akcentē nje sŌ vjŌlgjē. Hewo znaczy, že pŌ richtosci do anketovŌnēch vŌžni bēf njē le fakt gŌdanjŌ z kŌnkrētnim akcentĀ, ale sŌm fakt

gŏdanjŏ z jinim akceŃtã, jak wuznŏni zŏ nen sztandardovi. No zjavjiszczẽ běto przě tim wod dichtich dzěla anketovŏněch lěchŏ valorizovŏně. Na woglovŏpŏlskjm stãpjenjũ tezã wo lěchim vzěranjũ na gŏdanjě z akceŃtã pŏcvjerdzajŏ pŏdszěkbě Karolěně Hansen¹¹⁶, pŏdtũg jakjich 54% pŏdszěkŏněch wuvŏzělě, co „człovjek gŏdajŏci na ŏrt tipŏvi do mjeszkaŃcŏv vsě, robjŏci vtf. v bankũ, bě mjŏt sã vězběc tegŏ ŏrtũ gŏdkji”. Problem diskriminacějě z prziczěně jãzěka do jakjěgŏs stãpjenja mŏže rŏvno sã tikac těz rodněch brěkŏvnjkŏv pŏlskjěgŏ jãzěka. Jegŏ kŏnsekvencějŏ sŏ vjŏlgjě stratě v lědzkjm kapjitale, jakjě z prziczěně varajŏcěgŏ demŏgrafjiczněgŏ krizisũ sŏ wosoblěvje vjelgě.

¹¹⁶ K. Hansen, „RŏznorodnoŃ czy standaryzacja polszczyzny? Stosunek Polakŏw do dialektŏw, gwar i regionalnych naleciałŏci w wymowie”, v: A. Stefaniak, M. Bilewicz, M. Winiewski (red.), *Uprzedzenia w Polsce* (Warszawa: Liberi Libri, 2015), 157–76, s. 168–169.

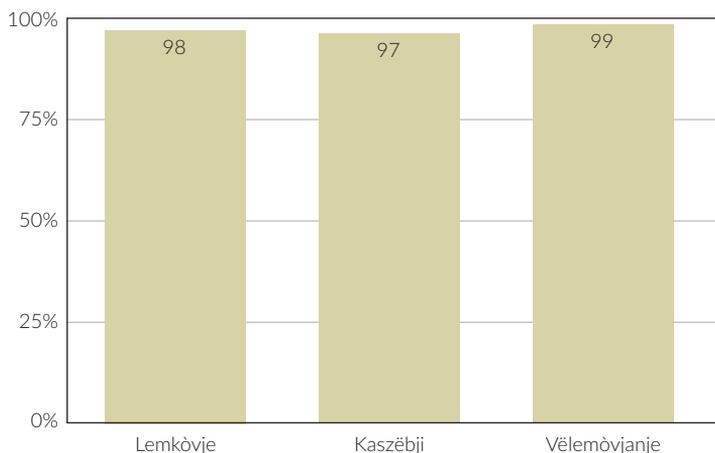
Nôrodné ë etnjiczné mjészëznë v Pòlsce na rénkú robòtë v dobje pandemijé COVID-19

Bartłomiej Chromik

Dvajäzëkòvosc (a vjelejäzëkòvosc) nôležnjikòv nôrodnëch ë etnjicznëch mjészëznòv v Pòlsce

Pòdtúg pòdòvkòv pòchòdzòcëch z Pòvszechné Spjiskji robjoné v 2011 rokú v Pòlsce žëje 948,5 tësòca lëdzi, co gòdajò doma jãzëkã jinim jak pòlskji. Dichtich vjiksosc z njich, kò jaž 772 tësòce, wuživajò wòlkóma jãzëka (abò jãzëkòv) jinégò jak pòlskji, a též pòlskjégò. Blòs jãzëkã jinim jak pòlskji gòdajò doma 176,5 tësòca lëdzi, to je ledvò 0,46% pòpùlacjë kraju. Nòvjiksžé karno vestrzòd njich to sò brëkòvnjicë szlòskjégò

Céçhùnk 27. Wodsetk pòdszëkònëch deklarëjòcëch dobrò abò barò dobrò znajemòsc pòlskjégò jãzëka v apartnëch mjészëznòvëch grëpach.

(126,5 tēsōca), njemjeckjégò (9,7 tēsōca) a wukrajińskjégò (4,5 tēsōca)¹¹⁷. Z przicženē kōnjecznosce trzymanjō spōlevēch kōntaktów búten domōcēznē ě szērže famjilējē wonji tēz v dichtich vjikszości znajō pōlskji jāžēk, tak tēj sō tēz dvajāžēkōvi. No cvjerdzenjē woddōvajō pōdszēkbē provadzonē v wobrēmjenjū najégò projektū pōstrzód nōležnjikōv spōla vĕlemōvskjégò, lemōvskjégò ě kaszēbskjégò v 2018 rokū. Prakticzno vszētčē respōndencē zadeklarovalē dobrō abò baro dobrō znajemnosć pōlskjégò jāžēka.

Felēnk znajemnosce pōlskjégò jāžēka nje je tēj do nōležnjikōv jāžēkōvēch mjšezž-nōv bariērō wogreńczajōcō mōžlĕvōsce na rénkū robôtē. Znajemnosć dodōvkōvĕgò jāžēka je zó to vōžnim elementā zvjikszejōcim jich lēdzkji kapjitōl. Przētomnosć mjšezžnovĕgò jāžēka na dōnim terenje mōže przēcženjic sā tēz do te, co bĕnōmjē njechtĕrni z nōležnjikōv vjikszošcevēch grĕp pōznadzō mjšezžnovi jāžēk.

Profjitē z vjelejāžēkōvōsce: roscenjē lēdzkjégò kapjitalū ě zmarnotraconō zasobnosć

Przez lēdzkji kapjitōl ekōnomjiscē rozmjējō zasobnosć kōmpetencij, vjedzbē, zdrojvō ě zaangażovanjō spōłnjonēch v kōždīm człōvjekū a tēz v karnje, np. firmje abò v spōlū¹¹⁸. Mnogjē nōwukōvé pōdszēkbē pōkazējō, co vjelejāžēkōvōsc vptivō pōzitivno na elementē, jakjē tvōrzō lēdzkji kapjitōl. Lēdze dva- ě vjelejāžēkōvi njē le rĕchłē sā wuczō drĕgijch jāžēkōv¹¹⁹, ale tēz lepjē so mōgō pōradzēc z řagōdzenjim sztridōv ě vjelezadanjovōscō¹²⁰, a navetka rzadzē ě pōzdnjē cerzpjō z przicženē Alzheimerovē chōrosce¹²¹. Vjelejāžēkōvi lēdze majō tēj pōtenciōl bĕcō lepszĕmi robōtnjikami, navetka ježłē jāžēkji, jakjima wonji gōdajō, nji majō za vjele brĕkōvnjikōv.

Szkōda, ale ve vjele krajach – v tim, jak sā vĕdōvō, v Pōlsce – na zasobnosć je njezmerkōnō, a v kōnsekvencĕji czāsto njikvjonō. Svjadczēc mōgō wō tim wōdpōvjesce dōné na pitanja wo profjitē ze znajemnosce vĕlemōvskjégò jāžēka na rénkū robôtē, jakjē bĕtĕ zadōné wobe pōdszēk provadzoni v 2020 rokū mjeszkańcōm bjelskjégò krézū, v wobrēmjenjū jakjégò ležō Vĕlemōjce, a tēz sōsednjégò wosvjācimskjégò krézū. Vedle kōle 90%, tak tēj zacht vjikszošce, anketovōnēch znajemnosć vĕlemōvskjégò jāžēka anjē nie pōprōvjō, anjē nje pōgōrszō jich placū na rénkū robôtē.

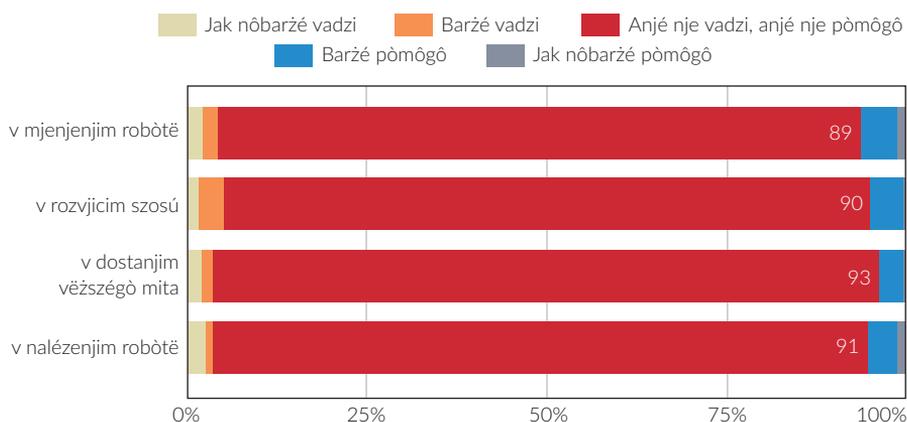
¹¹⁷ GUS, *Struktura narodowo-etniczna, języczna i wyznaniowa ludności Polski: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (Warszawa, 2015), https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/default-taktualnosci/5670/22/1/1/struktura_narodowo-etniczna.pdf, s. 67–70, [przĕstāp: 29.07.2021].

¹¹⁸ Pōr. J. Samul, „Definicje kapitału ludzkiego w ujęciu porównawczym”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie* 96 (2013), 195–204, s. 200.

¹¹⁹ M. Kaushanskaya i V. Marian, „The bilingual advantage in novel word learning”, *Psychonomic Bulletin & Review* 16/4 (2009), 705–10, doi: 10.3758/PBR.16.4.705.

¹²⁰ A. Prior i B. MacWhinney, „A bilingual advantage in task switching”, *Bilingualism: Language and Cognition* 13/2 (2010), 253–62, doi: 10.1017/S1366728909990526.

¹²¹ F.I.M. Craik, E. Bialystok i M. Freedman, „Delaying the onset of Alzheimer disease: Bilingualism as a form of cognitive reserve”, *Neurology* 75/19 (2010), 1726–29, doi: 10.1212/WNL.0b013e3181fc2a1c.

Céčhùnk 28. Procentovì roztòd cžastosce wobsòdú przègòdnosce vèlemòvskjegò jàžeka na rénkú robòtè vestržòd mjeszkańcòv krézòv bjelskjegò è wosvjàcimskjegò.

Pò pròvdze brèkòvnjikóm mjészèznovèch jàžèkòv, a navetka tim nôležnjikóm vjiksoscevé grèpè, jakjich gòdka na jakjis òrt apartnji sà wod jàžèkòvégò sztandardú, cžasto jima žimkò jidze na rénkú robòtè, co sà przektòdò na jich ekònomjiczni stón. Njechtèrnè z tèch tòklòv sà pòjavilè v časú pandemijè.

Njedobjér pòdòvkòv

Wužécè scvjerdzenjò „jak sà vèdòvò” na pòczòtkú rèchlészè sekcjèj mòže sà vèdavac njezgòdnè z nôwukòvim charakterã tú tegò tekstú. Nje vèchòdò to jednak z felènkú wupjartè cekavòsce autora, le z faktú, co prakticzno nje bètè provadzoné donòd v Pòlsce pòdszèkbè vkòl stanú mjészèznòv etnjicznèch è jàžèkòvèch na rénkú robòtè, a to bètò ve vjòlgjim dzèlú z prziczènè njedobjèrú wofjicjalnèch statisticznèch pòdòvkòv, na jakjich bè móg sà woprzèc. V časú PRL czèsti felènk zajinterosovanjò statisticznèch worganòv problematikò etnjicznèch è jàžèkòvèch mjészèznòv vèchòdòt mjedzè drèggjima z kònskvencjèj przèjicò tezè wo etnjiczni jednakòsci pòlskjegò państva¹²². Vèdòvò sà, co njedobjér è schematicznosc pòdòvkòv pò 1989 r. vèchòdò z faktú, že sprava mjészèznòv je traktovònò wod decidentòv jakno maò vòžnò. Signje rzec, co jedúrnè pùbliczno dostàpnè wofjicjalnè pòdòvkji v témje przètòmnosce mjészèznòv na rénkú robòtè nalezc mòže v czòdami rèchtovònèch rapòrtach wod Ministerstva Bènovèch Spròv è Admjinstracjèj, jakjè sà tikajò stónú etnjicznèch è nôrodnèch mjészèznòv a též rejonalnègò jàžeka v Pòlskji Rèpùblíce. Wod czvjòrtègò rapòrtú na pòczòtk

¹²² K. Łukaniszyn-Domaszewska, *Wpływ mniejszości niemieckiej na rozwój społeczno-gospodarczy województwa opolskiego* [njepùblikòvònò dochtorskò pròcò] (Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, 2014), s. 134.

z 2013 roku jaž pò szósti rapòrt z roku 2019 pòdôvalě tam jistné pòdôvkji wo aktivnosc na rénkú robôtě, jakjě pòchôdałě z Pòvszechně Spjiskji z 2011 roku¹²³. Wostôvjajôcě jú njeaktualnosc něch pòdôvków, je trzeba wopasovac na fakt, co v něch dokùmantach nje pòdôvô sã metodologijě, na jakji bazi rechòvônô bëła stopa bezrobòcô v apartněch mjészěznověch karnach v cafi Pòlsce. Na wostatnô mjara, jakô bë mjała bëc pùnkta wodnjesenjô sã, je dichtung rôznô wod vòrtnosce stopě bezrobòcô pòdôvóně równo przez GUS, jak ě Eurostat. Kònskvencějô ne stanú je těž felěnk wuczalěch wopròcovanjów na témã ekònomjiczně době mjészěznów v Pòlsce. Vějimkã sô pòjedinczě pròce wo njemjeckji a romskji mjészěznje¹²⁴; chòcô tě nje sô reprezentativné dlô vszětkjich mjészěznověch spòlów z prziczně specifijki něch dvùch grěp, pòkazějô ně tòkle na rénkú robôtě, co z těmi mùszô so radzěc jich przedstòvcovje, ě pòzitivni vpliv, jakji jich przětomnosc móže mjec na môlovi rénk robôtě.

Felěnk rzetelněch wofjcialněch statisticzněch pòdôvków dichtung trúdzi robjenjě pòdszěkbě vkól vptěvù drěgijich ôrtów diskrimjinacějě na stón nôleznjików jãzěkòvěch mjészěznów na rénkú robôtě, a przez to zakrivô egzistěrovanjě problemù. Je těž narěšenjim prava wustanovjoněgò v artikulú 6, pkt 2.1. wustavù wo nôrodněch ě etnjjiczněch mjészěznach a těž wo rejonalnim jãzěkú, jakji gòdò, co “worganě pùbliczně vladze majô wobrzěszk wužěvac pasovněch mètlów v célú pòpjěranjô cafovné ě javerně róvnosce v rěmje ekònomjiczněgò, spòlevěgò, pòliticzněgò a kùlturověgò žěcô mjedzě lědzami nôležòcěmi mjészěznóm ě lědzami nôležòcěmi vjkszosci”.

Z prziczně felěnkù wofjcialněch statisticzněch pòdôvków v dalszim parce rozdělú jô sã mdã pòslùgòvòt v pjerszi rědze pòdôvkami zebróněmi v wobrěmjenjú projektú.

Stracenjě robôtě ě zmjana ôrtú zaròbjanjô wòbe pandemijô COVID-19

Pandemijô COVID-19 mjała vjòlgji vpliv na rénk robôtě. Môlově vladze ě pañstvóvě mět a těž nadnòrodně jìnstytucěje zmuszoně bëtě przez nje do bédovanjô pòmòce varkóm, jakjě z tě prziczně nômòcnjě cerzpjałě. Mjimò te stãpjěnj bezrobòcô rejistrovóněgò mjedzě strěmjannim 2020 a strěmjannim 2021 wurós v Pòlsce z 5,4%

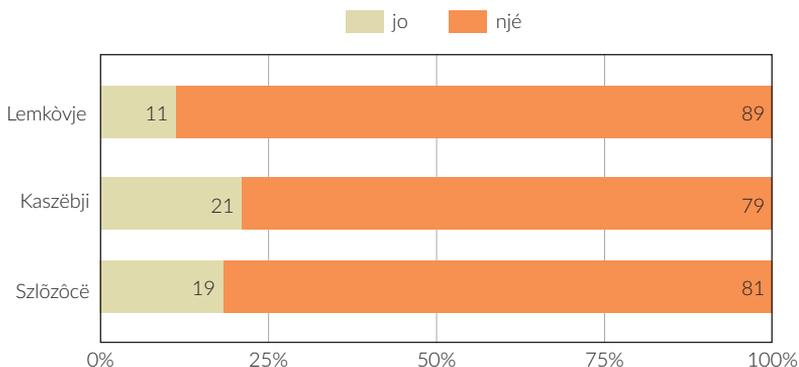
¹²³ Wolim spravjedlěvòsce je trzeba nadkjìdnòc, co do rapòrtów zrěchtvóněch wod MBSěA dołczivóně sô wuvògji przekòzóně wod przedstòvców apartněch mjészěznów. Vestrzód wuvògów nje nalazłě sã takjě, jakjě sã wodnosětě do felěnkù statisticzněch pòdôvków, tikajòcěch sã stónú mjészěznověch spòlów.

¹²⁴ Pòr. R. Jończy, *Wpływ migracji zagranicznych na dysharmonię rozwoju województwa opolskiego ze szczególnym uwzględnieniem rynku pracy* (Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 2006).

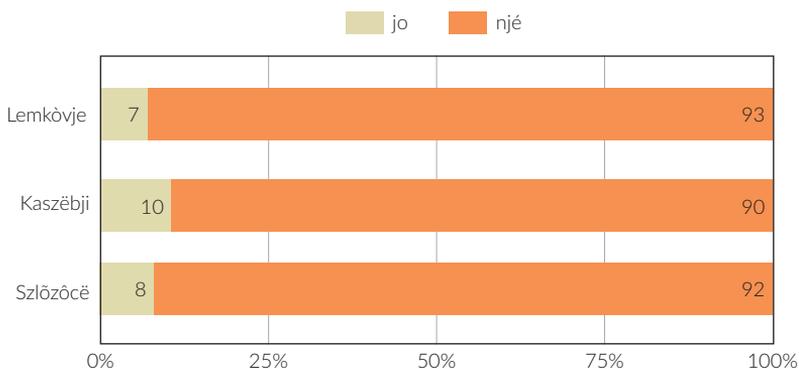
J. Talewicz-Kwiatkowska, *Wpływ aktywności finansowej Unii Europejskiej na położenie społeczne Romów w Polsce* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2013).

K. Łukaniszyn-Domaszewska, *Wpływ mniejszości niemieckiej na rozwój społeczno-gospodarczy województwa opolskiego* [njepùblikòvónô dochtorskò pròcò] (Wrocław: Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, 2014), s. 134.

do 6,4%¹²⁵. Ně pòdòvkji nje pòkazějô catěgò wobrazú rénkù robòtě. Z przicěně pandemijjě vjele lědzi běto zmùszoněch do szúkanjô nověgò flachù abò navetka mjenjanjô varkù. Nen tòkjel tikòł sã téz mnogijch przedstòvcòv etnjiczněch ě jãzěkòvěch mjészěznòv z terenù Pòlskji.

Cěchùnk 29. Proceñtòvi rozkòłd czãstosce wòdpòvjedzi na pitanjě wo mùsz mjenjenjô ôrtú zaròbkòvanjô z przicěně pandemijjě COVID-19 vestròd przedstòvcòv věbròněch mjészěznòvěch grěp

Cěchùnk 30. Proceñtòvi rozkòłd czãstosce wòdpòvjesci na pitanjě wo stratã robòtě z przicěně pandemijjě COVID-19 vestròd przedstòvcòv věbròněch mjészěznòvěch grěp

Na pitanjě „Zmùsza Vas ta pandemijjô do mjenjenjô ôrtú zaròbkòvanjô?” nòczãscě cvjerdzòco wòdpòvjòdalě Kaszěbjj. Z przicěně felěnkù wòfjicjalněch statisticzněch pòdòvkòv je mòžno blòs pòstavjic hipòtezã, co nen stòn věchòdzi przěnòmjě v dzělù

¹²⁵ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/bezrobocie-rejestrowane/stopa-bezrobocia-rejestrowanego-w-latach-1990-2021,4,1.html>, [przěstãp: 17.06.2021].

z role, jakô na terenach zamjeszkôných przez Kaszëbów mô turistika. Przez vjôłgji part 2020 r., v jakjim provadzoni bêt pôdszëk, turisticznô rësznosc wosta z prziczënë epidemijjé wogreńczonô, a czasovò vnetka czësto wstrzimonô.

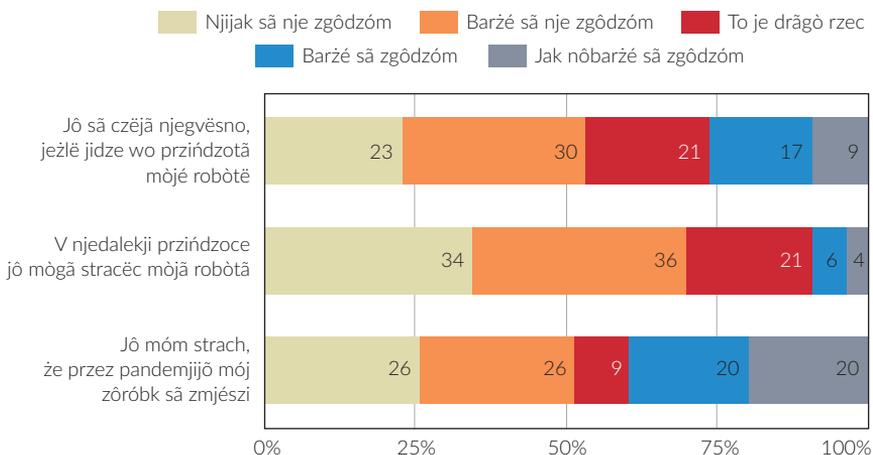
Vestrzdô Kaszëbów téz më mómë zawobservònóné nôvëzsi wodsetk lëdzi, co majô dosvjôdczoné stratë robôtë z prziczënë varajôcé pandemijjé. Z tak czims bjôdkòvôt sã co dzesôti pôdszëkóni.

Strach przed stracenjim robôtë

Strata robôtë przez drëgich przëdstòvców spòla mòze mjec vpliv na percepcjô zagrôzbë svòjégò môla robôtë. Cobë zmjerzëc jé stãpijénj, më pôprosëlë anketovòných wo jich reakcjô do trzech cvjerdzenjów, jakjé pôslúzëtë do stvórenjô mjarë:

- Jô sã czëjã njevëšno, jezlë jidze wo przinđzotã mójë robôtë.
- Njedłügò jô mògã stracëc robôtã.
- Jô móm strach, że z prziczënë pandemijjé wonji mje mdô mjé płacëłë.

Wodpòvjesce bëtë doné na pjińcstãpienjovi mjarze (wod 1 – „jô sã nijjak nje zgòdzóm”, do 5 – „jak nôbarzë sã zgòdzóm”). Në pitanja bëtë zadóné vszëtkjim, co brëlë wudzél v pôdszëkú; z prziczënë charakterë pitanjów më prezentëjemë jednak le rezultatë dostóné wod lëdzi varkòvno aktiv¹²⁶.

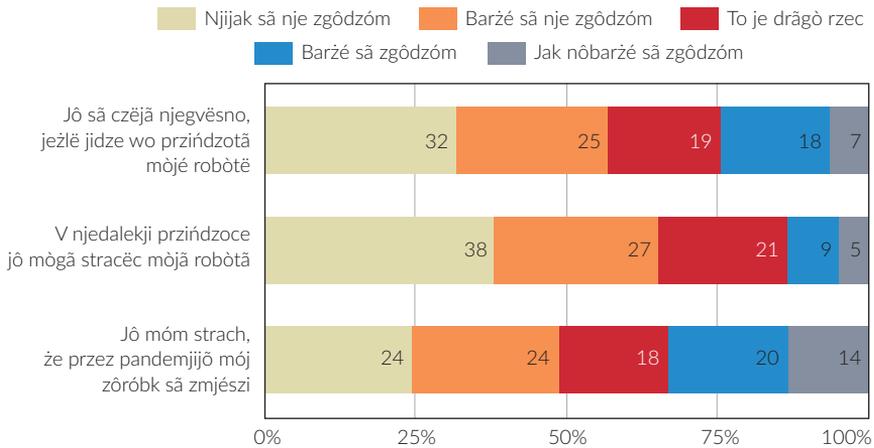

Céchùnk 31. Mjara strachù wo robôtã vestrzdò varkòvò aktiv Lemków

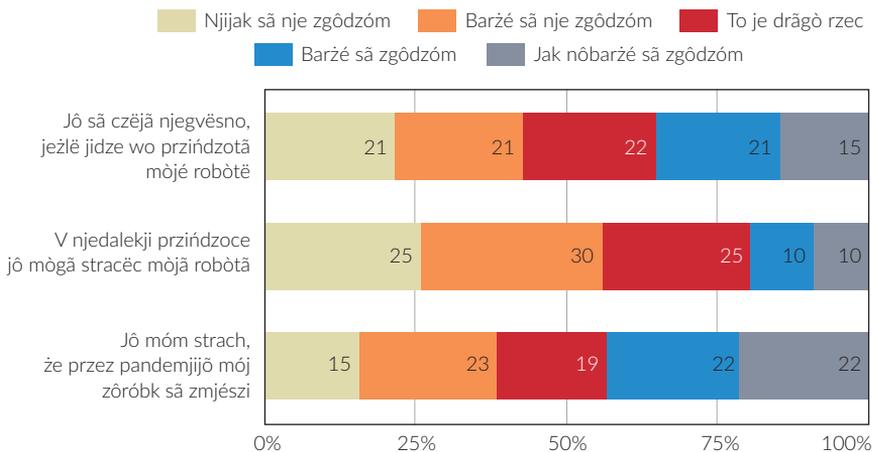
¹²⁶ Za aktiv varkòvò lëdzi më mómë wuznóné lëdzi, co v ankece pôkòzalë, że majô robôtã przez wugòdënk wo robôtã abò jini òrt wugòdënkù, provadzò vtòsné gòspòdarczë dzejanjé abò robjô kòl se na gbùrstvjë, abò téz svòjim słovã zadeklarovalë fakt, że wonji robjô.

Zrobjoni pòdszëk pòkòzòł, co 26% Lemków sã nje czëjò richtich, jak jidze wo przindzotã svòjé robòtë (sëma wodpòvjesci „barzé sã zgòdzajã” ë „jak nôbarzé sã zgòdzóm”). Vnetka co dzesòti z przedstòvców te spòła (9%) wuvòzò, że v njé tak dalekji przindzocë mòże stracëc robòtã. Jãż 40% anketovónëch mjãło strach wo znjizenjé mita.

Spòstrzód pòdszëkónëch grëp nômjészï strach sparfãczoni z rénkã robòtë bët vjidzec kòł Kaszëbów¹²⁷. Z pjerszim cvjerdzenjim sã zgòdzëlë 25% respòndentów. 14% pòdszëkónëch lëdzi mjelë strach chùtkjé stratë robòtë, a co trzeci anketovóni (33%) – wobnjizenjò mita.

Céchùnk 32. Mjara strachù wo robòtã vestrzód varkòvò aktiv Kaszëbów

Céchùnk 33. Mjara strachù wo robòtã vestrzód varkòvò aktiv Szlòzòków

¹²⁷ Strzëdnò z trzech wodpòvjesci tikajòcëch sã strachù sparfãczonégò z robòtò vënjosta dlò Kaszëbów 2,44, dlò Lemków 2,55, a dlò Szlòzòków 2,83.

Na procĕmnim bjegunje ti mjarĕ sĕ nalezlĕ Szlŏzŏcĕ. Vjicĕ jak jedna trzecŏ njich (35%) sĕ nje czĕje richtich, jak jidze wo przindzotĕ svŏjĕ robŏtĕ. Za bezpŏstrzĕdno zagrozonĕch stratŏ robŏtĕ sĕ wuvŏzajŏ 20% anketovŏnĕch, a jaŏ 44% njich sĕ bŏjŏ stratĕ zŏrobkŏv z prziczĕnĕ pandemijĕ.

Diskrimjinacĕjŏ przedstŏvcŏv etnjicznĕch ĕ jĕzĕkŏvĕch mjĕszĕznŏv a jejich stŏn na rĕnkú robŏtĕ

Zestŏvk rezultatŏv przedstavjonĕch v wobú dvúch sekcjach rĕchlĕ mŏže dzĕvŏvac, a navetka sĕ vĕdac paradoksalni. Chŏc z mjedzĕ pŏdszĕkŏnĕch spŏlŏv hewo Kaszĕbji nŏczĕscĕ czĕlĕ ekonomjicznĕ efektĕ vptĕvú pandemijĕ COVID-19, takjĕ jak strata robŏtĕ abŏ mŏsz zmjanĕ ŏrtĕ zarŏbkŏvanjŏ, to wŏlkŏma vestrzŏd przedstŏvcŏv tegŏ pravje spŏla stĕpjĕnj strachú sparłĕczoni ze stŏnĕ na rĕnkú robŏtĕ pŏkŏzŏt sĕ nŏnjĕzsi. Na mjara tĕ nŏvĕzszĕ vŏrtnosce przĕjmŏva za to kŏl Szlŏzŏkŏv.

Dŏ sĕ merkac, co jednŏ z prziczĕnŏv mŏgŏcĕch sĕ parłĕczĕc z wopjjsŏnim stŏnĕ rzeczĕ je deklarŏvŏni stĕpjĕnj diskrimjinacĕjĕ nŏleŏnjikŏv apartnĕch spŏlŏv¹²⁸. Sprava diskrimjinacĕjĕ wod lat je v pŏlú zajinteresovanjŏ ekŏnomjistŏv. Pjonĕrami pŏdszĕkŏv vkŏł ekŏnomicznĕch aspektŏv diskrimjinacĕjĕ sŏ dobivcovje Nŏdgrodĕ Bankji Szvĕdzkji mjona Alfreda Nobla: Gary Becker, Kenneth Arrow a Edmund S. Phelps.

Pjerszi z nĕch tŏ pŏdŏnĕch wuczatĕch stvŏrĕt pŏjĕcĕ „wuvjidzenjĕ do diskrimjinacĕjĕ” woznŏczajŏcĕ njechĕc, a czasĕ njezgarĕ, do nŏleŏnjikŏv dŏnĕ grĕpĕ. Edmund S. Phelps je autorĕ pŏjĕcŏv statisticznĕ diskrimjinacĕjĕ, jakŏ pŏlĕgŏ na tim, ŏe człovjek taksovŏni je przez robŏtodŏvcĕ njĕ z prziczĕnĕ na svŏje vłŏsnĕ pŏznakji, le na charakteristikĕ karna, jakjĕmŏ nŏleŏzi (pŏłĕ do jĕ vĕapartnjenjŏ mŏže bĕc ŏrt, etnjicznĕ pŏchŏdzenjĕ abŏ wuŏivŏni jĕzĕk)¹²⁹. Z pŏnkttŏv zdrzenjŏ pŏdmjŏttŏv wuŏivajŏcĕgŏ statisticznŏ diskrimjinacĕjŏ takŏ sztrategijŏ mŏže sĕ vĕdavac rozĕmnŏ; parłĕczŏ sĕ z njŏ rŏvnak vjŏlgjĕ spŏlevĕ kŏszta ĕ z tĕ prziczĕnĕ ve vjele krajach ji wuŏivanjĕ je wogreŏczŏnĕ pravno. Nĕ spŏlevĕ kŏszta sŏ v pjerszi rĕdze pŏnoszonĕ wod nŏleŏnjikŏv diskrimjinovŏnĕch karnŏv, co gúbjŏ chĕc do te, cobĕ dobĕvac kŏmpetencĕje ĕ jinvestovac v sebje, kŏ vjedzŏ, ŏe charakteristika jich grĕpĕ, a njĕ vłŏsnĕ znankji, mŏže bĕc tŏ nŏvĕznĕszŏv v przipŏdkú szúkanjŏ robŏtĕ. V dŏugjim czasú takji stŏn mŏže provadzĕc do richtich pŏpsĕcŏ sĕ paramĕtrŏv wopjjsĕjĕcĕch lĕdzkji kapjttŏl v mjĕszĕznŏvim karnje, a v kuŏncú dac kraft stereotipŏvi, jakji je njivŏ statisticznĕ diskrimjinacĕjĕ. Statisticznŏ diskrimjinacĕjŏ mŏže mjec znankji samŏspŏtnjavajŏcĕ sĕ vrŏzbĕ. Co vŏznĕ, mjara mjerzŏcŏv diskrimjinacĕjŏ wuzĕtŏ v rĕchlĕszim pŏdszĕkú mjaĕa jistno elementĕ, co sĕ wodnŏszatĕ do wuvjidzenjŏ do diskrimjinacĕjĕ, jak tĕŏ do statisticznĕ diskrimjinacĕjĕ.

¹²⁸ Wopasovnosć vĕraŏzonŏ v tim cvjerdzenjŏ mŏ sĕ m.dr. ze signalizovŏnĕgŏ jŏ problemú felĕnkú przĕstĕpŏv do prŏvdzĕvĕch statisticznĕch pŏdŏvkŏv wodnoszŏcĕch sĕ do wopjjsŏvŏnĕch karnŏv.

¹²⁹ E. S. Phelps, „The statistical theory of racism and sexism”, *The American Economic Review* 62/4 (1972), 659–61.

ProvdzonŌ przez nas pŌdszÛkba pŌkŌzała, ŷe wŌlkŌma v przypŌdkŭ KaszÛbŌv¹³⁰, jak Ę SzlŌzŌkŌv¹³¹ zachŌdzi statisticzno vŌznŌ partÄcz mjedzÛ deklarŌvŌnim stÄpjenjÄ dosvjŌdczonÛ diskriminacÛjÛ, a strachÄ sparÄczonim ze stŌnÄ na rÛnkŭ robŌtÛ Ę je wona nŌmŌcnjÛszŌ v przypŌdkŭ SzlŌzŌkŌv. SzlachŭjŌcÛ partÄczÛ mÛ nji mŌmÛ zawobserwŌvŌnÛ v przypŌdkŭ LemkŌv¹³². VŌrt je nadkjdnŌc, co – jak pŌkŌzŌnÛ bÛto v parce *PsychŌlogicznÛ kŌnsekvencÛje diskriminacÛjÛ* – v ti grÛpje stÄpjenjÛ deklarŌvŌnÛ diskriminacÛjÛ bÛt nŌnjjÛszj¹³³. VestrzŌd SzlŌzŌkŌv daŌ sÄ tÛz vjidzec partÄcz mjedzÛ strachÄ wo stŌnÄ na rÛnkŭ robŌtÛ a stigmatizacÛjŌ z prziczÛnÛ COVID-19¹³⁴. JistnÛ relacÛjÛ mÛ nji mŌmÛ vjidzŌnÛ kŌl LemkŌv¹³⁵ Ę KaszÛbŌv¹³⁶, co nje dzÛvŭje v kŌnteksce pŌdŌvkŌv pŌkŌzŌnÛch v parce „StigmatizacÛjŌ z prziczÛnÛ COVID-19: dosvjŌdczenja mjÛszÛznyŌv”: problem nen mjŌt do tÛch spŌlŌv marginalnÛ znaczenjÛ.

Hewo z pŌvÛzÛsich pŌdŌvkŌv je mŌzno merkac, ŷe jezlÛ diskriminacÛjŌ abŌ stigmatizacÛjŌ v mjÛszÛznovim karnje je zmerkŌnŌ Ę deklarŌvŌnŌ, to lÛdze njŌ dotkli vÛrŌzÄjŌ vjkszi strach wo svŌj stŌnÄ na rÛnkŭ robŌtÛ. Na wobservacÛjŌ v sparÄczonjŭ z zamkŌscŌ chŌcbÛ le v citovŌni klasiczni ekŌnomjiczni lÛteraturze pŌzvŌlŌ na pŌstavjenjÛ hipŌtezÛ, co prziczÛnÛ takjÛ jak diskriminacÛjŌ Ę stigmatizacÛjŌ mŌgŌ davac zrost strachŭ wo stŌnÄ na rÛnkŭ robŌtÛ¹³⁷.

EkŌnomnÛ pŌdszÛkbÛ pŌkazÛjŌ, co diskriminacÛjŌ na rÛnkŭ robŌtÛ vjŌze sÄ nÛje blŌs z vjeleaspektovÛmi njedogŌdami dlŌ dotknjÄtÛgŌ njŌ robŌtnjika, ale tÛz vÛzÛszimi kŌsztami dlŌ diskriminÛjÛcÛgŌ robŌtodŌvŌcza¹³⁸. RozvijÄjŌcÛ nÄ wudbÄ, Kenneth Arrow scvjerdzjŌ, co, v dŭgŌczasni perspektivje, ve varÛnkach wolnÛ konkŭrencÛjÛ blŌs firmÛ, jakjÛ nje wuŷivÄjŌ diskriminacÛjÛ abŌ wuŷivÄjŌ jÄ v nŌmjÛszim stÄpjenjŭ, sŌ v sztÄdze przedÛrchac na rÛnkŭ¹³⁹. KŌnkluzÛjŌ gŌdÄjŌcŌ wo szkŌdlÛvŌsci diskriminacÛjÛ na rÛnkŭ robŌtÛ je mŌzno przenjesc tÛz na stÄpjenjÛ gŌspŌdŌrkŌv apartnÛch paŷtv. DiskriminacÛjŌ etnicznych Ę jÄzÛkŌvĚch mjÛszÛznyŌv v kuŷcovim rozrechŭnkŭ je tÛj szkŌdlÛvŌ tÛz dlŌ vjkszoscovÛ grÛpÛ.

¹³⁰ $b=0,229$; $SE=0,048$; $p<0,001$; 95%CI [0,120; 0,307]; $n=367$.

¹³¹ $b=0,282$; $SE=0,056$; $p<0,001$; 95%CI [0,173; 0,393]; $n=300$.

¹³² $b=0,031$; $SE=0,143$; $p=0,834$; 95%CI [-0,257; 0,317]; $n=49$.

¹³³ Co jednak, bÛnŌmjÛ v dzÛlŭ, mŌze bÛc spŌvŌdovŌnÛ negŌvanjim wod LemkŌv diskriminacÛjnÛch zjavjÛszÛzŌv. No zjavjÛszÛcÛ bÛto wopjÛsŌnÛ v parce „MjÛszÛznovÛ jÄzÛkji v PŌlsce Ę jich brÛkŌvnjÛcÛ: diagnoze, bjŌdkji a tÛz sztrategije vspjarcŌ Ę wodrodÛ”.

¹³⁴ $b=0,238$; $SE=0,035$; $p<0,001$; 95%CI [0,081; 0,220]; $n=306$.

¹³⁵ $b=0,112$; $SE=0,234$; $p=0,436$; 95%CI [-0,287; 0,655]; $n=51$.

¹³⁶ $b=0,090$; $SE=0,050$; $p=0,077$; 95%CI [-0,010; 0,188]; $n=390$.

¹³⁷ MŌzlÛvi je rŌvnak Ę kjerÛnk nazŌd dzejanjŌ tÛ relacÛjÛ. Jak v parce „DiskriminacÛjŌ KaszÛbŌv – jÛ wobjävÛ v ŷÛcim jednotÛ” dŌl bŌczenjÛ Artŭr JablŌnskji, „tim, co kŌze lÛdzŌm diskriminŌvŌnim sÄ gŌdzÛc na stŌnÄ diskriminacÛjÛ, je strach przed njenÄlenjim abŌ stratŌ robŌtÛ”.

¹³⁸ G.S. Becker, *The Economics of Discrimination* (Chicago & London: University of Chicago Press, 1971), s. 14.

¹³⁹ K.J. Arrow, „The theory of discrimination”, w: O. Ashenfelter, A. Rees (red.), *Discrimination in Labor Markets* (Princeton: Princeton University Press, 1973), 1–33, s. 10.

Bédĕnkji

- Provadzenjĕ rzetelnĕch statistik tikajŏcĕch sĀ stŏnú nŏrodnĕch, etnjicznĕch ě jĀzĕkŏvĕch mjĕszĕznŏv, zgŏdno z bĕdĕnkami ONZ¹⁴⁰.
- Zvjikszenjĕ przĕstĀpnosce klĕkji wo profjitach, v tim ekŏnomŏvĕch, pĕnŏcĕch z vjelejĀzĕkŏvŏsce.
- Edukacĕjŏ robŏtodŏvŏczŏv v kjerĕnkŭ diskrimjinacijnĕch zachŏvanjŏv ě jich ekŏnomŏvĕch efektŏv.
- PrzejĀcĕ pravŏdŏvstva efektivno strŭdnjajŏcĕgŏ wuŕivanjĕ statisticznĕ diskrimjinacĕjĕ.

EDUKACĚJŌ, MÉDIA Ě TURISTIKA V KASZĚBSCE: PŌLA, V JAKJICH SĀ SZŪKŌ ZA DVAJĀZĔKŏVĚMI LĔDZAMI

Artur Jabłoński (Artúr Jablonskji)

Z pŏdszĕkbŏv prowdzonĕch v greńcach projektŭ „JĀzĕkŏvĕ antidotum” pŏstrzŏd przedstŏvcŏv spŏla vĕlemŏvskjĕgŏ, lemŏvskjĕgŏ ě kaszĕbskjĕgŏ je vjedzec, co dichtich vjikszo (97-99%) nŏleŕnjikŏv nĕch spŏlŏv znaje pŏlskji jĀzĕk. Znŏw znajemnosć drĕgjĕgŏ jĀzĕka, tŭtak pravje mjĕszĕznŏvĕgŏ, chŏc zicher zvjikszo stĀpjenjĕ lĕdzkjĕgŏ kapjitalŭ tĕch lĕdzi, to v dosvjŏdczenjŭ vjele z njich nje zvjikszo lĕczbĕ wofertŏv robŏtĕ, a v njechtĕrnĕch przĕpŏdkach mŏŕe bĕc przĕczĕnŏ diskrimjinacĕjĕ.

Takji stŏn nje darvŏ bĕc jednak reglŏ, kŏ to pŏkazĕje przĕklŏd kaszĕbskjĕgŏ jĀzĕka ě jegŏ brĕkŏvnjikŏv. Realia rejonalnĕgŏ reńkŭ robŏtĕ v pŏmŏrskjim wojewŏdztvje, dze Kaszĕbji sŏ 10% pŏpŭlacĕjĕ vedle jednĕch zdrojŏv, a vedle jinĕch vjĕcĕ jak 25% (zanŏlĕgŏ to wod te, czĕ mjec bŏczenjĕ na rezultatĕ Nŏrodnĕ Pŏvszechnĕ Spjiskji Lĕdztva ě Mjeszkanjŏv z 2011 r., abŏ tĕŕ rezultatĕ pŏdszĕkbĕ sociologŏv ě geŏgrafŏv), pŏmŏgajŏ dostac robŏtĀ lĕdzŏm dvajĀzĕkŏvim. Dŏ sĀ vĕapartnjic co nŏmjĕ trzĕ pŏla, v jakjich sĀ brĕkŭje lĕdzi znajŏcĕch kaszĕbskji jĀzĕk: kaszĕbskŏ edukacĕjŏ, rejonalnĕ media ě turistika.

Lata latecznĕ jak sĀ szŭkŏ za szkŏlnĕmi kaszĕbskjĕgŏ jĀzĕka. Lĕczba dzeci ě mŏdĕch wuczŏcĕch sĀ ne jĀzĕka chŭtkŏ rosta wod 2005 rokŭ (v stĕcznjĕkŭ negŏ rokŭ v ŕĕcĕ veszĕ rozdrzeszenja wustavŭ wo nŏrodnĕch ě etnjicznĕch mjĕszĕznach ě tĕŕ wo rejonalnim jĀzĕkŭ) cobĕ dŏrĕc do stĀpjenja 20 tĕs. v rokŭ 2020¹⁴¹. Wuczba sĀ wod bivŏ ve 399 szkŏtach (pŏdtŭg pŏdŏvkŏv MEN na rok szkŏtŏvi 2019/2020) – wod Hĕlŭ na nordze wojewŏdztva pŏ

¹⁴⁰ Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, *Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses: Revision 2* (New York: United Nations, 2008), https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Principles_and_Recommendations/Population-and-Housing-Censuses/Series_M67Rev2-E.pdf, [przĕstĀp: 29.07.2021].

¹⁴¹ <https://dane.gov.pl/pl/dataset/276,nauka-jezykow-mniejszosci-narodowych-etnicznych-i-jezyka-regionalnego> [przĕstĀp: 14.04.2021].

Czersk na zŭdze, a tĕż wod Gdŭńska na ósce pŏ Sztolp na vesce¹⁴². Chŏc kŏl tegŏ je nŏt jesz dlĕżĕ ě szĕrzĕ pŏrobjic pŏdszĕkbĕ, to sĀ daŏ wustalĕc, co wob 15 lat tak kŏle 1200 szkŏlnĕch dobĕlĕ pravŏ do wuczbe kaszĕbskjĕgŏ jĕżĕka (majŏ skŭńczŏnĕ pŏdiplomŏvĕ sztudia na Gdŭńskjim Wuniversitece ě v Pŏmŏrskji Akademji v Sztolpje abŏ tĕż zŏżĕlĕ egzamen przed jĕżĕkŏvŏ kŏmjisĕjŏ Kaszĕbskŏ-Pŏmŏrskjĕgŏ Zrzeszenjŏ), z czĕgŏ blĕskŏ 700 robji v svŏjim varkŭ. Codnjŏvĕ dosvjŏdczenjĕ pŏkazĕje, co to je dĕrch za maŏ.

Rozvjicĕ mediŏv, wosoblĕvje elektronjicznĕch, zrobjiŏ, co tĕż v tim rĕmje felŏ lĕdzi znajŏcĕch kaszĕbskji jĕżĕk ě gŏdajŏcĕch pŏ-kaszĕbskŭ na codzĕnj. Ze zacŏtkĀ lat 90. XX stalecŏ robŏtnjikŏv z takjimi kŏmpetenciami brac do robŏtĕ zacznĕ rejonalnĕ pŭblicznĕ rozsĕlnjice Pŏlskjĕgŏ Radia ě Pŏlskjĕ Televizĕjĕ ve Gdŭńskŭ. Wod pŏtŏvĕ pjerszĕ dekadĕ XXI vjĕkŭ doparlĕczĕtĕ do njich kŏmĕrcijnĕ radiostacĕje ě televizĕje, takjĕ jak Radio Kaszĕbĕ z mĕlionĀ pŏtencijnĕch stĕchińcŏv abŏ tĕż egzistĕrĕjŏcŏ v latach 2010-2012 satelitarnŏ CS-BTV, co nadŏvaŏa svŏjĀ programĀ pŏ-kaszĕbskŭ ě pŏ-pŏlskŭ v pŏtŏvje Europĕ. PrzikŏladĀ je tĕż kablovŏ Tvŏja Mŏrskŏ Televizĕjŏ ě Radio Norda (Twoja Telewizja Morska i Radio Norda) wo sigŭ wobjimajŏcĕm krĕze vejrovskji ě pŭckji.

Letkŏ mjĕszĕ zapŏtrzĕbŏvanjĕ na kaszĕbskŏjĕżĕkŏvĕch gazĕtnjikŏv pŏkazovaŏĕ mŏlovĕ ě rejonalnĕ gazĕtĕ z „Vjelgŏmŏrskjim DzĕnnjikĀ” („Dziennikiem Bałtyckim”) ě „Pomeraniŏ” na szpĕci. RazĀ v sektorze mediŏv robŏtĀ należĕ wob mjinjonĕch 30 lat kjiledzesŏt lĕdzi. V dobje rozvjijajŏcĕch sĀ karnŏlŏv ě spŏlevĕch mediŏv v nece vjedno vjĕcĕ lĕdzi robji pŏ-kaszĕbskŭ profesionalnĕ blogji ě pŏrtale.

Vŏznim partĀ gŏspŏdarkji v Kaszĕbsce je turistika. Turistni geszeftmanji corŏż czĀscĕ rozmjejŏ, co kaszĕbskji jĕżĕk ě kŭltura Kaszĕbŏv – stronŏ mŏrza, jezŏr ě lasŏv – mŏgŏ przĕcigac ě cekavjic jich gŏsci. Znajemnosĕ kaszĕbskjĕgŏ jĕżĕka mŭszŏ vĕkazac sĀ njĕ le lĕdze robjŏci v pŏmŏrskjich mŭzejach, le tĕż robŏtnjicĕ vĕdzĕlŏv promŏcĕjĕ hoteli, a navetka wobstŭga restoracĕjŏv ě przedajŏci pamjŏtkji. Temŭ, ŏe jednak robŏta v tim sektorze sĀ charakterizĕje sezonovŏscŏ ě – jak szŏlo sĀ dokŏnac wosoblĕvje v czas pandemijĕ – je pŏdatnŏ na vjŏlgjĕ zmjanĕ rĕnkŭ, trŭdno je wobtaksovac lĕczbĀ lĕdzi dĕbeltjĕżĕkŏvĕch robjŏcĕch v turistice.

¹⁴² M.T. Meyer, *Watchdog na Kaszubach 2020: Raport o stanie nauczania języka kaszubskiego w szkołach województwa pomorskiego w roku szkolnym 2018/2019 (2020)*, <http://kaszebsko.com/uploads/Watchdog%20na%20Kaszubach%202020%20-%20raport.pdf> [przĕstĀp: 14.04.2021].

Vërozmnjenja ë prakticzné bédënkji: jak lepjé vspjerac etnjiczné mjészëznë, chronjic jãzëkòvò-kùlturovõ rozmajitosc ë bùdovac lepszé relacëje z vjkszoscovim karnã?

*Justyna Olko, Artur Jabłoński (Artúr Jablonskji), Anna Maślana,
Joanna Maryniak, Bartłomiej Wanot (Bartłumjej Wanot), Rafał Rzepka,
Maciej Bandur (Macéj Bańdur), Tymoteusz Król (Tiõma fum Dõkter),
Olena Duć-Fajfer, Natalia Małecká-Nowak, Tomasz Wicherkiewicz*

Pòdszëkbë v wobrëmnjenjú naszëgò projektú, robjoné mjedzë 2018 a 2021 rokã v dëchtovni vespòtrobòce z przedstòvcami mòlovëch spòlòv ë z mjészëznovëmi fejrejnami, pòkòzatë rózne aspektë fùnkcionérovanjò vëbrónëch mjészëznòv v najim krajú. Z jedné stronë pòkòzatë mjarã ë fòrmë jich diskrimjinacëjé, stigmatizacëjé a téz historiczné traumatizacëjé z jich vjelevëmjarovëmi rezultaty mët. Diskrimjinacëjò ë rózne òrtë przemòce procëm mjészëznòv przëbjérãjò tak bezpòstrzédné, jak ë barzé pòstrzédné abò mjé vjidómé fòrmë. Në wostatné wobjimãjò simbòlicznõ przemòc, v tim skrëtò v rozmajitëch dejologiach ë pòstavach vjkszoscevégò spòla a państvòvëch jìnstytucëji (jak vtf. diskùrs v témje dialektòv ë gòdk), vëzvëskivanjé vedle mjészëznòv kriteriòv vjkszoscevéch abò wutrvalanjé „njevjidómòsce” mjészëznovëch karnòv. Në fòrmë wucemjãgji je vjidzec na njivje pravni, spòlevò-pòlìticzni, edukacijni ë ekònomjiczni. Ale pò-drëgjémù nasze pòdszëkbë vëkòzatë wochrònni, pòzitivni vpliv wužívãnjò mjészëznovëch jãzëkòv na dobrostón ë zdrovjé mòlovëch spòlòv, v tim wosoblëvje na lepszé radzenjé so ze rezultaty traumë ë diskrimjinacëjé. Wostatni etap pòdszëkbë, zrealizòvni v dobje pandemijé, pòzvolìt lepjé pòznac ë zrozmjòc vpliv, jakji wona mja na Kaszëbòv, Lemkòv, Szlòzòkòv, Vëlemòvjòn ë mjeszkańcòv Pòdbeskidzò. V wopjarcú wo të rezultaty dôvómë całi trëmòd prakticznëch bédënkòv ë sztrategijòv, jakjé vedle nas pòmògò lepjé chronjic mjészëznë ë zlepszec jich fùnkcionérovãnjé, a razã z tim pòzvolò na bùdacëjò lepszé relacëjé mjedzë njima a vjkszoscevé grëpò, kò doch to leží v grúntovnim jinteresú pòlskjégò spòla ë państva. Dzël bédënkòv bët jú

sfŔrmŔtovŔnŔi v tĚmaticznĚch rozdĚlach tŔtĚ ksŔŔkji, henĚ zŔs prezentĚjemĚ nĚ, co sĀ tikajŔ pravnĚch Ě sistemŔvĚch rozdrzeszenjŔv, edukacijnĚch a tĚz mĚdialnĚch.

BĚdĚnkji tikajŔcĚ sĀ pravnĚch Ě sistemŔvĚch rozdrzeszenjŔv

- PaŔstvŔ bĚ mjaŔo wobjic pravnŔ wopjekŔ Ě wofjcialno wuznac donĚchczas njewuznŔnĚ grĚpĚ wod lat majŔcĚ starĀ wo wobjicĚ wustavĀ (SzlŔzŔcĚ, VĚlemŔvanje), a tĚz wostac Ŕpen na pŔstulatĚ drĚgkich karnŔv Ě spŔlŔv dŔŔŔcĚch do wochronĚ vŔŔsnĚ apartnosce Ě jĀzĚkŔvŔ-kŔlturovĚgŔ spŔsŔbŔ.
- NŔleŔi pŔspravdzĚc Ě zjinaczĚc donĚchczasnĚ, wodgŔrnĚ Ě wopjartĚ na zestarzaŔtĚch Ě pseudonawukŔvĚch rozrŔŔnjenjach mjĚdzĚ jĀzĚkĀ a dialektĀ, jak tĚz kriteria wuznŔvanjŔ sztatĚsŔ mjĚszĚznŔv Ě jĀzĚkŔv przez nje wuŔivŔnĚch. DebatĚ v tĚmje sztatĚsŔ jĀzĚka nji majŔ nawukŔvĚgŔ grŔntŔ – jich charakter je pŔliticzni, a njĚ jĀzĚkŔznajŔrskji. PrzĚ decidovanjŔ wo przĚznanjŔ sztatĚsŔ mjĚszĚznŔvĚgŔ jĀzĚka je nŔt sĀ skŔncentrovac na kriterium wolĚ Ě pŔczĚcŔ jegŔ brĚkŔvnjikŔv. DŔvŔmĚ tĚz bŔczĚnk na ambivalentnosc pŔjmjenjŔ „rejonalnĚgŔ jĀzĚka” a tĚz tŔkjel jegŔ wuŔivanjŔ v wodervanjim wod wuznanjŔ apartnĚgŔ sztatĚsŔ grĚpĚ (v pripŔdŔkŔ KaszĚbŔv), to je v wodervanjŔ wod wochronĚ drĚgkich aspektŔv jĚ apartnosce (historĚjĚ, kŔlturĚ, etnjicznĚgŔ pŔczĚcŔ). MjĚszĚznŔvĚ jĀzĚkji nji mŔgŔ dobrze fŔnkcionĚrovac, kjĚj sŔ wodervŔnĚ wod szĚrok rozmjŔnĚ kŔlturĚ, tradicĚjĚ, praktikŔv Ě javernŔtĚ, jakjĚ nŔt je wobjic vspjarcim Ě wochronĚ paŔstva.
- Je trzeba stvŔrzĚc barzĚ drobnŔtovĚ Ě kŔmpletnĚ pravnĚ regle, jakjĚ zlatvjŔ fŔnkcionĚrovanjĚ mjĚszĚznŔvĚch spŔlŔv a tĚz mechanjismĚ egzekvŔvanjŔ prŔv mjĚszĚznŔv; jidze wosoblĚvje wo efektiivnjĚszĚ nŔrŔzĀdŔta wochronĚ wod diskrimjinacĚjĚ Ě stigmatizacĚjĚ v wopjarcim wo wustavŔvĚ zdefjinovanjĚ rozmajitĚch fŔrm Ě aspektŔv diskrimjinacĚjĚ Ě stigmatizacĚjĚ.
- V zgŔdze z przĚjĀtĚmi wod PŔlskji mjĚdzĚnŔrodnĚmi wobŔvjŔŔzanjami pravnĚ rozdrzeszenja mŔszŔ zagvĚsnjic fŔl szŔŔŔcnĚjĚ v jĀzĚkach mjĚszĚznŔv, a njĚ le blŔs vspjerac mŔdŔto szŔŔŔcnĚjŔ wopjartĚ na przĚtomnoscĚ mjĚszĚznŔvĚgŔ jĀzĚka jakŔ fakŔltativnĚgŔ przibjŔrŔ wuczŔnĚgŔ jakŔ cĚzi jĀzĚk (drobnŔtovĚ edukacijnĚ pŔstulatĚ sŔ pŔdŔnĚ njĚjĚ). ZagvĚsnjic je trzeba tĚz wuczba v mjĚszĚznŔvĚch jĀzĚkach na vszĚtkjich stĀpjenjach edukacĚjĚ: wod vczasnŔ-dzecnĚ pŔ akademjickŔ.
- AktualnĚ pravnĚ rozdrzeszenja chronjŔ jednostkovĚ prava nŔleŔznjikŔv mjĚszĚznŔv, le blŔs v mŔŔim dzĚlŔ pŔzvŔlajŔ na dobrŔ wochronĀ jĀzĚkŔvŔ-kŔlturovĚgŔ spŔsŔbŔ. PaŔstvŔ bĚ mjaŔo programŔvŔ vspjerac jĀzĚkŔvŔ-kŔlturovŔ wodrodĀ mjĚszĚznŔvĚch karnŔv vszĀdze tamŔ, gdje je te trzeba, dŔvajŔcĚ vspjĚrkĀ woddŔlnim dzejanjŔm spŔla, co dŔŔi do wuchŔvanjŔ abŔ pŔpravĚ kŔndicĚjĚ svŔjĚgŔ jĀzĚka.

- Můsz je pòwołać włòsné mjészėznové jinstitutioněje kùlturě, jakjé bė sztòftò-vałė sztrategije wochroně spòsobù ě rozvjicò něch spòlòv. Takjé jinstitutioněje bė mjałė bėc wod państva apartné ě wod mjészėznòv wobsadzoné, a przez państvò financovóné. Woně bė sã téz zajimatė vėspòtrobòtò z worganami państvòvėmi, np. na pòlù rėchtovanjò jinfòmacijněch materialòv z prziczėnė pòvszėchnė spjiskji, wopjijnjovanjò zamkòsce edukacijněch materialòv ětp.
- Je trzeba provadzėc regulárné pòdszėkbė (v tim statisticznė) mònjitorėjòcė zmjanė sociolingvisticznė, spòlevò-kùlturové, ekònomjicznė ě demògrafjicznė v mjészėznovėch karnach z wužėcim spòjistė ě vjedno ròvnė metodologijė. Nã robòtã je nòt dac kònkret specialisticzni jinstitutioněji, jakò dostònje wod stronė państva pòdsztėcovanjė na pòlù tegò dzejanjò.

Bėdėnkji na pòlù edukacėjė

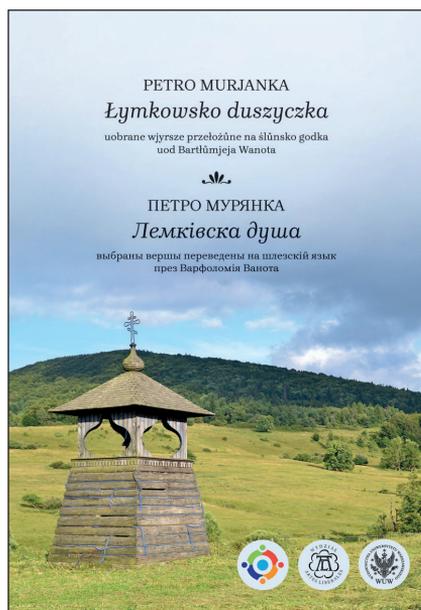
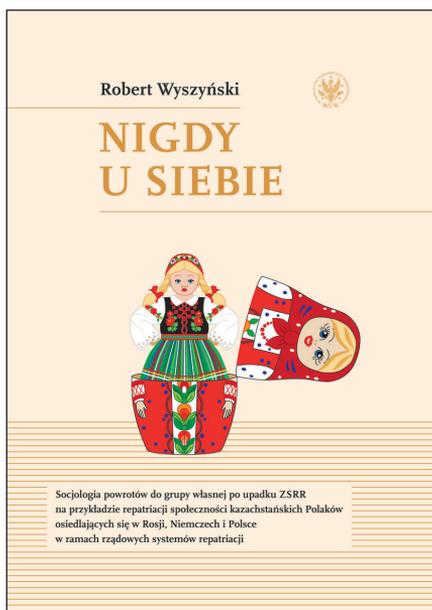
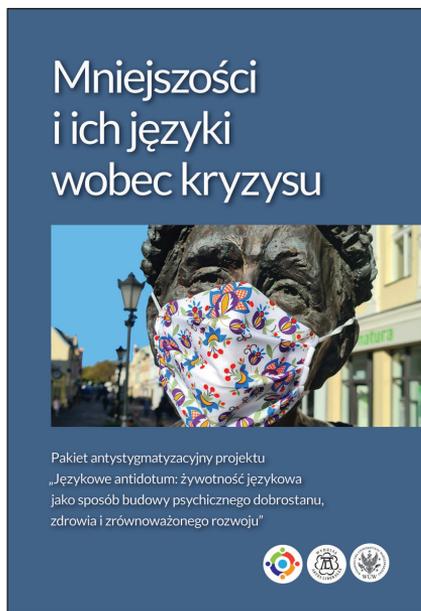
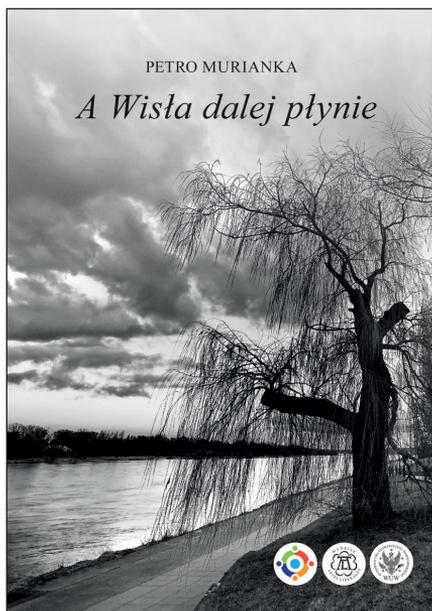
- Je trzeba zbùdovac ě efektívno vdrozėc na woglovòpòlskim stãpjenjú mòdłò edukacėjė spòla na pòlù rzetelnė vjėdzė wo mjészėznach ě diskrimjinacėji mjészėznòv.
- V wobrėmjenjú rejonalné ě mjészėznové edukacėji nòt je dac autonomijjò szkòlnim ě znjesc wogreńczenja vėchòdajòcė z programòvé pòdstavė ě kùratorijnėgò dozėrù.
- Państvò bė mjałò zagvėsnjic mjészėznovò edukacėjò na kòzdim sztremlù wuczenjò, wod przedszkòlòv pò wuniversityckjė mjészėznové fjlologije.
- Je trzeba vėrobjic apartné nòrzãdłã evaluacėjė mjészėznové edukacėjė, co je wosoblėvje vòznė do szkòł dzejajòcėch v jimersijnim mòdle, v jakjim bazò wuczbė je mjészėznovi abò rejonalni jãzėk.
- Je trzeba vėrobjic drėgjė paramėtrė mjészėznovėgò sztòłcenjò, v tim wosoblėvje drėgjė paramėtrė lėczbòvé, jak nė wobòvjòzėjòcė na vjiksoszoscėvėch kjerėnkach na vėzszėch wuczbòvnjach.
- Je trzeba zvjkszėc fòrmalnė znaczenjė maturalnėgò egzamenù z mjészėznovėgò jãzėka.
- Je trzeba grúńtovno zlepzėc mòdłò sztòłcenjò mjészėznovėch szkòlnėch v wobrėmjenjim apart przeznaczonėch do njich kjerėnkòv sztudiòv. Njiva sztòłcenjò bė mjałã wobjimac téz bazovò vjėdzò na pòlù geografjijė ě mòlovė historėjė zdrzòcė mjészėznovò perspektivò. Zamkòsce wuczònė na apartnėch przibjorach bė mjałė bėc spòjistė, vzajemno sã dofùlovivac, dac sztudantòm leznosc na zgłãbjanjė ròznėch perspektiv, v tim mòlovė (mjészėznové, rejonalné), ě wubòkadnjac jich rozmjenjė svjata vėchòdajòcė za woglovòpòlskji paradigmã. Wosoblėvje je nòt stvòrzėc centrum sztòłcenjò ě kòmùnicacėjė mjészėznovėch szkòlnėch, dòvajòcė kònjecznė nòrzãdłã ě vjedzbã, a téz efek-

tivno vspjérajócé samòstòtćenjé szkólněch na pòlú metodologijé mjészěžnovégò wuczenjò.

- Mòdłò wuczenjò mjészěžnověch jãžéków jakò jãžéków cězěch bë mjałò bëc czěsto zjinaczoné (též ve wěpòdkú dzeci, jakjé nji mjałè ležnosce wuczéc sã rodnégò jãžeka doma). Mjészěžnové jãžekji nót je wuczéc jakò wotczěsté, z adekwatnim zwjikszenjim role wuczenjò jimersijnégò.
- V programach mjészěžnovégò wuczenjò je trzeba zwjiksžec rolã ekspertów z mjészěžnověch karnów, co bë bëłè stałèmi kònsultantami v procesú sztòłtovanjò edukacijné pòlitkji.
- Je trzeba wprowadžec wogłowòpòlskò sztrategijò promòvanjò vjelejãžékòvosce.

Béděnkji na pòlú médiálné kòmùnikacějé

- Państwo bë mjałò spòłnjac svòje przèzreczenjé financovanjò, tvòrenjò è emjisějé programów wo mjészěžnách è v jãžekach mjészěžnów.
- Państwo bë mjałò lepjé è kòmpleksowò vspjerac fùnkcionérovanjé mòlověch médiów è žòdanja wèkònanjò programów è audicějów v mjészěžnověch jãžekach, co wèchòdò z rěchlészěch prawněch wobrzészków (np. Europejskjé kòrté mjészěžnověch abò rejonalnèch jãžéków).
- Je trzeba pòdjic efektiivné è szèrok provadzoné dzejanja na pòlú jãžeka è terminologijé sã wodnosžoci do mjészěžnów przějãtèch v wogłowòpaństwòvèch médiach. Zamkłosce emjitovóné v nèch médiach dzisòdnja czãsto sò namerkoné simbòlicznò przemòcž z prziczènè wuživanjò diskrimjinějòcèch stów a též pòkazovanjò mjészěžnověch karnów przez prizmat stereotipów. Mjenjenjé svjadómòsce gazètnjików wèmògò szkòlenjów a též wèrobjenjò è promòvanjò dobrèch praktików na pòlú médiálné kòmùnikacějé. Aktiv rolã v tim rëmje majò do wodegranjò mjészěžnové ferejnè, a państwo è jegò pasovné worganè bë mjałè zagvèsnjic patronat è vspjarcé.
- Pòstulèjemè stvòrenjé centrum zajimajòcégò sã mònjitorovanjim zjavjiszczów zdrzeszonèch z diskrimjinacějò mjészěžnów v médiach a též pòkazovanjim kònkret przikładów stigmatizacějé è narèszenjów prów mjészěžnověch karnów.

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

tel. 22 55 31 333

www.wuw.pl

Etnjicznė mjėszėznė, autochtonjicznė grėpė a spòla mjigrantów wosoblėwje doswjòdczėłė negatjwnėch efektów pandemijjė COVID-19. Jesz wjicė wona pòkòza na rozmajitė fòrmė sistemòvé diskrimjinacėjė ě marginalizacėjė, jak tėz na wėzwanja tikajòcė sã wuchòwanjò mjėszėznòwėch jãzėków. Hewo tú ta knizka je efektã projektú «Językowe antidotum», v chtėrnim mė pòdszúkòwałė wpliw diskrimjinacėjė doswjòdczonė przez etnjicznė mjėszėznė ě mjigrantów na zdrowjė ě dobrostón, jak tėz zwėskji z wotrzymanjò rodnėch jãzėków ě mòcnėgò etnjicznėgò pòczėcò. Pròcò wobjãła tėz efektė, jakjė na tėch karnach wėwjarła pandemijjò. Naji projekt sã wopjėròł na pòspòlni robòce akademjickich wuczalėch z przedstòwcami lokalnėch spòlów, v tim z autochtonjicznėmi ekspertami ě aktivjistami. Temù tėz zamkòsc tė knjigi parlãczy tekstė wopjartė bezpòstrėdno na rezultatach jinterdisciplinarnėch akademjickich pòdszėkbów z prezentacėjò perspektiw ě doswjòdczenjów aktivjistów zaangażowónėch v rozmajitė fòrmė dzejanjò dlò swòjich spòlów. Vòznim cėlã tė knjigi je tėz sfòrmùłowanjė prakticzne rekòmendacėjė ě rozdrzeszenjów dlò pòlepszenjò varėnków fùnkcionėrowanjò mjėszėznòwėch karen v naszim krajú, zagwėsnjenjė lepszėgò pòdsztėcovanjò dlò dòzenjów do wotrzymanjò jich jãzėków ě kùlturė, procėmstavjenjė sã diskrimjinacėji ě stigmatizacėji (tėz v medialni kòmunikacėji) ě bűdowanjė lepszych relacij mjedzė etnjicznėmi mjėszėznami a wjiksoscewėmi grėpami. Temù na ksòzka je skjerowónò do szėroknėgò karna czėtarzi: prawòdòvców ě rzòdowėch jinstitutionj, edukacijnėch jinstitutionj, samòrzòdów, lokalnėch ferejnów, gazėtnjików, szkòlnėch, sztudentów ě aktivjistów.

autorzė